

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
ім. А.С. Макаренка

Олена Семенов

ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Суми
Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка
2010

УДК 811.16' 1
ББК 80я73
С30

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Рецензенти:

О. Горошкіна – доктор педагогічних наук, професор;
Н. Василькова – кандидат педагогічних наук, доцент;
В. Куриленко – кандидат філологічних наук, доцент;
В. Поставний – кандидат філологічних наук, доцент .

Семеног О. М.

С30 Вступ до слов'янської філології: Навчальний посібник /
Олена Семеног. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка,
2010. – 190 с.

ISBN

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів (лист № 1.4 /181 –2243 від 30.10.2008).

Пізнання світу історії слов'янських народів та їх мов, розгляд характерних рис матеріальної і духовної культури слов'ян, мовних особливостей праслов'янської мови і сучасних слов'янських мов допомагає в «діалозі культур» досліджувати мову і традиції українського народу і на цій основі формувати лінгвокультурознавчу компетенцію та використовувати набутий досвід у професійній діяльності. Можливості для такої роботи відкриває запропонований навчальний посібник, що містить змістові модулі і теми з елементами методичних порад до основних питань, запитання та завдання, програму курсу, комплект контрольної роботи, короткий словник термінів.

Для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Може бути корисним для вчителів-словесників та учнів профільних філологічних класів загальноосвітніх навчальних закладів.

ISBN

УДК 811.16' 1
ББК 80я73

©Семеног О.М., 2010

©Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010

ЗМІСТ

1. Слов'янська філологія в контексті гуманітарних наук	4
1.1. «Вступ до слов'янської філології» в системі фахової підготовки вчителя	4
1.2. Слов'янські народи в сучасному світі	10
Запитання і завдання.....	16
2. Історична доля слов'янства	20
2.1. Прабатьківщина слов'ян (мова і культура)	20
2.2. Мовні зв'язки слов'ян із сусідніми народами	24
Запитання і завдання.....	31
3. Праслов'янська мова – основа розвитку сучасних слов'янських мов ...	34
3.1. Праслов'янська мова як спільна прामова всіх слов'ян.....	34
3.2. Огляд фонетичних процесів праслов'янської мови	41
Запитання і завдання.....	49
3.3. Словотвір, морфологія, лексика і фразеологія праслов'янської мови	51
Запитання і завдання.....	61
3.4. Виникнення слов'янської писемності	62
Запитання і завдання.....	67
4. Слов'янські народи, їхні мови, культура	70
4.1. Східнослов'янські народи, особливості їх мов.....	70
Запитання і завдання.....	77
4.2. Західнослов'янські народи, особливості їх мов	83
Запитання і завдання.....	98
4.3. Південнослов'янські народи, особливості їх мов	108
Запитання і завдання.....	119
4.4. Традиції слов'янських народів.....	125
Запитання і завдання.....	135
5. З історії становлення і розвитку слов'янської філології	143
Пошукові, творчі завдання.....	155
Короткий термінологічний словник	158
Програма курсу	162
Навчальна та наукова література	170
Варіанти контрольних робіт	177

1. Слов'янська філологія в контексті гуманітарних наук

У системі фахової підготовки вчителя-словесника важливе місце займає цикл історико-лінгвістичних дисциплін.

«Вступ до слов'янської філології» – це перша дисципліна циклу, яка своїм змістом забезпечує подальше вивчення старослов'янської мови, історії української мови, зіставної граматики слов'янських мов, водночас містить і значний культурологічний компонент.

Пропедевтичний курс знайомить з виникненням слов'янської писемності, утворенням слов'янських мов, їх близькістю і класифікацією, актуальними проблемами сучасної славістики, готує до більш глибокого вивчення однієї із слов'янських мов і культури відповідної країни.

Серед головних завдань курсу – виховання мовної толерантності носія національної духовності, шанувальника рідної та інших мов. Такий підхід спонукає глибше вивчати питання, які стосуються особливостей світогляду, історії, культури, характеру, менталітету українців та інших слов'янських народів.

1.1. «Вступ до слов'янської філології» в системі фахової підготовки вчителя

У науковий обіг грецьке слово *philologia*, яке означає «любов до слова», «дослідження давніх писемних творів», було введено засновником німецької класичної філології Фрідріхом Августом Вольфом (1759–1824) у другій половині XVIII століття. Предметом філології науковець називав сукупність відомостей і повідомлень, які знайомлять з діяннями і долями, політичним, науковим і домашнім становищем греків і римлян, їх культурою, мовами, мистецтвом і науками, звичаями, релігіями, національним характером і образом думок.

Сучасне поняття «філологія» віддзеркалює кілька значень. Російський учений Сергій Аверинцев достатньо переконливо схарактеризував **філологічний простір** як співдружність гуманітарних дисциплін – лінгвістичної, літературознавчої, історичної та інших, що вивчають історію і сутність духовної культури людства через мовний і стилістичний аналіз писемних текстів. Дослідник указував, що «філологія вбирає у свій кругозір

всю ширину і глибину людського буття, насамперед буття духовного, допомагає зрозуміти іншу людину (іншу культуру, іншу епоху)». Академік Дмитро Лихачов указував: «Філологія... вимагає глибоких знань не тільки з історії мов, а й знань реалій тієї чи іншої епохи, естетичних уявлень про свій час тощо».

У співдружності філологічних наук знаходяться *мовознавство*, *літературознавство*, *риторика*, *джерелознавство* (історико-філологічна наука про джерела писемності), *текстологія* (наука про зв'язні писемні тексти давньої літератури), *палеографія* (історико-філологічна наука про зовнішній вигляд і письмо стародавніх рукописів з метою їх правильного прочитання та встановлення часу й місця написання), *епіграфіка* (історико-філологічна наука про написи, вирізьблені на твердих матеріалах).

Опанувати усе це багатство і тим самим розширити власну мовну картину світу має філолог. Філологічна професія дійсно багатогранна. Такий фахівець суміщає в собі риси лінгвіста, критика, історика, знавця моралі, культури, багатьох гуманітарних, а на сьогодні і природничих наук, тобто все, що може знадобитися для з'ясування суті певного тексту. У зв'язку з цим **Г. Винокур** називав філологію «службою розуміння людини», «мистецтвом читати тексти», а філолога – «майстром, що володіє цим мистецтвом».

Складовою філології є **слов'янознавство** або **славістика** (у білоруській – *славістика*, болгарській, македонській, російській мовах – *славистика*, в лужицьких – *slawistika*, у польській – *slawistyka*, у словацькій, словенській і чеській мовах – *slavistika*).

Славістика – це сукупність наукових дисциплін про мови, літератури, фольклор, історію, матеріальну та духовну культуру слов'янських народів.

У славістиці виділяють кілька розділів: *лінгвістична славістика*, *літературознавча славістика*, *слов'янська фольклористика*, *археологічна славістика*, *історична славістика* та ін. Сьогодні розвивається контрастивна славістика. Кожний із розділів теж являє собою певну наукову галузь.

Славістика зароджується в XVI – на початку XVII ст., коли з'являються чеські, польські, словенські, хорватські граматики.

Поступово у зв'язку з формуванням слов'янських націй та піднесенням національно-визвольного руху західних і південних слов'ян слов'янознавство трансформується в уже визначені наукові напрямки, зокрема слов'янську філологію.

Слов'янська філологія – це розділ філології, що вивчає історію й функціонування слов'янських мов, їх діалектне членування, а також міфологію, усну народну творчість давніх слов'ян, матеріальну і духовну культуру, історію, літературу, мистецтво слов'янських народів шляхом мовного і стилістичного аналізу писемних текстів.

У полі зору слов'янської філології перебувають слов'янські народи та їх мови, праслов'яни та їх мова і культура, історія становлення науки.

Першими носіями цієї галузі філологічних знань дослідники називають авторів слов'янської азбуки Кирила і Мефодія (IX ст.), літописця Нестора (XI ст.). Становлення ж науки розпочалося, як свідчать документи, з XIX ст.

Предметом курсу є вивчення духовної і матеріальної культури слов'ян, представлений у писемних текстах, **а метою і завданням:**

– залучити до пізнання світу слов'янських народів і мов з урахуванням їхньої генетичної спорідненості;

– ознайомити з дискусійними питаннями про територію і час формування найдавніших слов'ян та їх подальше розселення, з характерними рисами матеріальної і духовної культури слов'ян, деякими лексико-фразеологічними, фонетико-морфологічними особливостями праслов'янської мови;

– поглибити знання про історію виникнення слов'янської писемності і діяльність першовчителів, розширити уявлення про слов'янську писемність, найдавнішу писемно-літературну мову слов'ян – старослов'янську мову;

– розглянути загальні теоретичні питання, що стосуються визначних вітчизняних і зарубіжних славістів;

– підготувати до сприйняття наступних історико-лінгвістичних дисциплін (старослов'янської мови, історії української мови), історії зарубіжної літератури, більш глибокого опанування однієї із слов'янських мов і використання набутих знань у педагогічній діяльності.

Опанування курсу дає можливість у «діалозі культур» пізнавати український народ, його мову, традиції, формуватися як **культуромовній особистості**.

***Культуромовна особистість** – особистість, яка глибоко шанує українську мову і має фундаментальні знання мови та літератури, збагачені знаннями традицій національного виховання, вважає їх часткою свого світогляду і світосприйняття, характеризується розвиненим мисленням, інтелектом, мовленнєвою пам'яттю, мовним чуттям.*

Генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні, психологічні характеристики мовного колективу, національний характер.

На цьому підґрунті мовець набуває:

– *мовних і лінгвістичних компетенцій*, тобто поглиблює знання про мову як багатофункціональну знакову систему і суспільне явище, розуміння основних процесів, що відбуваються в мові, розширення філологічного кругозору;

– *лінгвокультурознавчої компетенції* через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української, слов'янської мовної картини світу, знання констант української, слов'янської національної культури, концептуальних лінгвокультурем, виховання поваги до слов'янських етносів, їхніх мов, звичаїв, традицій, культури, історії;

– *лінгвокраїнознавчої компетенції*; сприйняття мови оригінальних текстів культурознавчого характеру поглиблює лінгвістичні і країнознавчі знання, дозволяє краще зрозуміти специфіку і своєрідність іншої слов'янської мови та культури;

– *дослідницької компетенції* шляхом удосконалення умінь і навичок самостійної філологічної роботи з науково-навчальним текстом, використання систематичних історико-культурних коментарів, різноманітних джерел наукової, довідкової інформації з лінгвістики, зокрема електронних.

Слов'янська філологія послуговується загальнонауковими і частковими методами.

Метод – це узагальнена сукупність теоретичних установок, прийомів, методик дослідження мови та окремі прийоми, методики, операції для визначення конкретних теоретичних установок.

З-поміж загальнонаукових методів варто вказати на такі, зокрема, як аналіз, синтез, дедукція, індукція.

Дослідження генетичних зв'язків між мовами є можливим лише при застосуванні **порівняльно-історичного методу**. Це важливий засіб історичного вивчення різних сторін структури споріднених мов, особливо фонетики, морфології і лексики. За допомогою порівняльно-історичного методу можна здобути дані про стан окремих елементів досліджуваних мов у різні історичні періоди.

Для аналізу мовних явищ використовують також описовий, структурно-семантичний, семантико-стилістичний методи, компонентний, статистичний аналіз.

В **описовому методі** виділяють такі етапи: виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем), класифікація й інтерпретація виділених одиниць.

Компонентний аналіз – це система прийомів лінгвістичного вивчення значення слів, суть якого полягає у розщепленні значення слова на складові компоненти-семи. Метод доцільний для аналізу лексико-семантичних груп (назви одягу, будівельна лексика, метеорологічна лексика тощо).

Зіставний метод – це сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

Статистичний метод дає можливість вивчати масові явища в лінгвістиці.

Метод лінгвістичної географії використовують у роботах з діалектології, за його допомогою вичають просторове розміщення певних елементів мови (наприклад, тваринницької лексики на території Східного Полісся).

Курс «Вступ до слов'янської філології» тісно пов'язаний з такими дисциплінами, як «Старослов'янська мова», «Історична граматики української мови», «Історія української літературної мови». Курс старослов'янської мови продовжує історико-лінгвістичний цикл предметів і служить необхідною

базою для вивчення історії української мови та сучасних слов'янських мов. У процесі опанування курсу першочергова увага приділяється розвитку таких професійних навичок, як історико-лінгвістичне коментування тексту; оволодіння правилами читання і перекладу старослов'янських текстів; порівняльний аналіз мови різних старослов'янських пам'яток; визначення старослов'янізмів в українській мові.

Історична граматика пояснює будову давньоруської мови, мовні ситуації різних історичних періодів, обумовленість розвитку, системи норм цієї мови, структуру і характер вживання.

Історія української мови – це наука, що вивчає походження, становлення, основні тенденції історичного розвитку української мови.

«Вступ до слов'янської філології» взаємопов'язаний також з курсами «Усна народна творчість», «Історія української літератури», «Історія зарубіжної літератури», при опануванні яких доцільні паралелі творів української та інших слов'янських літератур. Розширенню, поглибленню знань у галузі культури слов'янських народів сприяють курси «Філософія», «Культурологія», «Етнографія», «Народознавство», «Етнопсихологія», де на матеріалі різноманітної науково-навчальної, довідкової, художньої літератури шляхом аналізу текстів, огляду відеозаписів, моделювання ігрових ситуацій розглядаються питання взаємовпливу культур, спільних та відмінних рис у побуті, ремеслах, родинних, календарних звичаях і обрядах українців, поляків, македонців, болгар, білорусів, чехів, росіян, словаків, сербів, словенів, хорватів, лужичан.

Окремі питання із слов'янської філології мають продовження у спецкурсах з етимології української мови, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

Деякі з питань важливі і в курсі методики викладання української мови. Це, зокрема, пов'язане з тим, що у старших школі, профільних філологічних класах пропонуються такі теми і питання:

- українська мова як одна з індоєвропейських мов; українська мова в колі слов'янських мов;
- українська мова в «діалозі культур»; відображення в сучасній українській мові культури інших народів.

Збагачення учнів знаннями про слов'янський світ, міфологію,

фольклор слов'ян, слов'янські мови, слов'янські літератури, відомості про науковців-славістів при вивченні фонетики, лексикології, фразеології української мови, усної народної творчості, творів українських і зарубіжних письменників сприяє формуванню лінгвокультурознавчої компетенції мовної особистості.

Лінгвокультурознавча компетенція – це сукупність знань про лінгвокультури і вмінь адекватно їх використовувати в навчально-виховному процесі: проводити асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; коментувати етнокультурологічне використання мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у фольклорних та художніх текстах і дискурсах; будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології.

Вивчення слов'янської філології дає можливість систематизувати знання про слов'ян, сучасні слов'янські мови, їх діалектне членування, а також міфологію, усну народну творчість давніх слов'ян, матеріальну і духовну культуру, історію, літературу, мистецтво слов'янських народів шляхом мовного і стилістичного аналізу писемних текстів.

1.2. Слов'янські народи в сучасному світі

Слов'яни – це найбільша в Європі група людей. Слов'яни займають територію від Адріатичного моря до Тихого океану, від Середньої Азії до Балтійського моря і Північного Льодовитого океану.

Загальна кількість слов'ян за даними 2005 року становить майже 290 млн. осіб.

Слов'янські мови представляють групу **споріднених мов** індоєвропейської сім'ї. Ця група займає **четверте** місце після індійської, германської та романської мовних сімей в індоєвропейській сім'ї і **п'яте** місце у світі за поширенням.

Споріднені мови – це мови, які є різним продовженням однієї мови-предка (і це можна науково довести).

Спорідненість мов – структурна подібність мов, зумовлена їхнім походженням від спільної прамови.

Спорідненість мов підтверджується наявністю спільних або

закономірно видозмінених у кожній з них фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних елементів.

Критерії спорідненості такі:

1. **Лексичний:** споріднені мови мають значну кількість найуживаніших слів спільної етимології (*вода, вогонь, земля* тощо);

2. **Морфологічний:** у споріднених мовах наявні спільні словозмінні морфеми, наприклад, закінчення - *уть* у дієсловах - *беруть, лат. ferunt, санскр. bharanti*;

3. **Фонетичний.** Цей критерій вважається найбільш переконливим, але найважчим для застосування; закономірна зміна спільного успадкованого матеріалу породжує регулярні фонетичні відповідності споріднених мов. Наприклад, довге *ō* та *ā* у праслов'янській мові змінилося в *a*, короткі *ǫ* та *ǣ* в *o*.

Спорідненість мов може бути *близькою* (між окремими слов'янськими мовами) і *віддаленою*, коли виявляється тільки за допомогою *порівняльно-історичного методу* (наприклад, між слов'янськими і германськими мовами).

Близькоспоріднені мови об'єднуються у групи (наприклад, слов'янські, балтійські, германські, романські та інші мови) віддаленоспоріднені – утворюють сім'ї мов (наприклад, індоевропейські, семітські, тюркські та ін.).

Близькоспоріднені мови мають багато спільних слів і морфем з подібним звуковим складом і однаковою чи близькою семантикою (укр. **вода, водиця, водяний**; рос. **вода, водица, водяной** тощо). Разом з тим, окремі звуки у споріднених мовах протягом їх тривалого паралельного розвитку зазнають закономірних послідовних змін, що призводить до певних (більш або менш глибоких звукових відмінностей).

Наприклад: укр. *рука, рук*, рос. *рука, рук*, але польськ. *ręka, rąk*;

укр. дуб, дуба, зуб, зуба, губа, губ, гуска, гусь, трубу, густий, гуца, мутний, мутити, буду – **польськ.** *dąb, dębu, ząb, zęba, gęba, gęb i gąb, gąska, gęs, trąbę, gęsty, gąszcz, mętny, mącic, będę.*

На основі мовних і культурних ознак виявляються національно-специфічні риси близькоспоріднених мов, створюється слов'янська мовна картина світу.

Слов'янські мови належать до індоєвропейської мовної сім'ї, що включає також такі групи мов:

балтійські (латвійська, литовська, давньопрусська),

германські (німецька, англійська, голландська, датська, шведська, норвезька, ісландська та ін.),

романські (іспанська, португальська, італійська, французька, румунська, молдавська, мертва латинська),

індоарійські (хінді, урду, мертва мова санскрит та ін.),

іранські (афганська, персидська, таджицька, осетинська, мертва авестійська), кельтські (ірландські, шотландська, ін.),

нурістанські, а також **грецька, албанська, вірменська**, що становлять моногрупи індоєвропейської мовної сім'ї.

Розгорнутий і змістовний опис генеалогічної класифікації індоєвропейських мов та інших сімей розробив російський мовознавець О. Широков.

У минулому індоєвропейська мовна сім'я була більш численною, сягала до 200 мов. До великих географічних відкриттів (XV ст.) мови індоєвропейської сім'ї становили компактну територію Європи і частину Азії. Стосунки між мовами у зв'язку з постійною міграцією неперервно змінювалися, тому прийнята класифікація має корегуватися при зверненні до різних етапів історії цієї мовної спільності.

Сьогодні мовами індоєвропейської сім'ї спілкується понад 2 млрд. чоловік, що становить дві п'ятих усього населення Землі.

Одна з перших класифікацій слов'янських мов належить чеському філологу Йосефу Добровському (1753–1829). Учений на основі *методу ізоглос* (ураховує характер, територію, хронологію мовних процесів, що охоплювали різні регіони слов'янського світу протягом усієї його історії) поділив слов'янські мови і діалекти на дві підгрупи: *північно-західну* (чеська, словацька, польська, лужицькі) та *південно-східну* (старослов'янська, російська, південнослов'янська).

Сучасний поділ слов'янських мов такий:

- **східна підгрупа**: російська, українська, білоруська;
- **західна підгрупа**: польська із залишками кашубської, чеська, словацька, лужицька у двох варіантах (верхньолужицькому і нижньолужицькому); мертва полабська, поморсько-словінський діалект;
- **південна підгрупа**: болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська, мертва старослов'янська.

Названі мови близькі за лексикою, фонетикою і граматиною. Це зумовлено спільністю походження і дещо подальшим розвитком. Найбільш поширеною слов'янською мовою є російська мова, що займає одне з перших місць серед найуживаніших мов світу.

Яка ж кількість спілкується слов'янськими мовами? Український мовознавець Василь Лучик наводить такі дані:

в Україні близько 47,1 млн. мовців (вважають, що українська мова посідає 14–18 місце у світовій сім'ї мов),

у Білорусі – понад 10,3 млн.,

в Росії – до 145,5 млн.,

у Польщі – 38,6 млн.,

у Чехії – 10,3 млн.,

у Словаччині – 5,4 млн.,

Словенії – 2,2 млн.

Хорватською мовою спілкується до 4,5 млн. мовців, сербською – 13,5 млн., болгарською – до 9 млн., македонською – 2 млн.

У фонетиці слов'янські мови характеризуються:

1) наявністю т. з. випадних голосних: укр. *жати* – *жну*, *взяти* – *візьму*, чес. *žít* – *žnu*, *vzít* – *veznu*, серб. *жети* – *жмѐм*, *узети* – *узмѐм*;

2) чергуванням задньоязикових **г, к, х** з шиплячими **ж, ч, ш**: укр. *рука* – *ручка*, болг. *ръка* – *ръчица*, польс. *ręka* – *ręczka*, чес. *ruka* – *ručka*.

Фонетичній системі більшості слов'янських мов притаманні пом'якшені приголосні звуки, а також щілинні, африкати. Чеська, словацька, хорватська, сербська мови зберегли складотворчі звуки **г, л**.

Чимало спільного знаходимо у фонетиці української, сербської та хорватської мов. Зокрема, в сербській і хорватській мовах перед звуками *е*,

и приголосні теж вимовляються твердо (*неділя, весело, личити*), а на місці колишнього *h* вимовляється *i* (*літо, дід*).

У граматиці спільним для всіх слов'янських мов є протиставлення граматичних значень недоконаного і доконаного видів дієслів, тотожність або близькість особових форм теперішнього часу тощо.

Близька спорідненість виявляється і в наявності багатьох спільних лексичних елементів. Наприклад: укр. *літо, новий, мій*; рос. *лето, новый, мой*; білорус. *лета, новы, мой*; польсь. *lato, nowy, mój*; чес. *léto, nový, můj*; словац. *leto, nový, mój*; верхньолуж. *lěčo, nowu, mój*; нижньолуж. *lěše, nowu, toj*; болг. *лято, нов, мой*; серб. *лето, нов, мой*; словен. *poletje, novi, moj*.

Відмінності у структурі слов'янських мов пояснюють процесом їх відособленого розвитку після розпаду праслов'янської єдності. Найістотнішими з цих відмінностей є:

1) різні рефлекси найдавніших звукосполучень типу **tort, tolt, tert, telt**. Наприклад: укр. (т. з. повноголосся) *борода, голова, берег, молоко*; польсь. *broda, głowa, brzeg, mleko*; болг. *брада, глава, бряг, мляко* (за цією ознакою сюди належать також чеська і словацька мови);

2) на місці праслов'янських **tj, dj, kt'** – в укр. мові **ч, ж < дж**: *свіча, межа, ніч*; в польськ. – **с, dz**: *świeca, miedza, nos*; у болг. – **шт, жд**: *свешта, вежа*;

3) польська мова зберегла носові голосні, наявні також у старослов'янській мові, тоді як інші слов'янські мови їх утратили;

4) у чеській, словацькій, сербській, хорватській, словенській і македонській мовах сонорні **p (r)** та (крім словац. і макед. мов) **л [1]** можуть виконувати складотворчу функцію;

5) у групі мов (сербська, хорватська, словенська, чеська, словацька) збереглося протиставлення довгих і коротких голосних;

6) наголос в українській мові рухомий, у чеській – сталий на першому складі, в польській мові – сталий, на другому з кінця слова, у сербській, хорватській і словенській мовах – музичний.

Розходження слов'янських мов у граматиці стосується, наприклад, збереження чи втрати форм минулого часу – аориста й імперфекта, наявності чи відсутності форм двоїни, різниці у функціонуванні коротких

форм прикметників, втрати болгарською та македонськими мовами відмінювання імен тощо.

У лексиці, наприклад, української мови наявні запозичення з інших слов'янських мов:

з російської – *союз, военкомат,*

з білоруської – *нащадок, розкішний,*

з польської – *перешкода, цікавий, ковадло, шлюб, міщанин, квапитися, вельможний, прикрий,*

з чеської (через польську) – *брама, паркан, влада, власний, смутний, вагатися,*

із сербської – *хлопець,*

болгарської – *храм, владика.*

Натомість з української мови **білоруси** запозичили слова *мозок, охороняти, тітка, росіяни – смалець, повстанці, борці, бондар, поляки – hreczka, hulac, koczerga.*

Алфавіт слов'янських народів ґрунтується на кирилиці або латиниці. У сучасній слов'янській кирилиці одні букви повторюються (А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш), інші – наявні лише в певних мовах.

Зокрема в *білоруській кирилиці* наявні такі букви ДЖ, ДЗ, Ё, І, Й, Ў, Ы, Ь, Э, Ю, Я;

у *болгарській* – Й, Щ, Ъ, Ь, Ю, Я;

у *македонській* – Ѓ, S, J, Љ, Њ, Ќ, Ц;

у *російській* – Ё, Й, Щ, Ъ, Ы, Ь, Э, Ю, Я;

у *сербській* – Ћ, Ј, Љ, Њ, Ћ, Ц;

в *українській* – Є, І, Ї, Й, Г, Щ, Ь, Ю, Я.

Сучасне кириличне письмо походить від кирилиці, т.зв. «гражданки», встановленої Петром I у 1708 році. Передувала їй церковнослов'янська кирилиця.

Слов'янська латиниця постала від письма латинської мови. Деякі букви (А, В, С, D, Е, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V, Z) повторюються, інші (Q, W, X, V) є специфічними.

У *словацькому* алфавіті наявні графеми Č, Š, Ž;

у *сербській і хорватській* – Č, Š, Ž, Ѓ, DŽ, Ѓ, LJ, NJ;

у нижньолужицькій – Č, Š, Ž, Ć, DZ, DŽ, Ě, CH, Ł, Ń, Ř, Ś, W, V, Ź;

у верхньолужицькій – Ć, Š, Ž, DZ, Ě, CH, Ł, Ń, Ř, Ó, Ć, W, V;

у польській латиниці є Ć CZ, CH, **DŹ, DZ, DŽ**, Ł, Ń, Ó, RZ, SZ, Ś, Ź, Ę, A, V тощо.

У класифікації SIL поряд з назвою мови вказується трисимвольний унікальний SIL-код мови:

українська мова (UKR), російська мова (RUS),

білоруська мова (RUW), польська мова (PQL),

верхньолужицька мова (WEN),

нижньолужицька мова (WEE),

словацька мова (SLO), чеська мова (CZC),

сербська мова (SRC), хорватська мова (RSB),

словенська мова (SLV), болгарська мова (BLG),

македонська мова (MKJ).

Отже, при спільних ознаках слов'янські мови характеризуються власним алфавітом, фонетичними, лексичними, граматичними властивостями.

Запитання і завдання

1. Прокоментуйте тексти. А як Ви розумієте значення рідного слова, рідної мови?

Треба повернути в свідомість Слово давнє і сучасне. Слово давнє поєднує часи. І людина стає причетною до вічності. Давнє наше Слово є засобом розпізнавання духовності наших предків (з нашої свідомості були викорчовані не тільки слова, а й самі проблеми – такі, як душа, милосердя, спожаління, сумління, духовність, чесність, натхнення, підсвідомість і тощо). Слово – свідок історії, свідок Часу. У Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, в ньому ж починається і завершується духовне життя Людини. Ось чому нас заворожує давня пісня, давній текст. У них перехрещується пам'ять всіх сущих до тебе. Слова випромінюють енергію, як світло. Мова – це весь об'єм нашої народної пам'яті. Людина протистоїть Часові саме в Слові. Власне Слово і є Пам'ять. Хто зрікається рідної мови, той зрікається усієї духовної спадщини свого народу (*П. Мовчан*).

Мова – це п'ята ефірна стихія, яка облягає національний простір, і зменшення її сфери призводить до утворень своєрідних озонних отворів, через які вривається чорна енергія, що деморалізує народ... Мова – це певним чином і

антропологія. Зміна мови не може не позначитись на зміні антропологічного типу. Зменшується об'єм пам'яті, відповідно зазнають змін і півкулі мозку. Якщо замість 40 найменувань криги у балкарців чи 30 назв снігу у ненців вживається лише одна – просто «сніг», і просто «крига», то, зрозуміла річ, це не може не позначитись на всіх параметрах того чи того генотипу (П.Мовчан).

2. Поміркуйте, чому в різних мовах один і той же предмет називається на основі різних ознак:

укр. *швець* – той, що шиє;

рос. *сапожник* – той, що робить чоботи;

болг. *обуцар* – той, що робить взуття?

3. Що спільного і чим різняться слова:

укр. *жито* – рос. *рожь*,

укр. *цибуля* – рос. *лук*,

укр. *блискавка* – рос. *молния*,

укр. *дитина* – рос. *дитя*.

Знайдіть відповідники цих слів у білоруській, польській, болгарській мовах.

4. Ознайомтеся з висловлюваннями вчених-славістів про мову як «живу, мінливу субстанцію» (Л. Ставицька), висловіть власне бачення проблеми:

Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, сутність нашої свідомості... Мова – форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції (І.Огієнко).

Німецький учений В.фон Гумбольдт вважав, що мова – це діяльність індивіда, яка тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю. «У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки з допомогою нації, якій вона належить».

Швейцарський вчений-лінгвіст Фердинанд де Соссюр аргументовано доводив, що мови не народжуються й не помирають, вони не мають дитинства, юності, зрілості, старості. Мова може зникнути, померти тільки внаслідок насильницької смерті, тільки тоді, коли знищують народ, носія цієї мови.

Російський мовознавець Д.Овсянко-Куликовський зазначав: «Рідна мова – це музика й малюнок душі людської. Саме в мові найголовніша ознака явища національності».

5. Назвіть країни, на території яких поширені слов'янські мови. Назвіть столиці слов'янських держав.

6. На які мовні групи поділяють сучасні слов'янські мови за їх близькістю в лексиці, фонетиці, граматиці?

7. Розподіліть подані сучасні індоєвропейські мови:

1. за гілками:

іспанська, російська, французька, словенська, шотландська, шведська.

2. за сім'ями:

англійська, арабська, угорська, хінді, естонська, литовська.

3. за групами:

білоруська, українська, польська, сербська, старослов'янська, словацька.

8. Розподіліть мови за сім'ями і групами. Слов'янські мови розподіліть за віднесеністю до певної підгрупи. Зазначте, які з мов є державними і в яких країнах:

санскрит, українська, туркменська, італійська, португальська, польська, молдавська, ескімоська, датська, російська, скіфська, кашубська, німецька, арабська, чеська, англійська, болгарська, циганська, осетинська, македонська.

9. Підготуйте наукове повідомлення на тему «Спільні ознаки слов'янських мов».

10. До теми «Українська мова серед інших слов'янських мов» підготуйте запитання і завдання для учнів 10 класу загальноосвітнього закладу.

Тестові запитання

1. Скільки груп мов виділяють у складі індоєвропейської сім'ї?

а) 15; б) 10; в) 7; г) 25.

2. Які мови входять до моногрупи індоєвропейської мовної сім'ї?

а) індоарійська, іранська, кельтська;

б) грецька, албанська, вірменська;

в) германська, балтійська, албанська.

3. Які мови становлять південну підгрупу слов'янських мов:

а) польська, чеська, словацька, верхньолужицька, словінська;

б) українська, російська, білоруська, староукраїнська, старобілоруська, давньоруська;

в) болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська, вимерла старослов'янська, давні форми болгарської, сербської мов.

4. Які мови представляють західну підгрупу слов'янських мов?

а) польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, серболужицька, вимерла полабська, старопольська, старочеська, словінська;

б) болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська;

в) українська, російська, білоруська, староукраїнська, старобілоруська, давньоруська.

5. Які мови становлять східну підгрупу слов'янських мов?

а) болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська;

б) російська, українська, білоруська;

в) польська, чеська, словацька, верхньолужицька.

6. До якої підгрупи слов'янських мов індоєвропейської сім'ї належить українська мова?

а) західна;

б) східна;

в) південна.

7. Який критерій серед поданих критеріїв спорідненості вважається найпереконливішим, але найважчим для застосування? Чому? Наведіть приклади.

а) морфологічний;

б) лексичний;

в) фонетичний.

2. Історична доля слов'янства

Слов'яни – це найбільша в Європі група людей, єдність яких зумовлена спільним походженням племен, народів, націй, що ґрунтується на спільних традиціях мови, звичаях, матеріальної культури, антропології, історії.

2.1. Прабатьківщина слов'ян (мова і культура)

Етимологія терміна «слов'яни» тлумачиться по-різному. М. Фасмер висловлює припущення, що праслов'янським словом було *sloveninъ і пов'язує його з гідронімами Днепр-Словутич, Славніца – річка в Угорщині, Slawa – у Польщі. Найбільш імовірним є значення «члени племені, одноплемінники», виведене фінським славістом Й. Мікколою із зіставлення старослов'янського слова *словьне* з грецьким, що означає «народ», і кельтським «община». Ця назва спочатку, можливо, була назвою певної групи племен, швидше південних, а потім стала назвою всіх слов'ян. С. Бернштейн підтримує концепцію про походження даного слова з індоєвропейського слова *slauos «народ».

Корінь *слав-* слугує появі назв інших етнічних єдностей, про що свідчать назви *Словаччина, Словенія, словінці, словени*. Себе представники слов'ян називають *слов'яни, словени*, а германці їх називають – *венедами, вендами*.

Дослідники вказують на те, що слов'яни належать до одного і того ж антропологічного типу – європеїдної раси. Прокопій Кесарійський описував наших предків так: «... тілом вони стрункі і надзвичайно міцні. Колір шкіри в них білий чи золотистий». Згуртовувала слов'ян мова, грамота словенська і боротьба проти чужоземних загарбників, про що пише монах Києво-Печерського монастиря Нестором-Літописцем у «Повісті временних літ»:

«...По долгим же временам се сели суть славяне по Дунаеву, где ныне Угорская земля и Болгарская. От тех славян разойдетися по всей земле и прозвалася имени своими где сели, на котором месте».

Питання про прабатьківщину слов'ян вирішується шляхом зіставлення і синтезу різних наук, насамперед відомостей даних порівняльно-історичного мовознавства – топонімії, фітонімії і зоонімії,

археології, етнології, антропології, палеонтології, історії тощо.

Припущення Нестора започаткувало одну з багатьох наукових концепцій – *дунайську*, обґрунтовану П. Шафариком. У кінці ХХ ст. розвинув цю теорію російський учений О.Трубачов. Учений дослідив образ Дунаю у фольклорі слов'ян, слов'янську топонімію, фонетичні ознаки праслов'янської мови.

Стародавні дослідники Пліній Старший, Тацит, Птолемей, Йордан висловлювали припущення, що територією розселення слов'янського племені венедів були північні схили Карпат та верхів'я Вісли (*вісло-дніпровська концепція*).

Ключовим елементом *азіатської теорії* вважається етнонім «русь» – іранського, на думку її прихильників, походження.

На сьогодні існують дві теорії походження слов'ян: *міграційна* (за якою слов'яни не є корінним народом Європи, вони прийшли сюди у першому столітті н.е.); *автохтонна* (слов'яни споконвічно займають територію Європи).

Розглянемо окремі з положень учених.

Словацький етнограф П. Шафарик вважав, що слов'яни походять з північно-східного Прикарпаття. Російський мовознавець О. Шахматов стверджував, що праслов'янська батьківщина була розташована на території Прибалтики. Це питання пов'язує власне лінгвістичну проблематику порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов з більш загальною соціально-історичною проблематикою етногенезу слов'ян, історією їх матеріальної культури, соціальних установ та інших сторін суспільного життя.

Більш чітко визначив етнічну територію слов'янських племен чеський археолог, етнограф та славіст Любор Нідерле (1865–1944). Автор відомого дослідження «Славянские древности» вважає, що прабабківщина слов'ян – це басейни річок Прип'яті та Вісли, а також північ Європи: північний схід – на території угро-фінських племен (басейни Оки та верхньої течії Волги), на захід аж до річки Лаби (німецька назва Ельба), на південь – на Балкани.

На думку Г. Півторака, слов'яни під спільною назвою «венеди» заселяли величезну територію від Вісло-Одерського басейну і Південної

Балтики (на заході) до Дніпра (на сході) й від Прип'яті (на півночі) до Карпат і зони Степів (на півдні). Отже, майже половина цієї прабатьківщини слов'ян знаходилася в межах сучасної України. І хоча слов'янська людність здавна складалася з багатьох племен, які жили в різних природно-кліматичних умовах, мали певні відмінності в матеріальній і духовній культурах, усе ж спілкувалася спорідненими діалектами, т. зв. «праслов'янською мовою».

Зупинимося на назвах давніх племен. **Східнослов'янські** племена часто називають **дреговичі, кривичі** (предки сучасних білорусів), **радимичі та в'ятичі** (поклали початок етногенезу росіян), **сіверяни** (частково українці), а **південнослов'янські** – **драгувіти, кривичі, севери** (на Балканах), **плем'я дулібів** (на Волині та в Південній Чехії). Існували племена полян під Києвом та племена полян у центральній Польщі, давньоруські древліни і древляни на річці Лабі, серби на Нижньому Дунаї і лужицькі серби у колишній НДР, хорвати на Балканах та білі хорвати у Карпатах, плем'я ободритів на Лабі і ободрити на Нижньому Дунаї, новгородські словени та словени в Альпах, словаки у Татрах і словінці у Польській Прибалтиці.

Українці – нащадки східнослов'янського племені антів. Саме з цього давнього племені утворилися праукраїнські племена: поляни (у Центральній Україні, у середньому Подніпров'ї), древляни (на північний захід від полян), сіверяни (північний схід), уличі і тиверці (на півдні), волиняни, дуліби, білі хорвати (на заході України). Л.Залізняк припускає щодо називання українців склавінами.

Матеріальна і духовна культура давніх слов'ян

Відомості про матеріальну і духовну культуру давніх слов'ян далеко неповні і дискусійні. Особливе місце серед дослідників слов'янського язичництва, міфології, духовної і матеріальної культури належить Ф. Буслаєву, О. Потебні, О. Міллеру, М. Костомарову, І. Срезневському та ін., у сучасному слов'янознавстві – В. Іванову, В. Топорову, М. Толстому.

Етнологи доводять, що корені слов'янської культури можна віднайти вже у бронзовому віці. Найбільше пам'яток, які засвідчують неперервність етногенетичних процесів формування слов'ян, знаходяться на території

Польщі. Зародками слов'янських культур вважають лужицьку, пшеворську, зарубинецьку, черняхівську, празьку, корчацьку, луко-райковецьку, роменсько-борщевську та інші археологічні культури. Пам'ятки лужицької культури поширені на широких просторах від Ельби й Вісли до Балтики й Північної Моравії, а пізніше – до українського Полісся і Волині. Пшеворську культуру пов'язують з племенами венедів, котрі жили між Карпатами і Балтійським морем. Зарубинецька культура охоплювала території Півдня Білорусі та Півночі України. Черняхівську культуру успадкували анти, майбутні українці.

Етнографія, історія дозволяють окреслити форми давніх слов'янських обрядів і звичаїв, розкривають їх смислове наповнення.

Розселення слов'ян з праслов'янської території по Центральній і Східній Європі від Ельби до Дніпра і від південних берегів Балтійського моря до півночі Балканського півострова вплинуло на розвиток варіантів загальнослов'янської міфології: міфології балтійських, східних слов'ян, південнослов'янських племен. Етнографія дозволяє побачити залишкові форми давніх слов'янських обрядів і звичаїв, вивчити їх змістове наповнення. Фольклористика дає можливість пізнати слов'янську язичницьку духовну культуру через казки, перекази, легенди, обрядові пісні тощо. Лінгвістичний аспект слов'янської обрядовості в Україні досліджується М. Гаврилюком, П. Гриценком, М. Никончуком, Ю. Карпенком, В. Скляреном, В. Жайворонком, В. Конобродською, В. Кононенко, Н. Слухай та ін.

У наукових джерелах цікаво описані образи слов'янської міфології. Палітра її дійсно різнобарвна. *Даждьбога* слов'яни розуміли як джерело всіх можливих благ, як вихідний першопочаток життя взагалі. Це Бог земного достатку, символ урожаю. Найбільше звернень до Даждьбога збереглося у хліборобських піснях. *Ярило* – Бог весняного, ранкового сонця, Бог кохання, юнацької свіжості, сили і хоробрості. Шанування Ярила займало центральне місце в літньому циклі обрядових дій слов'ян. *Стрибог* – Бог неба, повітря, вітру. Хорс – божество сонця як світила, бог захисту сонячної сили, що відроджує день і проганяє тьму. *Сварог* – Бог небесного вогню і захисник шлюбу, покровитель сімейного життя.

Богиня *Лада* вважалася у слов'ян покровителькою кохання і шлюбу,

богинєю юності, краси і весінньо-літньої плодючості. Дочка її, *Леля*, асоціювалася з весною, розквітом оновленої природи. У російському фольклорі відомі сини Лади Лель, юний бог кохання, і Полель, бог захисту шлюбу. Богиню Рожаницю називали праматір'ю сім'ї і роду. Саме вона наділяла жінок плодючістю і доленосною силою.

Волос був Богом багатства, скотарства, пошанування і правильного використання багатств і сил природного світу, покровитель праці на землі. *Мокоша* – покровителька жіночої роботи, прядіння і ткацтва, мати врожаю, жіночої життєвої сили.

Давні слов'яни шанували й обожнювали природу. Пізнання світу починається з добра, – вважали вони, – природа ж, рослинний світ зокрема, і є отим добротворцем для людини. Світ природи, гори, скелі, річки у слов'янській культурі населені духами лісовиків, польовиків, гайовиків. Цей світ добре відобразила у драмі-феєрії Леся Українка. Обожнювався і світ тварин: вогняна змія як символ життя і плодючості, півень як символ сонця, переможець темних сил. Матінка-природа відгукувалася на прохання людей, допомагала у важку хвилину.

Для слов'янського язичництва характерні різноманітні уявлення про духовну субстанцію людини. Місце перебування після смерті уявляли як чудовий сад, звідки насіння життя залітають і на землю, і як пекло, де живуть злі духи вогню і тьми. Щоб потрапити в цей сад-рай, за життя слов'яни намагалися очистити себе молитвою, а по смерті обрядом поминовення.

Призначення долі, як писав Прокопій Кесарійський, слов'яни не вважали фатальними, сприймаючи долю як діалектичний зв'язок долі і недолі. Водночас поняття про долю у давніх слов'ян все ж існувало, адже існувала Богиня Рожаниця - Богиня Долі.

2.2. Мовні зв'язки давніх слов'ян із сусідніми народами

Узаємодія різних мов – це виразна ознака включення певної культури в інтернаціональний процес. Найбільш поширеним видом і природним результатом такої взаємодії є проникнення елементів однієї мови в іншу, тобто запозичення. В українській мові налічується, наприклад, до десяти відсотків іншомовних слів, словотворчих моделей, синтаксичних конструкцій.

Неприродним є стан мови, коли її елементи витісняються елементами іншої мови. Отже, мова поступово втрачає здатність до саморозвитку.

Наприклад, старослов'янська літературна мова впливала на розвиток інших слов'янських мов, насамперед давньоруської. У XIX ст. церковнослов'янська мова російської редакції стає літературною мовою Болгарії.

Для історії слов'ян найбільший інтерес становлять мови, носії яких були сусідами. Йдеться про балтійські, германські, іранські мови, а також грецьку, латинську, санскрит, давньоруську мови.

Спорідненість слов'янських мов виявляється в наявності загального коренеслова, спільних афіксів, спільних фонетичних закономірностей і правил зміни та словотворення. З індоєвропейських мов слов'янські найближчі до балтійських. Давні зв'язки мають слов'янські мови з іранськими і германськими, а також з угро-фінськими і тюркськими мовами, головним чином, у галузі лексики.

Слов'яно-готські зв'язки

Дослідження германізмів у праслов'янській мові пов'язане з деякими труднощами. Справа в тому, що германські мови, насамперед східногерманські, а також полабська вже вимерли, тому при вивченні слов'яно-германських контактів важливо враховувати конкретну історичну перспективу цих взаємин.

Слов'яно-готські контакти були тривалими. Почалися вони з готами (це були племена східних германців, які спочатку жили у південній Скандинавії, Шотландії, на о. Готланд) з кінця I ст. н.е., коли готи з'явилися у пониззі Вісли. Потім контакти переносяться в басейни річок Прип'яті, нижнього Дніпра, Дунаю, Дону. У Криму про готів згадувалося аж до XIV ст.

Наведемо приклади *виробничо-побутових* германізмів у праслов'янській мові:

*bljudo «миска», < гот. *viubs* «миска»,

*jьstba «хата», кімната, герм. *stuba* «опалювальне приміщення»,

*koldezь «колодязь», гот. *kalding*,

*xlebvъ «хліб», гот. *hlaifs* .

Торгівельні відносини з готами відображені в таких словах:

*dьlgъ «борг», можливо, від гот. *dulgs* – «борг»,

* *kupiti* «купити», від гот. *kaupon* «торгувати»,

*myto «мито» та ін.

Наявні запозичення і з військової та адміністративної сфер:

*сьсарь – «цар» від гот. *kaisar* «імператор», *къnedзь «князь» (хоча до германських мов це слово прийшло із алтайських), «старійшина», «пан», «священник» від гот. *kiniggas* «вождь»;

*месь «меч» від гот. *makeiz*;

*selmъ «шолом» від гот. *hilms* «шолом» та ін.

Від русів-вікінгів засвоєні слова *жебрак*, *стяг*, *варяг*, *кнут*, *щогла*, *гість*, *ябедник* тощо.

Запозичення з грецької та латинської мов

Дослідники часто звертають увагу на лексичну спорідненість у географічних назвах греків і слов'ян, зокрема тих, які мешкали колись у Київській Русі. М. Красуський вважав, що саме слов'яни вплинули на різні аспекти життя греків: зустрічаються слов'янські назви рік, гір і поселень. Цей вплив зафіксований у назвах одягу, військових звичок, способів життя греків.

До V ст. н. е. слов'яни з греками та римлянами безпосередньо не були сусідами. Прямі контакти почалися за часів перебування слов'ян (антів та склавінів) біля Чорного моря і Дунаю. Греки в ті часи мали свої володіння на узбережжі Чорного моря, а римляни були присутні в Паннонії та Дакії.

У староукраїнській мові відомо до кількох сот запозичень з грецької мови. Наприклад, лексема **корабель** має відповідники в усіх слов'янських мовах, інших індоєвропейських мовах та неіндоєвропейських мовах (пор. італ. *carabella*, ісп. *carabela*, араб. *gorib*). Російський учений О. Трубачов слово «корабель» для слов'ян вважає корінним і ставить його в генетичний зв'язок з праслов'янським *korbъ «короб», «корзина».

Грецькими за походженням вважають слова *kadъ («міра зерна»), *огигькъ («огірок»), а також *вишня*, *парус*, *диявол*, *кровать*, *миска*, *левада*,

вапно, макітра та ін. Переважна більшість їх належить до сфери релігії, культури, науки, освіти: *школа, бібліотека, метод, фізика, біологія, лексика, криза, діаспора, піп, ангел.*

В українській мові збережені численні грецькі власні назви: назви міст *Алушта, Ялта, Севастополь*, імена *Микола, Петро, Андрій (мужній), Олександр (захисник людей), Оксана (гостинна), Ірина (спокій).*

До речі, в давньогрецькій філософії виник і термін *етимологія*. У науковий обіг його запровадили стоїки – представники філософської грецької школи (IV ст. до н. е. – II ст. н. е.).

Для грецизмів характерні початкові голосні **а, е, і**, приголосний **ф**, звукосполучення **кс, пс**, суфікси **-ік(а), -ад(а), -ид(а), -ід(а)**: *архів, автор, економія, етика, ідея, фантазія, лексика, психіка, олімпіада, панахида, піраміда.*

Впливів зазнала і грецька мова: в ній нараховується понад 300 лексем слов'янського походження: **градьць** «містечко», «ліс», «луг». На сьогодні у грецькій мові можна знайти слова Канів, Трипільля, Василів. Імена Скакика (Щекавиця), Хоревиця, Либідь, Аскольд, Дир зафіксовані у легенді про походження Києва, які теж відображають стосунки з грецькою мовою.

Латинізм потрапили внаслідок військових або торговельних контактів, починаючи з V–VI ст. Важливу роль у слов'яно-романських контактах протягом віків відігравав діамантовий шлях, що вів від берегів Адріатики до берегів Балтики, а пізніше – торгове містечко Венеція, яке в Середньовіччі було найбільшим невільницьким ринком на Адріатичному морі.

Частина латинських слів прийшла вже після розпаду праслов'янської мови: коляда від лат. *calendae* «свято зимового сонцестояння», конопля від лат. *sannapris*, перець з лат. *pipet*, русалія – від лат. *rozalia* (свято роз), а також слова *алібі, альма-матер, біс.*

Терміни, утворені на основі латинської мови, вживаються в різних галузях науки, техніки, політики, культури й мистецтва: *студент, університет, факультет, декан, аудиторія, лекція*, (освітня лексика); *літера, афікс* (мовознавчі терміни); *синус, квадрат, траєкторія, коефіцієнт плюс* (математичні терміни); *вірус, ангіна, аспірин* (медичні терміни); *адвокат, юрист, кримінальний* (юридичні терміни); *документ, резолюція, інструкція, секретар* (адміністративно-ділова лексика) та ін.

З латинської мови в українську ввійшли і деякі імена, наприклад: *Валерій* (здоровий), *Віктор* (переможець), *Віталій* (життєвий).

Для латинізмів характерні префікси де-, екс-, ім-, ін-, ре-, суфікси -альн(ий), -ат, -аці(я), -ент, -тор, -тур(а), -ум, -ус: *депресія*, *експозиція*, *імпонувати*, *реконструкція*, *універсальний*, *інформація*, *мінімум* та ін.

Слов'яно-фінські, слов'яно-балтійські стосунки

Можливо, серед перших угро-фінських племен, з якими зустрілися слов'яни, заселяючи нові землі, були племена естів, вотів, вепсів, чудь. Починаючи з раннього середньовіччя, ці племена перебували в політичній та економічній залежності від Русі. Науковці зазначають, що разом з *руссю* (слово *русь* спочатку означало «люди руської народності») чуди воювали проти варягів, брали участь у походах Олега на Константинополь. У 1030 р. Ярослав Мудрий будує на території чудських племен місто Юр'єв (сучасне Тарту).

Слов'яно-фінські контакти позначилися на мові як слов'ян, так і народів угро-фінської сім'ї. Зокрема слов'янські лексеми можна знайти у мові фінської групи:

фін. akkuno «вікно» (*окъно),

lusikka «ложка» (*loзька),

sirppi «серп» (*сьгръ),

tuska «біль» (*тъska),

cesas – рос. час.

Угро-фінські запозичення серед загальних назв незначні, поширені переважно в північних говорах російської мови:

мокса («печінка»), *габук* («сокіл»), *сун* (рос. лемішка).

Серед власних назв виділимо *Ільмень* від фін. *Итајауви* «озеро», *Волга* від фін. *valka* «білий, ясний», *Ока* від фін. *Jokki* «річка».

З фінської традиційної культури росіяни запозичили популярні пельмені, личаки («лапти»), чоловічу сорочку - косоворотку, жіночий кокошник, російську «баню», матрешку, казки про «косолапого Мишка».

Саме фінським впливом дослідники пояснюють такі особливості російської мови: наявність акання і редукції голосних в усному мовленні, повторювані слова «руки-ноги», «стежки-дорожки», «неждано-негадано» тощо.

Фінські запозичення наявні і в українській мові: *щука, сом, дуб, сани, сауна, хміль, рясний, чуб, чуприна, чекати, шукати, Київ, Сейм* тощо.

Традиційними сусідами слов'ян на північному сході з давніх-давен були балти (латвійці, литовці, прусси, ятвяги). З балтійськими племенами слов'яни прожили спільний балто-слов'янський період. Це орієнтовно від 3000 до 2500 років до н.е. Мовам характерне існування щілинних приголосних на місці індоєвропейських палатальних, високий рівень флективності систем відмінювання, однакові форми утворення займенникових прикметників, а також численні лексичні паралелі.

Слов'яно-тюркські мовні контакти

Тюркізми почали потрапляти до мови слов'ян з кінця IV ст. н. е., коли тюркомовні народи, спочатку гунни, а пізніше авари, булгари з'являються в центральній та південно-східній Європі. Тюркські впливи на слов'ян посилюються у період формування окремих слов'янських народностей.

Так, наступ волзьких болгар на дунайських слов'ян у VII ст. і заснування на нижньому Дунаї тюрко-слов'янської держави на чолі з ханом Аспарухом (683 р.) залишили багато адміністративних і соціальних термінів, титулів, звань, посад. Серед назв виділимо такі: *багатурь* «богатыр, герой, військовий керівник», *боляринь* «представник старої родової знаті», *кагань* «князь», «володар», від тюрк. кауап, *тьлмач* «перекладач», *сань* «звання», *хань* «азіатський титул» від тюрк. хан «імператор», а також *корогва, тютюн, козак, лоша, буланій, карий, чумак, отара, чабан, кавун, казан*.

Булгарська орда Аспаруха підкорила союз семи слов'янських племен, але, перебуваючи на нижчому соціально-культурному рівні, до кінця IX ст., розчинилася у слов'янському середовищі, перейняла мову, культуру і звичаї місцевих слов'ян, сама ж при цьому передала їм свою тюркську назву **българь**, звідки сучасні слова **болгарин і Болгарія**.

Значну кількість тюркізмів фіксують пам'ятки давньоруської писемності «*Повість временних літ*», *Київський літопис*, *Галицько-Волинський літопис*, «*Слово о полку Ігоревім*».

Давні тюркізми представлені в таких лексико-семантичних групах:

одяг та прикраси, тканина: *бисерь* «перла», *кумачь* «червона тканина», башлик, шаровари, штани, атлас, парча;

транспорт, військо: *гарба* «вид воза», *бунчук* «символ вищої влади у вигляді кінського хвоста», *коругвь чи хоруги* «знамено, стяг» тюрк. - знак, знамено; *чумак, отаман, джура, кіш, калита, люлька*,

торгівля, фінанси: *базарь* «ярмарок», тюрк. *деньга* «гроші», *товарь* «товар»;

рослинний та тваринний світ та його продукти: *кумись* «перекисле кобиляче молоко», *лоша, лошадь* «кінь», *гарбуз, айр*.

Вплив слов'янських мов на тюркські мови виявився найбільше в сільськогосподарській та будівельній лексиці. Серед запозичених слів знаходимо слова *овес, піч, смола, солома, віск, жито, смола*

Наявність тюркомовного населення – кримських татар і кримчаків (Крим), урумів (Приазов'я), караїмів (Галич), гагаузів (Одеська область) у сучасній Україні є поштовхом для продовження україно-тюркських контактів.

Індоєвропейський шар праслов'янської лексики. Балто-слов'янський шар

Серед науковців немає одностайної думки щодо взаємозв'язків слов'янських та балтійських мов. А. Шлейхер, К. Бругман, О. Шахматов, Т. Лер-Сплавинський, В.Георгієв та ін. пояснюють близькість груп мов наявністю балто-слов'янської прамови, яка утворилася після розпаду індоєвропейської прамови. Поява такої гіпотези пов'язана з тим, що у слов'янській гілці індоєвропейської сім'ї мов виявлено неоднаковий ступінь структурної близькості до інших гілок цієї сім'ї. Зокрема було помічено, що із сучасних індоєвропейських гілок мов до слов'янської найближче всього балтійська.

Науковці відзначають, що при реконструкції навіть найдавніших праслов'янської та прабалтійської мов поряд з наявною значною спільністю у них виявлені істотні розбіжності. Це свідчить, що тієї єдності мовних явищ, яка була необхідна для існування окремої самостійної мови, не було, отже, не було і самої мови. Що ж стосується великої спільності між цими мовами, це пояснюється тривалим тісним контактом між цими мовами.

Інші науковці (І.Бодуен де Куртене, А. Мейє та ін.) наголошували на наявності ще в межах праіндоєвропейської спільності групи діалектів, яка

дала окремо праслов'янську та прабалтійську мови. І все ж на сьогодні жодної спроби цілісного опису історії прабалто-слов'янської мови немає. Дослідник І.Ендзелін зазначав, що слід говорити не про слов'яно-балтійську мову, а про слов'яно-балтійську епоху.

Український дослідник К. Тищенко зауважує, що балтійські мови щодо слов'янських можуть розглядатися як предок, що співіснує у часі та просторі зі своїм нащадком.

Мовні контакти найбільше спостерігаються у формах інфінітивах, зокрема суфікс *ti* реалізується так: литовське *nesti* – слов'янське *нести*, лит.*buti* – слов. *бути*, лит.*vezti* – слов. *везти*.

З балтійських мов до української прийшли такі слова, як: *клуня* (*kluonas*), *жлукто* (*zluktas*), *ятір* (*venteris*), а також *гринджоли*, *аґрус*, *зозуля*, *кепсько*, *локишина*, *пампушка*, *ремесло*, *толока*, *скирта*, *садиба*, *стодола*, *шлунок*, *гаразд*. Серед власних назв - назви річок (Рось, Роставиця), сіл (Клишки, Полошки, Обложки).

Натомість литовська мова запозичила з української такі слова, як: *козак*, *Дніпро*, *тривати*, *гуляти*, *вечеряти*, *окрайчик*, *стриха*, *діжка*, *онук*.

Отже, кількість лексичних запозичень з мов-сусідів у праслов'янській мові пізньої доби була значною і різноманітною. За часом уходження запозичення можна поділити на дві групи, кожна з яких указує на певний період:

а) група запозичень до розпаду праслов'янської мови (IV–VII ст.); їх невелика кількість, вони мають загальнослов'янський характер;

б) група запозичень після розпаду праслов'янської мови, їх більша кількість, але вони властиві лише окремим слов'янським мовам.

Нові лексичні запозичення прискорювали формування окремих діалектів, а згодом і становлення мов окремих слов'янських народностей. Оскільки після VII ст. у слов'ян уже не було єдиного економічного, політичного і культурного центру, то процес дивергенції (розходжень) переважав над процесом конвергенції (сходжень).

Запитання і завдання

1. Які припущення висловлюють вчені стосовно походження етноніма «слов'яни»? Коли, на думку вчених, слов'яни виокремилися із спільноіндоєвропейської етнічної і мовної єдності?

2. Прочитайте текст. Якими побачили слов'ян давні історики?

Слов'яни, - писав Ал-Бекрі у «Книзі шляхів та країн», - люди сміливі і наступальні, й коли б не було їхньої роздільності внаслідок багато чисельних відгалужень (колін) та розкиданості їхніх племен, то з ними силою не зрівнявся б жоден народ у світі. Вони населяють країни, найбагатші домівками і життєвими припасами. Вони запопадливі в землеробстві і в здобуванні собі прожитку й переважають у цьому всі народи півночі. І доходять ці товари їхні морем та суходолом до Русів і Костантинополя. І найголовніші з племен півночі розмовляють по-слов'янськи...»

3. На основі історико-етнографічних джерел опишіть слов'янський Олімп.

4. Підготуйте повідомлення «Культура готів та праукраїнців в епоху черняхівської культури».

5. Випишіть з етимологічного словника по п'ять слів грецького, готського, тюркського походження, поясніть їх значення.

6. Поміркуйте, в чому роль етимології мови у пізнанні ментальності народу.

7. Заповніть таблицю «Запозичення з грецької, латинської, тюркських мов», вставивши у відповідну колонку слова:

огірок, кесар, диван, тапчан, кепський, коляда, слюсар, фортуна, гарбуз, панахида, череда, кавун, брама, гнідий, монастир, буланий, логіка, мак, конгрес, козак, люлька, пельмені, трагедія, Венера, диявол, кип'яток, ложка, щогла, Олексій, Андрій, Микола.

8. Прокоментуйте слова відомого лексикографа:

«Мова не піде у ногу з освітою, не буде відповідати сучасним вимогам, якщо не дадуть їй виробитися із свого соку і кореня, перебродити на власних дріжджах» (В. Даль).

9. Слова з виразним національно-культурним компонентом значення називають е т н о г р а ф і з м а м и . В українській мові такими словами є пампушки, галушки, вареники, хати-мазанки, чорнобривці.

Продовжіть цей список, дописавши сім слів і пояснивши їх значення та етимологію.

10. Прочитайте уривок із роману Ліни Костенко «Берестечко». Знайдіть тюркізми. З якою метою автор використовує ці слова?

Не жалів мені хан ні вина, ні кумису, ні меду.

М'яко спати було. Лиш кричала вночі постільга,
Та дві ситі сокири блищали при вході намету
Та дивилася в серце сталева татарська клюга.
Та щодня і щоночі хлєптали зливу баюри.
І розджохався хан, усе причіпеньки шукав:
– Ти мене одурив, проклятий гяуре!
Я привів своє військо, а ти мене ошукав.
Що ж ти хочеш, козацький ти макогоне,
Щоб у тих болотах мені жаба цицьки дала?
Ти ж казав, що їх мало. А їх же там легіони!
Та у них же гармати, а в татар – стріла та «Алла!»

11. Прочитайте текст. Чи має рацію вчений? Доведіть.

Прабатьківщиною слов'ян інколи називають місцину, що охоплює верхів'я Пруту і Наддністрянщину. Після Другої світової війни українські археологи здійснили прорив у вивченні слов'ян, уточнивши побудовану на писемних джерелах концепцію предків українського народу Михайла Грушевського. Це дозволило доповнити наших можливих предків і тією частиною склавінів, що жила на північ від Карпат на всій Правобережній Україні.

Значні матеріали, зібрані археологами, доводять, що слов'янські народи зародилися в середині I тисячоліття після розселення слов'ян, що органічно влилося у «велике переселення народів». «Слов'яни в V столітті займали територію України, пограничні регіони Польщі, трошки Білорусі й Курську область теперішньої Росії», – розповідає історик Володимир Баран. Починаючи з V століття, коли тюрки-гуни розбили германців-готів (а в складі готської черняхівської культури були і слов'яни), готи відійшли на Захід і досягли Іспанії, основним народом на нашій території залишилися слов'яни. Вони створили самобутню культуру, яку рознесли по Європі, коли самі стали розселятися на Дунай і на Балкани, аж до Греції. Дехто переселився й далеко на Північ, на Волгу і Дон. Поглинувши місцеві племена, вони і самі ставали іншими народами. Тому є болгари, росіяни, білоруси. Вчені відзначають, що слов'янська експансія була мирною. Наші предки просувалися на нові землі як колоністи, а не загарбники. Слов'яни, які залишилися на корінній території, стосовно тих, що відселилися, також стали окремою етнічною одиницею. Якоїсь «єдиної слов'янської народності», як зазначає Володимир Баран, ніколи не існувало, а були слов'янські племена, кожне з яких вважало себе народом (З довідника).

3. Праслов'янська мова – основа розвитку сучасних слов'янських мов

Численні приклади засвідчують, що, напевне, важко знайти ще таку спільність мов, де б фонетична, морфологічна, лексична схожість була такою очевидною. Серби і поляки, українці і словенці можуть, наприклад, спілкуватися один з одним без перекладача. Причини такого явища – в існуванні спільної мови-джерела сучасних слов'янських мов.

3.1. Праслов'янська мова як спільна прмова всіх слов'ян

На сьогодні існує багато припущень стосовно території і часу формування на основі одного з індоєвропейських діалектів (протослов'янського) праслов'янської мови.

Спільноіндоєвропейська мова – прмова, яка впродовж тривалого часу була спільною для всіх індоєвропейських мов: слов'янських, балтійських, іранських, індійських, германських, романських, кельтських, грецької, албанської, вірменської, низки мертвих мов.

Як вважає більшість славістів, ця мова існувала орієнтовно у V–IV тисячоліттях до н.е. і становила діалектно диференційовану єдність.

Індоєвропеїстика, індоєвропейське мовознавство – галузь мовознавства, що вивчає індоєвропейські мови, які належать до однієї з найбільших і науково вивчених мовних сімей.

Розпад прмови став складним процесом не лише мовної *дивергенції* (розходжень), але також і *конвергенції* (сходжень). Одним із давніх процесів мовної дивергенції стала палаталізація задньоязикових приголосних у низці індоєвропейських мов. Як наслідок – утворилося два ареали. Мови, де була здійснена ця палаталізація (у слов'янських, балтійських, індійських мовах), - це *мови сатем*. Мови, де цей процес був відсутнім (германські, романські, кельтські, грецька мови), склали групу *кентум*.

Леонід Залізняк припускає, що прабатьківщиною індоєвропейців слід вважати Німецьку, Польську, Наддніпрянську низини та басейн Дінця. Поширення праіндоєвропейської мови-основи спричинило скотарство як окрема галузь господарства.

Орієнтовно у III тис. до н. е. територія індоєвропейської прмови значно розширилася. Це спричинило послаблення між діалектами, що

поступово перетворювалися на окремі мови (праслов'янську, прабалтійську, прагерманську та ін.). Частина з них (хетські, тохарська мови) зникли безслідно, не породивши нових мов.

Час існування індоєвропейської спільності дає можливість визначити спільна індоєвропейська лексика, зокрема назви людей за спорідненістю та іншими ознаками (*мати, батько, син*), назви частин тіла (*око, брова, зуб, серце*), тварин (*вівця, бик, корова, вовк*), рослин (*дерево, береза, верба*), житла, господарських будівель (*дім, двері, віз*) тощо.

Праслов'янська мова – прамова – це основа як усіх слов'янських мов та діалектів, наявних на сьогодні східнослов'янських, південнослов'янських, західнослов'янських, так і мертвих мов.

Праслов'янську мову не засвідчено жодною пам'яткою. Ця мова була штучно реконструйована, змодельована вченими і являє собою логічну, струнку систему архетипів – мовних форм, які записуються латинськими буквами під зірочкою * (**астериском**). Основним прийомом відновлення цих форм є аналіз значної кількості регулярних відповідностей у слов'янських та інших індоєвропейських мов, здійснених на основі етимологічного аналізу.

Оскільки праслов'янська мова була спільною розмовною мовою для всіх слов'ян, її нерідко називають також *спільнослов'янською, загальнослов'янською, протослов'янською, давньослов'янською*. Оскільки ці терміни не вказують на її давність, історичні причини тієї структурної схожості як результату генетичної спорідненості слов'янських мов між собою, мовознавці віддають перевагу терміну «праслов'янська мова».

В українській мові налічується до двох тисяч слів праслов'янського походження. Це назви людей за спорідненістю – *чоловік, сват, невістка, вітчим*; назви частин тіла – *чоло, рот, шия*; назви тварин – *віл, ведмідь, жук*, рослин – *пшениця, кропива, малина, ожина*; назви предметів і явищ природи – *буря, вихор, потік* тощо.

Деякі особливості праслов'янської транскрипції

Серед особливостей фонетичної транскрипції праслов'янської мови визначають такі:

– в основі праслов'янської транскрипції - латинський алфавіт (крім *ch*) із додатковими графічними і діакритичними знаками;

– явища праслов'янської мови позначають спеціальним знаком * (*астериск* або у грецькій мові – зірочка; цей знак уперше використав німецький учений А.Шлуйхер), що означає реконструйовану форму; форма не засвідчена ані в живій мові, ані в пам'ятках;

– праслов'янський акут позначався знаком акут ['] над відповідним голосним чи дифтонгом і означає одновершинну, висхідну інтонацію;

– циркумфлекс [˘] – наголос, інтонація, в основному, спадна;

– риска над голосним означає знак довгої тривалості голосного звука (ā, ō, ē, ī, и);

– ˘ дужка над голосним означає знак короткої тривалості звука (ǎ, ǒ, ě, ĭ);

– ^ дужка під голосним – нескладовий голосний звук (і або и);

– ´ риска праворуч – знак пом'якшення приголосного звука;

– ˆ - дашок над голосним вживають для позначення напруженого голосного звука ь або ь;

– < або > – знак, що показує напрям змін (розвитку) звука, звукосполучення, морфеми слова;

– o – кружок під звуками r, l, m, n – це знак складотворчості;

– g – передає африкату dz, w- передає африкату dj;

– праслов'янські *e, *o – це носові o, та e;

– придихові приголосні позначали супровідним [h] після відповідного звука: [bh], [ph], [dh], [th], [gh], [kh].

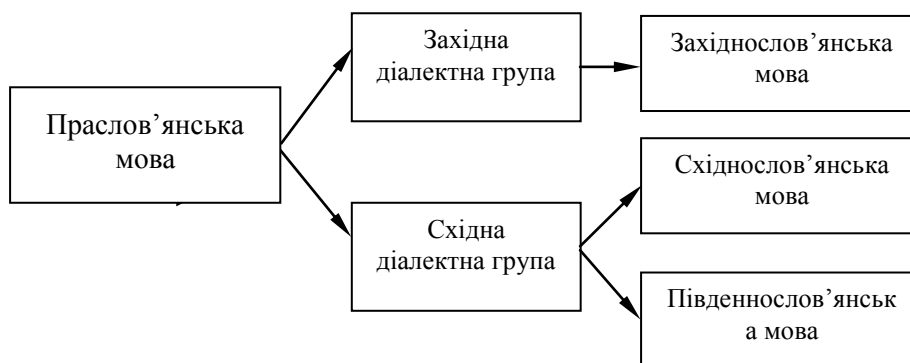
Діалектне членування праслов'янської мови

Мовознавці припускають, що праслов'янського народу як такого не існувало, представники різних племен розмовляли на різних діалектах. Ранні діалекти праслов'янської мови (I – II тисячоліття) не відрізнялися один від одного настільки, щоб стати самостійними, тому праслов'янська мова перших двох тисячоліть сприймається як бездіалектна. Це зумовлювалося також невеликою територією і тісними зв'язками між племенами.

У середині I тис. н.е. територія праслов'янської мови була вже значною – від лівого берега Одри на заході до середньої течії Десни на сході, від узбережжя Батійського моря на північному заході до передгір'я Карпат і Судет на півдні). Це стало причиною поступового розпаду

праслов'янської мови спочатку на окремі проміжні прамови, які, інтенсивно контактуючи, могли бути спільними для окремих груп слов'янських мов. У результаті подальшої диференціації вказаних мовних ареалів виникали різні слов'янські мови.

Зокрема, польський учений Т. Лер-Сплавинський подав схему розвитку праслов'янської мови на західні і східні діалекти:

Мовні зміни не збігаються в часі із соціальними, етнічними та культурними процесами. То ж розпад слов'янської єдності, який активно відбувався вже протягом IV–V ст., на мові відчутно позначився тільки в VI–VII ст.

Український дослідник Григорій Півторак відзначає, що впродовж I–V ст. н. е. (*пізньопраслов'янський період*) у слов'янських говірках на території сучасної України відбувалося фонетичні і граматичні зміни, які вплинули на розвиток слов'янських мов, зокрема східнослов'янських. Ідеться, зокрема, про такі зміни:

- перетворення *ort, olt, ert, elt* у *rot, ret, let, lot* з подальшим можливим подовженням голосного звуку (**orbota – робота*);
- розвиток тенденції до зміни початкового *е* в *о* перед наступним складом з голосними *і, е* (у західнослов'янському ареалі – *je*): прасл. **edin*, укр. *один*, рос. *один*, польськ. *jeden*, чеськ. *jeden*;
- перехід упродовж II - III ст. н. е. задньоязикових приголосних *z, k, x* перед *h* та *i* у *dz' (z'), c', u'* у східнослов'янському ареалі, і *dz', c', s'* у західнослов'янському ареалі (*нога – на нозі, рука – в руці*);
- завершення процесу перехідного пом'якшення і злиття праслов'янських сполук *dj, tj, kt* у м'які шиплячі африкати *дж', ж', ч'* на сході, у свистячі на заході: **medja – межа, *svetja - свіча, *nokť - ночь, ніч*;
- поява епентетичного звуку *l* у сполученнях *bj, pj, vj, nj* і розвиток

звукосполучень *bl'*, *pl'*, *vl'*, *ml'* у східному, ствердіння пом'якшених губних у західному (порівн. словц. *lubim*, рос. *люблю*, в.-луж. *spia*, укр. *сплять*, чес. *zem*, болг. *земя*, білор. *земля*);

– неоднакова стійкість сполук */dl/*, */tl/*: збереження звукосполучень */dl/*, */tl/* у західному діалекті, спрощення проривних у звукосполученнях у східному діалекті.

Наприклад: прасл. **mydlo*, польськ. *mydlo*, в.-луж. *mydlo*, чеськ. *mydlo*, укр. *мило*, білор. *мило*, укр. *сало*, словц. *svadlo*, рос. *шило* і пол. *szvdlo*, білор. *расліна* і в.-луж. *roslina*;

– збереження звукосполучень */gv/*, */kv/* перед */e/*, */i/* у західному і зміна на */zv'/*, */cv'/* східному. Наприклад: прасл. **gvezda*, **kwet*, нижньолуж. *gwezda*, *kwet* пол. *gwiazda*, *kwiat*, чес. *hvezda*, *květ*, укр. *цвім*, рос. *звезда*, білор. *цвім*);

– зміна пом'якшеного звука */x/* перед новими */e/*, */i/* в західному діалекті на шиплячий *š* (шь), у східному – на свистячий *s'* (сь).

Наприклад: польськ. *swasze*, *szary*, чес. *strese*, укр. *свасі*.

Межа між цими зонами часто змінювалася, проте в основному пролягала по Західному Бугу.

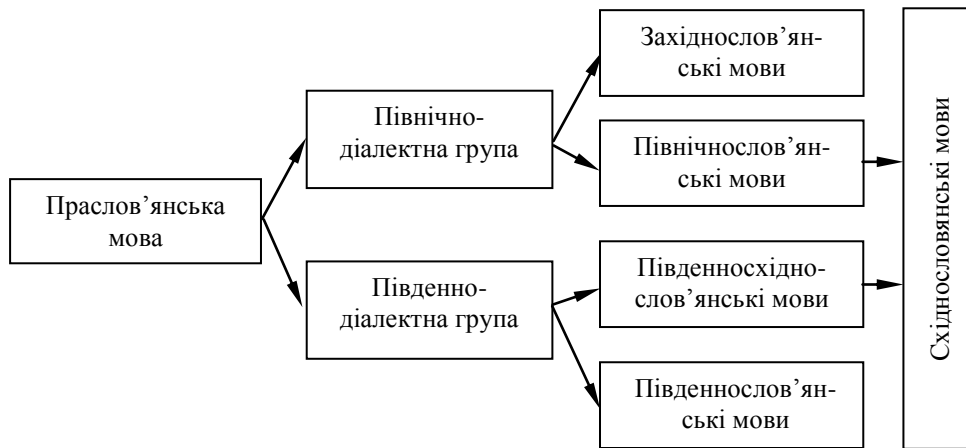
Український учений Л.Залізник запропонував схему розвитку праслов'янської мови на **північний і південний** діалекти (див. рис.).

Серед характерних особливостей північного і південного діалектів дослідники виділяють наступні:

– у північному діалекті праіндоєвропейські *[e]* та *[oi]* злилися в одній фонемі */e/*, тобто *ĥ*, а в південному діалекті - у фонемі */e/* (наприклад, пол. *biały*, чес. *bil*, чес. *vira*, пол. *wiara*);

– у північному діалекті афrikата *[dz]* змінилася на *[z]*, (наприклад, пол. *miedza*, чес. *meze*);

– носовий голосний заднього ряду **[o]** у північному діалекті вимовлявся як **o**, у південному – як **и** (наприклад, польськ. *reka*, чес. *ruka*).

Дослідники характеризують також власне східний та центральний піддіалекти як піддіалекти східного діалекту. Центральний діалект був поширений між Західним Бугом і річкою Горинь, власне східний – від річки Горині на схід. Говори центрального піддіалекту (північні) поклали початок болгарській та македонській мовам, на основі власне східного піддіалекту згодом розвинулися східнослов'янські мови.

На V–VI ст. припадає остаточний розпад праслов'янської етномовної спільності на окремі мовні ареали, що існували в минулому.

Періодизація історії праслов'янської мови

На сьогодні залишається відкритим питання: праслов'янська мова походить безпосередньо від праіндоевропейської чи від прабалтослов'янської мови. Не розв'язана остаточно і проблема часопростору праслов'янської мови.

Періодизацію історії праслов'янської мови виконують на основі порівняльно-історичного методу.

Порівняльно-історичний метод – метод, суть якого полягає в зіставленні фактів і явищ слов'янських мов з відповідними явищами інших споріднених (індоевропейських) та неспоріднених мов.

Як нижня, так і верхня межа періоду встановлюється не в абсолютних числах, а тільки в термінах відносної хронології.

Більшість славістів припускають, що слов'янська прामова зародилася на межі III – II тис. до н.е. і розпалася на самостійні слов'янські мови на початку другої половини I тис. н.е. Отже, епоха існування слов'янської прамови окреслена в межах 2,5–3 тис. років. За час існування ця мова тісно взаємодіяла з іншими мовами, прибалтійською мовою і зазнала різних змін, особливо на фонетичному рівні.

Учені по-різному підходять до питання періодизації історії праслов'янської мови. Найбільш відомими на сьогодні є періодизації, запропоновані М. Трубецьким, Н. Вай-Вейком, С. Бернштейном, Ф. Філіним.

Російський дослідник Микола Трубецькой (1890–1938) в історії праслов'янської мови виділяв такі періоди:

а) протослов'янський, коли праслов'янська мова вважалася діалектом індоєвропейської прамови;

б) період самостійного розвитку праслов'янської мови, який тривав від часу її становлення до діалектного членування;

в) період діалектної диференціації праслов'янської мови.

Однак така класифікація досить схематична.

Голландський учений Ніколас Ван-Вейк (1880–1941) в основу періодизації праслов'янської мови поклав фонетичну структуру. Спираючись на закон висхідної звучності, лінгвіст виокремлював такі періоди:

ранній (тривав 2 тис. років, був консервативним) і пізній (тривав 2–3 століття і був багатий на монофтонгізацію, появу складотворчих плавних, зміни у групах приголосних, утрату кінцевих приголосних).

Російський славіст Самуїл Бернштейн (1910–1997) тритисячолітню епоху праслов'янської мови умовно поділив на дві епохи: до втрати закритих складів і після.

Російський мовознавець Федот Філін (1908–1982) умовно історію праслов'янської мови поділяв на три періоди.

Ранній період (III – I тис. до н. е.) характеризувався глибокими перетвореннями, зокрема у фонетиці. Ідеться, зокрема, про такі ознаки, як:

– втрата придихових проривних приголосних: [bh], [ph], [dh], [th];

– занепад лабіалізованих задньоязикових приголосних та зміна палатальних **g', k', y z, s**;

– виникнення нового приголосного **x** з придихового **kh**, а також із **s** після **i, u, r, k**;

– розщеплення складотворчих звуків **g°, 1°, m°, n°** на дифтонгічні сполучення **g°i; 1°i; m°i; n°i; g° u; 1° u, m° u, n° u**.

Середній період (друга пол. I тис. до н. е. до III – V ст. н.е.). У цей період з'являється тенденція до автономності складу в межах слова, що

призводить до виникнення законів відкритого складу та складового сингармонізму.

Закон відкритого складу зумовив такі важливі фонетичні зміни, як занепад приголосних у кінці слова, розвиток протетичних приголосних, переміщення меж складів, спрощення, асимілятивні та дисимілятивні зміни у групах приголосних, монофтонгізацію *дифтонгів*, утворення *носових голосних* та складотворчих сонантів.

Одним із виявів закону відкритого складу стала *асиміляція* приголосних перед *j*.

Відповідно до закону складового сингармонізму голосні *i* приголосні у складі сполучалися за принципом їх однорідності з погляду передньої і непередньої *артикуляції*. Внаслідок цього приголосні в позиції перед голосними переднього ряду ставали палаталізованими.

Результатом загального процесу пом'якшення приголосних стала перша *палаталізація* задньоязикових **g, k, x**, які перейшли у палатальні шиплячі **dž'** (пізніше **ž'**), **č'**, **š'** (*ž'ērōs, č'ī, souš'tīī* – укр. *жар, чи, сушити*).

Після монофтонгізації дифтонгів, у пізній період відбулися друга і третя палаталізації задньоязикових приголосних. Їх наслідком стали м'які свистячі – палаталізовані **dz'** (пізніше **z'**), **c'**, **s'** (друга палаталізація) та палатальні **dz'** (пізніше **z'**), **c'**, **s'** (третя палаталізація), пор. **mūs'ě, ðv'ьс»ā**, укр. **мусі** (від муха), **вівця**.

На основі палаталізації задньоязикових пізніше виникли морфонологічні чергування.

Пізній період (V–VII ст. н. е.) ознаменувався розпадом праслов'янської мови на окремі мови.

Як стверджує Ф.Філін, розпад праслов'янської етномовної єдності збігся з розкладом родового ладу, зародженням класових відмінностей, виникненням первісних державних утворень.

3. 2. Огляд фонетичних процесів праслов'янської мови

За час існування праслов'янська мова зазнала різних змін особливо на фонетичному рівні.

Для **раннього періоду** були характерними такі ознаки:

1) як втрата індоєвропейських придихових проривних приголосних.

Звукосполучки [ph], [bh], [th], [dh], [gh] були відомі у грецькій, італійській мові. У період балто-слов'янської єдності вони змінилися на звичайні: [ph] – [p], [bh] – [b], [th] – [t], [dh] – [d], [gh] – [g]:

*bhratr < bratr < ст.-сл. братъ, д-р братъ.

Однак [kh] змінилося на [x],

Жодна слов'янська мова їх немає.

2) Занепали лабіалізовані задньоязикові приголосні, а також відбулася зміна палатальних **g', k', y z, s**; розщеплення складотворних звуків **g°, l°, m°, n°** на дифтонгічні сполучення **i, u + r, l, m, n**: prst – first.

Середній період (друга пол. I тис. до н. е. до III - V ст. н.е.) був ознаменований такими фонетичними змінами, як закон відкритого складу і палаталізація приголосних.

Дія закону відкритого складу була пов'язана з тенденцією до автономності складу в межах слова і ґрунтувалася на принципі висхідної звучності складів.

***Закон відкритого складу** – закон, за якого звуки в межах складу розташовувалися за принципом висхідної звучності із голосним чи **p, l** у кінці або склад містив один складотворний сонант.*

Закон відкритого складу дав можливість пояснити:

– переміщення приголосних на межі складу (називн. одн. **vьlкъ* – род. відм. одн. **vьlка*);

– втрату праіндоєвропейських кінцевих приголосних (пор.: прасл. **sunь < sunus* **gostь < ghostis*; **domis < *domь* - ст.сл. домь; **noktis* – укр.ніч, рос.ночь, білор.ноч, болг.нощ, польськ. нос;

– монофтонгізацію дифтонгів (**ei > i, oi > i, ai > ě, oi > ě, ou, au > u, eu > (j)**): **tauros - turo* (тур), **snaigos – snego* (сніг);

– розвиток протези: **v ę zati < ę zati*; **jezero < ezero*;

– спрощення у групах приголосних: прасл. **pleto* і лат. *plecto*;

– появу носових голосних o, та ę.

Розглянемо окремі з цих процесів.

Поява носових голосних.

Сполучення *en, em, on, om* перед приголосними змінилися на носові голосні o, ę.

Наприклад: **rentь – *reть, *pleme – plemeno*;

лит. *zentas* – *zęť, ст.-слав. *zaty*, рус. зять, польск. *zies*;
польск. *ręka*, чес. *ruka*, словац. *ruka*, серболуж. *ruka*.

Наявність у минулому носових голосних в усіх слов'янських мовах (носові голосні і досі зберігаються лише в польській мові) в відображено в таких чергуваннях:

жати – укр., рос. *жну*, чеській *ziti* – *zni*, *vziti* – *vezmi*, *pleme* – *plemeno*.

Монофтонгізація дифтонгів *ai*, *ei*, *ai*, *ei* в кінці VI ст. зумовила утворення нових довгих голосних $\bar{e}$, $\bar{i}$, $\bar{y}$: *draugъ – *drugъ.

Нові *e*, *i* повністю злилися з давніми *e*, *i*, а з часом зумовили пом'якшення задньоязикових.

Спрощення у групах приголосних (пор. ст.-сл. – *сънь* – *сон* і праінд. *supnos – *сон*) зумовлені занепадом зредукованих.

Фонетичні зміни спільнослов'янського періоду.

Найдавніші чергування голосних виникли ще в дослов'янський період як відображення кількісних і якісних особливостей індоєвропейських та праслов'янських монофтонгів і дифтонгів:

а) *e* – *o* (наголошене *e* у праслов'янських дієсловах на означення одноразової нетривалої дії – ненаголошене *o* в дієсловах із значенням тривалої, повторюваної дії).

Наприклад: *везти* – *возити*, *нести* – *носити*;

б) *o* – *a*, що є наслідком колишнього чергування коротких голосних з довгими ($\check{o}$ – $\bar{o}$, $\check{a}$ – $\bar{a}$);

після злиття у праслов'янській мові коротких $\check{o}$, $\check{a}$ виник голосний *o*, *a*, після злиття довгих $\bar{o}$, $\bar{a}$ – голосний *a*:

Наприклад: *котити* – *катати*, *стояти* – *стати*, *ломити* – *ламати*;

в) *e* – *i*, що відбиває колишнє чергування $\check{e}$ – $\bar{e}$; у праслов'ян. мові $\check{e}$ перейшло в *e*, $\bar{e}$ – в **Ѣ**:

летіти – літати, мести – замітати;

г) *i* – *a*, де *i* походить від **Ѣ** < $\bar{e}$:

давньорус. лѣзти – лазити, укр. лізти – лазити, сідати – садити);

г) *i* – *и* (з **Ѣ** < $\bar{e}$ – $\bar{i}$): вінок – вити, сісти – сидіти.

Наслідки сполучень приголосних з [j]

Палаталізація (пом'якшення) приголосних була зумовлена дією закону складового сингармонізму.

Закон складового сингармонізму – закон, за якого голосні та приголосні звуки у складі сполучалися за принципом однорідності з погляду передньої та непередньої артикуляції.

Як наслідок, передньоязикові приголосні у позиції перед голосними переднього ряду, а також перед [j] ставали палаталізованими. Якщо ж перед наступними довгими та короткими [i], [e], а також перед [j] знаходилися задньоязикові звуки [g], [k], [ch], то вони змінювалися на шиплячі та свистячі звуки.

Учені розрізняють три палаталізації задньоязикових.

Причиною першої палаталізації задньоязикових [g], [k], [x] стало їх пом'якшення перед наступними голосними переднього ряду в усіх говорах праслов'янської мови у VI - V ст. та послідовна заміна на шиплячі [(d)ž'], [č'], [š'].

Наприклад: прасл. *vьlкъ > *vьlčica, укр. *вовк* – *вовчиця*, рос. *волк* – *волчица*, болг. *вълк* – *вълчица*, польськ. *wilk* – *wilczyca*.

[g] + [j] = [gj] [g`j] [žj] < ж *kozja < ст.сл. *кожа*.

Друга палаталізація зумовлена монофтонгізацією дифтонгів [oi], [āi].

Зміна [g], [k], [ch] на [(d) z'], [c'], [z'] відбулася перед [i], [ě], що походять з [āi], [oi] переважно в кінці слова.

Наприклад: *nogai > nog`i > nodz`e;

*celovekoi > *celovek`i > celoveci;

*kozuxoi > *kozux`i > kozusi;

*koīna > *k`ěna < с`ena, укр. *ціна*, біл. *цана*, чеськ. *сена*, польськ. *сена*.

У зв'язку з діалектним розшаруванням праслов'янської мови, починаючи з кінця I тис. до н.е., наслідки другої палаталізації виявилися неоднаковими в різних групах слов'янських мов.

Третя палаталізація почалася наприкінці середнього періоду. Різниця цієї палаталізації від другої полягає в тому, що пом'якшення праслов'янських [k], [g], [h] і поступове перетворення цих приголосних на [c'], [z'], [s'] (у зах.-сл. мовах - на š) відбулося внаслідок прогресивної акодомодації у позиції після [i], [ь], [ę].

Наприклад: *ovьka, укр. *вівця*, рос. *овца*, болг. *овца*, н.-луж. *woјса*, польськ. *оса*; прасл. *кьnedzь, укр., рос., біл. *князь*, с.-хорв. *кнез*, чеськ. *knez*, польськ. *ksiedz*– «священик».

На період розпаду праслов'янської мови припадає завершення процесу злиття і перехідної палаталізації колишніх звукосполучень [tj], [dj]. Під впливом артикуляції передньоязичних елементів [t`], [d`] цей йотований призвук j у східнослов'янських говорах змінився на [s`], [z`] або [дж], [ч]. У західнослов'янських діалектах йотовий призвук j перетворився на свистячі [s`], [z`], що призвело на перетворення звукосполучень на аффрикати [с`], [dz`].

У південнослов'янських говорах (Югославія, Болгарія) результатом цих змін стали звукосполуки [с`], [dz`]. На території Македонії, південно-західної Болгарії комплекси [t], [d] перейшли у м'які задньоязикові [k`], [g`]. **Наприклад:** *medja, укр. *межа*, рос. *межа*, біл. *межа*, польськ. *miedza*, чес. *meze*, словац. *medza*, в.-луж. *tjeza*, словен. *meja*, болг. *межда*, макед. *мега*.

Закономірними для української мови стали чергування передньоязикових зубних з шиплячими: **д – (д)ж, т – ч, з – ж, с – ш**, а також **к – ч, х – ш, г – ж, ст – шч(щ)** в основах дієслів: *радити – раджу, летіти – лечу, возити – возжу, косити – кошу, плакати – плачу, рухати – рушу, могти – можу, пустити – пущу*.

Сполучення [bj], [pj], [vj], [mj] у слов'янських мовних групах теж перетворилися на [bl`], [pl`], [vl`], [ml`].

Наприклад: *grablja – *grabla – давньор. *гребля*; *zamja – *zamlа – давньор. *земля*, пол. *zemia*, чес. *zeme*.

Як наслідок, в українській мові виникає подібне чергування: *робити – роблю, ліпити – ліплю, ловити – ловлю, відломити – відломлю, графити – графлю*, а також чергування **б – бј, п – пј, в – вј, ф – фј, р – рј**: *бити – б'ю, пити – п'ю, вити – в'ю, любов – любов'ю, верф – верф'ю, матір – матір'ю*.

Занепад зредукованих ъ, ь

Ще в ранній праслов'янський період на ґрунті праїндоевропейських коротких [й], [ї] виникли зредуковані (короткі,

секундарні) голосні ь (*єр*), ь (*єрь*).

У сильних позиціях (під наголосом) голосний ь нагадував звук [ǫ], ь – [ě].

Зредуковані ь, ь могли перебувати **в сильних** позиціях (це позначалося знаком +): у наголошених складах: *дьнь, сьнь*;

– у складах перед зредукованими у слабкій позиції: *пальць, тьргь*;

– перед сонорними р, л, якщо далі був інший приголосний: *зьрно, шьлкь*, де перетворювалися у звуки нормальної довготи **е, о**: *зерно, шовк*,

а також у **слабких** позиціях (це позначалося знаком -):

– у кінці слова – *снопь, ночь*;

– перед складом з голосним повного творення: *сьто, тьма*,

– перед складом із сильним зредукованим *жьньць, швьць*, де підлягали остаточному зникненню.

Українська мова зредукованих звуків [ъ], [ь] не зберегла. Наслідком занепаду зредукованих звуків [ъ], [ь] вважають чергування [о], [е] з нулем звука та ін.

Сонорні г, л перед зредукованими ь, ь у сильних позиціях у *східних та західних мовах* виявляли рефлекси **ro, lo, re, le**:

наприклад. укр. *кров*, рос. *кровь*, польськ. *krew*.

У південнослов'янських мовах сонорні г, л стали складотворчими: болг. *кръв*, макед. *крв*, серб. *крв*.

Пізніше сполучення г, л із зредукованими голосними в позиції перед складами повного творення спочатку перетворювалися у складотворчі *г, л*, потім у *ри, ли* або *ир, ил* (в укр, білор., серболуж.), *ро, ло, ре, ле* в рос. мові:

Наприклад, **укр.** *кривавий, глитати, яблуко*, **білор.** *крывавы, глытаць, яблыка*, **в-луж.** *krwawny, jabluko*.

У мовознавчій літературі пропонують різні тлумачення процесу змін праславянських сполучень ***tort, *tert, *tolt, *telt**, а також ***-ort-, *-olt-, *ert, *elt** (*t – це позначення будь-якого приголосного звука*), що пов'язано з дією відкритого складу і різним акцентом довготи.

У мові південних слов'ян, частково в мові чехів і словаків довгота складу зосереджувалася на голосному звукові, тому відбувся перерозподіл елементів (*метамеза*): плавний звук відійшов до наступного складу: *tort* › *tart*, голосні **а, е** стали вимовлятися після

плавного як *rat, lat, ret, let*: чес. *mleko*, болг. *брада*, плен, польськ. *broda* (т. зв. *неповноголосся*).

У мовленні східних слов'ян довгота складу була зосереджена не на голосному, а на плавних *r, l*. Тут при перерозподілі у сполученні *tort* після плавного утворювався подібний до голосного попереднього складу, тобто розвинулося так зване **повноголосся** типу *torot, tolot*: укр. *ворона, берег, голова, молоко*.

У предків західних слов'ян голосний перед плавним звуком зайняв позицію після нього - го, lo: польськ. *wrona, brzeg, glowa*.

У сполуках **trьt, *tlьt, *trьt, *tlьt* праслов'янські ь, ь у сильній позиції переходили в о: *кръвь - кров, крестъ – хрест*.

У слабкій позиції праслов'янські ь, ь занепали, натомість сонорні зберегли складотворчість, що пізніше реалізувалась у вигляді голосного **ы** в білоруській та **и** в українській мовах.

Наприклад: *крышыць, глытаць, трывога, кривавий, брова – чорнобривці, дрож – дрижати, бренькіт – бриніти*.

Зміни у групах приголосних **dt, *tt, *tl*

Серед запозичень, які успадкувала праслов'янська мова, були сполуки **dt, *tt*. Зміна в таких сполуках в наслідок допомогою дисиміляції за способом творення, за якою сполучення двох проривних **tt* змінилось на сполучення «*фрикативний + проривний*», а у сполученні **dt* спочатку відбулася асиміляція за глухістю:

*ved - ti > *ve -dti > *vetti - * ve -sti; укр. *вести*, словен. *vesti*, словацьк. *viest*, польськ. *wiesc*, верхньолуж. *wjesc*.

У сполуках **tl, *dl* проривні звуки поступово зникли в більшості слов'янських мовах, окрім західнослов'янських:

*ordlo - ralo, *pletla - plela.

У ранній період праслов'янська мова характеризувалася різномісним наголосом, різною довготою і короткістю складу, наголошені і ненаголошені склади розрізнялися за висотою тону (тонічним наголосом). Такий наголос зберігся в сучасній сербській, хорватській, словенській мовах.

Прикладом розрізнення наголосу є праслов'янські слова **vorna* (ворона) – висхідний наголос на складі *or*, **vьrnь* (ворон) – нисхідний наголос на тому ж складі.

Наприклад: *укр.* ворона, ворон, корова, мороз, береза, колода, *чес.* vrana, krava, mraz, briza, klada; в **сербській мові** наявний короткий нисхідний наголос: *врана, крава, мраз, бреза, клада.*

Експіраторний рухомий і різномісний наголос зберегли східнослов'янські та всі південнослов'янські мови, окрім македонської. У македонській виник фіксований наголос на другому складі з кінця у двоскладових словах і на третьому складі з кінця у трискладових та багатоскладових словах.

Нерухомий наголос характерний для західнослов'янських мов. У польській мові наголос фіксується на другому складі з кінця, в чеській, словацькій, верхньо-, нижньолужицькій – на першому складі з початку слова. Для сербохорватської та словенської мови характерне підвищення і пониження тону на всіх складах.

Тестові запитання

1. На які діалектні групи поділяється праслов'янська мова?

- а) західну і східну;
- б) північну і південну;
- в) південну і західну;
- г) східну і північну.

2. Скільки років тривав період праслов'янської мови?

- а) 3000 років;
- б) 7000 років;
- в) 2500 років.

3. Міграційна і автохтонна теорії – це теорії походження:

- а) слов'ян;
- б) старослов'янської мови;
- в) західного діалекту.

5. У розвитку мови на які сполуки перетворилися сполуки *ort, olt, ert, elt*:

- а) *rot, lot, ret, let*;
- б) *tor, tol, ter, tel*;
- в) *tro, tlo, tre, tle*.

6. Які мови представляють західну діалектну групу?

- а) північнослов'янська;
- б) південнослов'янська;
- в) західнослов'янська;
- г) східнослов'янська.

7. Які мови представляють східну діалектну мову?

- а) східнослов'янська і південнослов'янська;
- б) північнослов'янська і західнослов'янська;
- в) південнослов'янська і північнослов'янська;
- г) східнослов'янська і західнослов'янська.

Запитання і завдання

1. Яка мова називається спільноіндоєвропейською? Які назви вам ще відомі? Коли існувала спільноіндоєвропейська мова?

2. Що являла собою праслов'янська мова? Які хронологічні межі її існування?

3. Які причини розпаду праслов'янської мови?

4. Подайте коротку характеристику діалектів праслов'янської мови.

5. Заповніть таблицю «Успадкування із спільноіндоєвропейської та праслов'янської мов»

Українська мова	Спільноіндо-європейська мова	Праслов'янська мова
Назви людей за спорідненістю		
Назви частин тіла		
Назви тварин		
Назви предметів і явищ природи		
Назви рослин		
Назви житла, господарських знарядь		
Назви чисел		
Назви дій		
Назви абстрактних понять		
Назви ознак, якостей		

6. Укажіть, в яких сучасних слов'янських мовах збереглися складотворчі звуки *р, л*:

- 1) давньор. гърло, чеськ. hrdlo, серб. грло, польськ. gardlo; укр. горло;
- 2) укр. торг, рос. торг, чеськ. trh, серб. трг;
- 3) укр. горб, рос. горб, чеськ. hrb, словен. grb;
- 4) укр. вовк, рос. волк, чеськ. vlk, серб. вук (из влк), польськ. wilk.

7. Назвіть фонетичні явища, що зумовили поділ слов'янських мов на східну, південну, західну групи.

8. Які фонетичні зміни зафіксовані в поданих словах?

болг. град., схв. град, словен. grad, словац. hrad, пол. grod, верхньол. hrod, рос. город, укр. город.

9. Прокоментуйте наслідки зредукованих у старослов'янській та сучасних слов'янських мовах.

10. Коли, як і чому у праслов'янській мові виникли носові звуки? Чому більшість слов'янських мов утратили носові голосні?

11. Охарактеризуйте суть закону відкритих складів.

12. Відтворіть праслов'янські форми поданих пар слів, з'ясуйте наявні чергування в цих словах:

мету-мести, плету-плести, веду – вести.

13. Відтворіть праслов'янські форми поданих слів, прокоментуйте подані зміни:

береза, ворота, солодкий.

14. Яке фонетичне явище подане в цих словах:

рос. пес, укр. пес, біл. пес, макед. пес, болг. пес, чес.pes , польс.pies, словац.pes?

15. Наведіть приклади чергування голосних у корені. Поясніть суть цього явища.

16. Заповніть таблицю «Позиції зредукованих звуків», вставивши відповідні колонки слова:

сла-дѣ-къ, сѣ-нѣ, вла-стѣ, вѣ-се-го, зво-нѣ , жѣ-рѣ-ць.

17. Завдання для кмітливих: доведіть, що слова «початок» і «кінець» спільнокореневі.

18. Які фонетичні процеси відбулися в цих словах: плакати – плач, сікти – січ, сухий-суша, носити – ноша, ходити – ходжу;

укр. подати – впасти, кладу –класти; білор. м'яту – месці, пляту – плесці; серб.плетем – плести; польськ. plote - ples'c', чес. pletu - ples'c'?

3.3. Словотвір, морфологія, лексика і фразеологія праслов'янської мови

Найпродуктивнішим способом словотвору праслов'янської мови була суфіксація: *-acz, -ostь, -ьсь, -tel*.

Наприклад: в українській мові – *втікач, шукач*, у болгарській – *купувач*; у серб – *глумац*,

в українській *кралець*, російській – *чтец*, білоруській – *плывец*, болгарській – *среднегорец*, словацькій - *malajec*, у польській *zdobuwacz*, у чеській – *hlidas*;

у старослов'янській мові *прѣдатель*, російській – *водитель*, українській – *визволитель*, болгарській – *даритель*.

Префіксація збереглася частково: **so-*, **pra-*: чес. *prales*, слн. *pradavpina*, серб. *прадомовина*.

Більшість прикметників є похідними від іменників, а також від дієслів. Серед них:

якісні прикметники, утворені за допомогою суфіксів *-ьнь* (укр. *хмарний*, біл. *сонни*, болг. *небесни*, серб. *сушак*, чес. *ocistny*); *-къ* (біл. *гнуткі*, польськ. *topki*, чес. *surk*);

присвійні прикметники, утворені за допомогою суфіксів *-овъ, -инъ* (слн. *materin*, болг. *дядов*, макед. *владикин*);

відносні прикметники, утворені за допомогою суфікса *-ен*: слвц. *kosteny*, чес. *medeny*, укр. *вовняний*.

Словоскладання характеризувалося в цілому книжним характером. Наявні були також сполучення різних основ: *voevoda, licemerъ, listopadъ*, болг. *кождер*, серб. *душогубец*, біл. *першацвет*, чес. *sebekrivitka*, укр. *стародавній*, біл. *жартауліво-вясель*, болг. *огнеупорен*, чес. *sedmibarevny*.

У праслов'янській мові збереглися риси індоєвропейського іменного відмінювання: вона успадкувала три роди, сім відмінків, три числа. Відміни визначалися за родами, при цьому враховували покажчик основи.

Так, іменники а-основи (*zena, roka, dusa*) належали до іменників жіночого роду, о-основи (*selo, kon, polje*) до середнього або чоловічого роду, ь-основи (*domъ, sunъ*) – чоловічого роду.

Розглянемо відмінювання займенника *жена*:

Відмінки	Однина	Множина	Двоїна
н.в.	zēna (a)	zēny (e)	zēne-i
р.в.	zēny (e)	zēnъ	zēny
д.в.	zēne (i)	zēnamъ	zēnama
з.в.	zēno (o)	zēny (-e)	zēni
о.в.	zēno	zēnamі	zēnamі
м.в.	zēne	zēnax	zēni
кл.в.	zēno		

Унаслідок дії закону відкритого складу у праслов'янський період почався процес розкладу звукового виду названих вище іменних основ та віднесення тематичних елементів до закінчень, що викликало перерозклад основ.

Наприклад, іменник **а**-основи *zēna* розпався на нову основу: *жēn* і закінчення *-a*.

На сьогодні порядок відмін у різних мовах не збережений. Категорія відмінка теж зазнала змін. У російській, словенській мовах втрачено, наприклад, лише кличний відмінок, а болгарська, македонська мови майже втратили категорію відмінка.

У різних слов'янських мовах відбувся і процес перегрупування іменників за родами.

Наприклад: у російській мові слово **облако** – середнього роду, в болгарській **облак** – чоловічого;

тополя – в українській, білоруській, польській, болгарській, сербській мовах жіночого роду, в російській, словацькій, словенській **тополь** – чоловічого роду;

слово **вечер** – у болгарській мові жіночого роду, в українській, сербській, хорватській, чеській, польській – чоловічого роду.

Уже у праслов'янській мові занепадала двоїна (на сьогодні збереглася у серболужицькій та словенській мовах). Як архаїчна збереглася в родовому, давальному, місцевому, орудному відмінках назв парних предметів, наприклад: *плечима, очима, дверима*.

Спільним для слов'янських мов є те, що на сьогодні зберігається розрізнення іменників за твердою та м'якою групами.

Прикметники у праслов'янській мові мали три роди. У більшості

слов'янських мов і тепер наявна спільність у відмінюванні імен та прикметників, крім болгарської та македонської мов.

Зразки відмінювання прикметниково-іменникового сполучення

Відмінки	українська мова	російська мова	білоруська мова
Н.В.	зелене поле	зеленое поле	зяленае поле
Р.В.	зеленого поля	зеленого поля	зяленаго поля
Д.В.	зеленому полю	зеленому полю	зеленаму полю
З.В.	зелене поле	зеленое поле	зяленае поле
О.В.	зеленим полем	зеленым полем	зяленым полем
М.В.	на зеленому полі	о зеленом поле	аб зяленым полі

У праслов'янській мові існували повна або членна форма прикметників (*novъ + j*), пізніше відбулося стягнення форми (*dobraja - dobra*).

Ступені порівняння прикметників існували ще з часу індоєвропейської мови: *noveje - novejesa*, для утворення найвищого ступеня додавалася частка *най*, у сучасних болгарській, македонській - *по*.

Імена, що позначали числа, стосувалися різних іменних основ. В усіх слов'янських мовах ця частина мови сформувалася пізніше.

Істотні зміни пережила праслов'янська мова в дієслівній системі. Були відомі два типи основ: основа теперішнього часу і основа інфінітива (**bъrati - *bero*). Крім того, основа теперішнього часу розпадалась на 5 класів: чотири класи - тематичні і п'ятий - нетематичний.

Дієслівні часи найбільшу стійкість виявляли у формах теперішнього часу:

Зміни дієслів теперішнього часу

Особи	укр.	біл.	болг.	серб.	польськ	чеська
1 особа	несу	нясу	неса	несем	niose	nesu
2 особа	несеш	нясеш	несеш	несеш	niosiesz	neses
3 особа	несе	нясе	несе	несе	niosie	niosie

Використовувалися декілька минулих часів: *імперфект*, *плюсквамперфект*, *перфект*, з допомогою яких виражалися різні відтінки значень минулого часу.

У слов'янських мовах збереглася переважна частина відмінкових форм займенників. Займенники поділялися на дві групи: іменникового (**eg, *tu, *sue*) і прикметникового (**tno, *to, *kwo*) походження. Для них

було характерне явище суплетивізму (*тъне, тъпоју*), три числа, категорія відмінка. Енклітичні форми *мі, сі, ті* збереглися у польській, чеській, болгарській, сербській мовах.

Форма **я** утворилася ще в доісторичні часи, збереглася лише в болгарській *аз* та македонській – *јас*.

Для більшості слов'янських мов характерний займенник *Ви* на позначення ввічливості. У польській мові форма ввічливості виражається використанням слів *пан, пані*.

Лексика, фразеологія праслов'янської мови

У лексиці мови, як у дзеркалі, відображається життя народу (За О. Леонт'євим), його мовне багатство, різнобарвність, гармонійність, простота і ясність у вимові, образність, мальовничість, що зумовлюється специфікою мислення, світовідчуття і світосприймання.

Основу лексичної системи кожної сучасної слов'янської мови складають праслов'янські слова, які в свою чергу успадковані з індоєвропейської прамови. Учені О. Трубачов, В. Топоров, М. Толстой та ін.) припускають, що в різних слов'янських мовах збережено до десяти тисяч слів праслов'янського походження.

Найбільший лексичний шар у праслов'янській мові становлять слова, які стосуються навколишнього світу, природи, життя, повсякденного побуту людини. Серед лексичних елементів, що характеризують мертву й живу природу – **назви рельєфу** місцевості (*земля, гора, долина, берег, яр, яма, поле*), **водоймищ** (*вода, море, река, озеро, потік*), **час** (*день, ніч, вечір*), **тваринний світ** (*ведмідь, тур, вовк, лисиця, олень, заєць, чапля, дятел*) тощо.

Порівняльне мовознавство допомагає встановити особливості різних назв. Покажемо це на прикладі *назв спорідненості і свояцтва*.

У праслов'янській мові дружинин *батько* називався *тъсть*, *мати* дружини – *тъща*, чоловіків *батько* – *свєкръ*, чоловікова *мати* – *свєкри*, брат дружини – *шуринъ*, чоловіків брат – *дъверъ*, сестра дружини – *свъсть*, чоловікова сестра – *зълы*, синова дружина – *сноха*, доччин чоловік – *зѣть* тощо.

Спільні риси в лексиці сучасних слов'янських мов розглянемо на прикладі лексеми *брат*.

Слов «брат» упродовж історичного розвитку змінювало значення: д.-укр. *братъ* < прасл. **bratrъ*, гр. *phrater* «член фратрії», санскрит. *bhratar* «помічник».

Чи не найбільш конкуруючими між собою є також слова-назви *батька*. Так, з індоєвропейських термінів - назв батька **pater* і **atta* праслов'янська мова успадкувала останнє, спочатку вживане тільки в дитячому мовленні, а в кінці XVI – на початку XVII ст. – і в мові ділових пам'яток. Крім української, лексему можна зустріти в польській *tata*, чеській *tata*, сербській *tata* мовах.

Від **atta* походить суфіксальний утвір *отьсь*, збережений в усіх слов'янських мовах. Щоправда, з плином часу семантика даної лексеми в білоруській, українській, болгарській мовах поступово змінювалася від первісного значення «батько» до переносного – «особа духовного стану».

Пізніше, у «Лексиконі» Лаврентія Зизанія *отьсь* уживався у значенні «піп, особа духовного стану», у верхньолужицькій та нижньолужицькій мовах лексема *wosc* вживається на позначення «предок». До речі, у різних регіонах України батька називали також ніжно «*родитель*», що запозичене, очевидно, із старослов'янської мови, «*неньо*», «*ненько*», і «*бат*», що означає «правдивість».

Сучасне ж «батько» спочатку вживалося на позначення старшого брата, котрий часто був для молодшого замість батька або дядька по матері (пор. болг. *бате* «старший брат» і чеське *bater* «брат матері» з давньоруським *бате* «рідний батько»). Очевидно, семантична зміна цього слова відбувалася в такій послідовності: старший брат – дядько по матері – рідний батько.

Слово **мама**, як стверджує український історик Кузич-Березовський, походить від праіндоєвропейського **amī*, імені праслов'янської богині землі *Ами*, що в дитячому мовленні різних народів сприймалося як «*мама*»:

бр. *маці*, болг. *мати*, серб. *мати*, чes. *matī*, пол. *matī*, лит. *mote* «жінка, дружина», *motina* «мати», алб. *motre* «сестра», лат. *mater* «мати». Крім основного значення «рідна мати», протягом століть слово розвинуло і переносні значення «батьківщина», «рідний край», «берегиня».

Мовознавець М. Кочерган вважає, що поява значень назв спорідненості частково може зумовлюватися і системними зв'язками. Так,

російські слова *батюшка* і *матушка* спочатку функціонували як пестливі форми називання батька й матері. Згодом батюшкою стали називати священника. Це вмотивовано тим, що він був пастором, батьком для своєї пастви. Матушкою стали називати дружину священника.

Членів подружжя називають у різних мовах по-різному. Зокрема, в **українській мові**: *чоловік* – застар. «дружина», уроч. «муж»; *батько* – заст. «отець»; *жінка* «жона», «дружина», в **російській**: *отець, муж, уроч. супруг; мати, жона, уроч. супруга*, в **білоруській**: *муж, бацька, діал. човек, уроч. айцец, маці, жонка*.

В українській, як і в багатьох інших слов'янських мовах, тривалий час зберігалося праслов'янське слово «муж», що походить від прикметника «мужественный». Серед давніх фразеологізмів збережені вислови «*быти за одинь муж*», тобто бути в згоді; «*за мужь ити*» – виходити заміж.

Лише в кінці XVII століття слово *муж* витісняє слово *чоловік*, залишаючи за попереднім право вважатися застарілим та урочистим. За лексемою закріплюється кілька значень: особа чоловічої статі (побутує, крім української, в сербській мові); одружена особа стосовно до своєї дружини; людина, селянин; також це слово вживається при лічбі, вказівці на певну кількість людей.

Найбільшим семантичним відхиленням учені вважають дериват *nevesta* «невістка». Основне значення «незнана», «нововзята» в мовах розширилося або змінилося: *пор. укр. невістка (заміжня жінка), рос. невестка, невеста (наречена), польськ. супова (дружина сина), bratova (дружина брата)*.

Рідко вживаною в українській мові є лексема *швагер*, частіше зустрічається – *дівер, діверко* «брат чоловіка». Лише в польській мові це слово й досі полісемантичне: тут це і «чоловіків брат, дівер, жінчин брат, сестрин чоловік, зять».

Чоловікова сестра *зовиця* має в інших мовах такі відповідники: в рос. мові *золовка*, в білор. *залвіца*, в болг. *зольва*, у польськ. *zółwa*, у слц. *zolvica*, у чес. *zolvá*, у ст.-сл. *зльва*, у псл. **zъly*. У говірках вживаються *золовиця, діверівна, шовгоривна, шовгориня*.

Наприклад: *Оддай же мене, моя мати, до білої хати, де свекорко, як батенько, свекруха, як мати, де зовиці, як сестриці* (Чуб.).

Серед лексико-семантичної групи слів для називання дітей у сім'ї є лексеми з досить примхливою вдачею. Навіть праслов'янське **deti* є формою множини збірного іменника **detь* «годоване груддю», звідки **doiti*, **deva*, що в українській мові відповідає словам *доїти*, *діва*.

Неймовірно, але слова *дитина* і *парубок* теж взаємозв'язані! Виявляється, в індоєвропейській мові **orbh* означало «маленький, дитина». У російській мові йому відповідають слово *ребенок*, в українській діалектній – *робя* (на відміну від спільнослов'янського терміна **роба** – «селянка, особисто залежна від феодала»).

У XIV–XV ст. етимологічний корінь **orbh* сприяв виникненню деривата «парубок» у значенні «феодално залежна людина, челядник, двірський слуга» (пор. у польській мові *parobek* «наймит»), а в XVI–XVIII ст. це слово набуло ще одного значення – «неодружений чоловік» (пор. у німецькій мові *erbe* – «спадкоємець»).

Українське слово *сват* має таке ж звучання у білоруській (*сват*), російській (*сватъ*), болгарській (*сват*), серб. (*сват*), словенській (*svât*), чеській і словацькій (*svat*), польській, верхньо-лужицькій (*swat*). Слово походить від займенникової основи *svo*, *sve* і тлумачиться як «гість», «чужак», «сам по собі», «родич, друг».

Виконавця обряду заручин у весільному обряді називають у рос. *смотрич* «наречений, що приїхав на оглядини», в укр. (поліське) *говорун*, у білор. *заручальник*, *заручник* «сват», у польськ. *patownik*, *prowadnik*.

Обрядову особу, котра висватає дівчину, кличуть в укр. *бранський староста*, *говорун*, *вір'ян*, *головатий сват*, *свацак*, *сватач*, *просатар*, *дівоснуб*, у рос.(діал.) *ладчик*, *ладило*, *блюдник*, рос. (фольклорне) *ворогуша*, *разлучник*, *злодей*, у польськ. *patownik*, *faktor*, *prowadnik*, у болг. *годежар*, *годежник*, *думалник*, *колачар* тощо. (К. Тищенко).

Характеризуючи позитивно марковані обрядові номінації з ідеєю щастя, радості, здоров'я, добра, багатства, що походять від взаємопов'язаних лексичних архетипів **selъ* і **radъ*, мовознавець К. Тищенко зупиняється, зокрема і на таких лексемах:

пол. *dobra nocka*, *dobranoc* (обряд шлюбної ночі, дівич-вечір); *dobra wola* («хліб-сіль»), укр. *добро* («майно», «одяг», «багатство», «вінок молодой»), білор. (*добро* «збіжжя, жито»), болг. *добринa* («поминальна страва»).

Протягом історії у слов'янських мовах відбулося перенесення значень одного предмета на інший, змінилися самі предмети, що відбилося на словах. Якщо одні і ті ж лексеми мають у сучасних слов'янських мовах різні значення, то майже завжди це означає, що у праслав'янській мові ця лексема містила в собі, можливо, недиференційований у синкретичному нерозчленованому вигляді весь спектр значень.

Наприклад, в українській, російській мовах слово «гора» означає підвищення, а в болгарській – **ліс**; а поняття «гора» позначається словом **планина**, в македонській мові слово «гора» має значення «ліс». У праслов'янській мові слово «гора» означало підвищення, покрите лісом.

Слово «речь» у російській мові означає «сказане, вимовлене», в українській, болгарській мовах слово «річ» – це «певна річ, предмет»; у польській «**rzecz**» – «річ, предмет, справа» (*Rzecz pospolita* – загальна справа, республіка, держава).

Різні слова праслов'янського походження можуть отримати однакові значення: так поняття «дуже» по-різному передається у слов'янських мовах. Порівняймо: укр. *дуже, вельми*, рос. *очень*, біл. *вельми*, чес. *velmi*, словац. *velmi*, болг. *много*, хорв. *много*, макед. *многу*, польськ. *bardzo*, словенс. *zelo*.

Праслов'янська мова мала дві назви для пальця *palъсь, pьrstь*. Перше розвинулося у східнослов'янських мовах, польській, нижньолужицькій мовах, а інше – для південнослов'янських, чеської, словацької мов.

Термін «час» у білоруській, польській, чеській, верхньолужицькій мовах означає «загальне поняття часу», в російській, болгарській, сербській, хорватській мовах – «годину», в болгарській слово **година** означає «рік».

З праслов'янської мови **moldenъсь* – «хлопець, юнак», у росіян розвинулося значення младенец – «немовля», а в поляків – *mlodzienec* – «юнак».

У кількох споріднених мовах виявлені ідентичні за зовнішніми ознаками найменування, семантика яких включає цілий клас позначуваних реалій.

Так, українському **плахта** відповідає у чеській мові *plachta*, у словацькій *plachta*, у польській *plachta*, що означає «вітрило, завіса», у словенській мові *plachta* – це ковдра. Спільне значення усіх зіставлених

лексем компонент «вид грубої тканини», різне – це різні реалії: особлива спідниця, ковдра, вітрило, завіса.

Якщо мова - душа народу, то **фразеологія** – душа мови. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно.

Позначувані фразеологізмами поняття сприймаються носіями різних мов однаково, але образи, які лежать в їх основі, специфічні, бо виражають етнопсихологію народів. Культурознавчий потенціал таких фразеологізмів у першу чергу визначається реальним місцем мовної особистості у суспільстві і системою образів і асоціацій, що супроводжують конкретний фразеологізм у певній етнокультурній спільності.

Довести давнє походження фразеологічного фонду досить важко, адже, як правило, фразеологічні одиниці досліджувалися на рівні окремих слов'янських мов. Науковці визначають спільнослов'янський фразеологічний фонд за єдиною структурною моделлю, покладеною в основу подібних фразеологічних висловів.

Наприклад:

укр. *лє як з відра,*
рос. *лєт как из ведра,*
польськ. *leje jak z cebra,*
чеськ. *leje jako z konve,*
болг. *вали като рѣкав;*

укр. *з голови до п'ят,*
рос. *с головы до ног (пят),*
польськ. *od stop do glow,*
чеськ. *od hlavy az do paty,*
словац. *od hlavy az po paty,*
болг. *од петите до глава та.*

Фразеологія завжди глибоко самотутня і національна. При перекладі пареміографічного фонду з однієї мови на іншу потрібно знати особливості ментальності кожного з народів. Зіставимо такі фразеологічні сполучення, як польськ. *za krola Cwiczka* (за царя Гороха), словацк. *za Kakana kral'a* (за царя Гороха), чеськ. *prijiti s křížkem po funuse* (рос. прийти к шапочному разбору); польськ. *Szkoda czasu i atlasu* (гра не варта свіч),

bake swiecic (рос. лить елей), *na swiety Jury, kiedy w niebie bede* (після дощика в четвер). Ці вислови зумовлені історичними і культурними фактами життя різних народів.

Фразеологічні звороти *матусина дочка* «розбещена, розніжена дівчина»; *матусин синок* «розбещений, розніжений хлопчик або юнак» відомі ще в минулому столітті, мають, до речі, і синонімічні зв'язки з таким висловом «*Покірне телятко дві матки ссе*», що позначає людину безпринципно покірливу, корисливу або людину з лагідною і доброзичливою вдачею. Відомі ці звороти і в російській, болгарській мовах (*мамино синче, мамина дьщеричка*), що вказує на близькість цих мов.

Брати і сестри можуть бути дуже схожими. Українці кажуть про таких – «*як дві краплі води*», англійці зауважують – «*як дві горошини*», в німців та чехів частіше використовується вислів «*як двоє яєць*».

Як бачимо, в кожного народу власна культура, що знаходить відображення і в прислів'ях та приказках. В українців достатньо розвинене почуття особистості (пор. рос. личность від слова лицо), прагнення до громадської справедливості, м'який, хоч і грубуватий гумор, підсміювання насамперед над собою. Міркування над російськими та українськими прислів'ями допомагають визначити оцінні функції народної моралі, традицій у різних культурах.

Відповідники прислів'їв в українській та російських мовах

Українські прислів'я	Російські прислів'я
А кіт ковбаску наминає, неначе й не до нього річ	А Васька слушает да ест
Ми родичі: на одному сонці онучі сушили	Ближня родня – на одном солнце платья сушили
Буває, що й муха чхає	Бывает, что и медведь летает
На віку, як на току, – і натопчешся й намусуєшся, начхаєшся і натанцюєшся	Век долог, всем полон
Що в серці вариться, то на лиці не втаїться	Лицо – зеркало души
Мачуха пасинку волю давала: хоч їж, хоч дивися, а щоб ціле було і неголодний був	Мачеха пасынку надвое волю дала – наг ходи либо без рубашки

Український народ завжди здебільшого орієнтувався не на самоізолювання, а на продуктивну взаємодію із сусідніми етносами, а

отже, на вироблення діалогічної стратегії спілкування. Про елементи такої народної концепції «діалогу культур» свідчать етикетні приписи щодо родинного, внутрішньоетнічного та міжетнічного спілкування. Свідоме відновлення і дальший розвиток народного етикету буде можливий і плідний тільки на ґрунті етнопсихологічних знань.

Запитання і завдання

1. Які засоби словотворення у сучасних мовах найпродуктивніші?

2. Які праслов'янські суфікси іменників та прикметників успадкували слов'янські мови?

3. Що можна розповісти про суфікс на основі відповідників: укр. пронизливий, рос. ворчливый, білор. заманлівы, болг. крадлив, макед. убедлив, чес. menliy, словац. rozvazlivv?

4. Які ознаки прикметників: добрая, добр? Для яких мов такі форми характерні?

5. Що споріднює слов'янські відповідники, в яких при відмінюванні чи словотворенні з'являється суфікс *es* :

укр. небо – мн. небеса,
рос. слово – мн. слова;
п. niebo – мн. niebios;
ч. sloi – мн. sloeso «дієслово»,
слц. telo – telesny «тілесний».

6. Мовознавець К. Тищенко зазначає, що на третій день після народження дитини згідно з болгарськими переказами і народними уявленнями з'являються демони під назвою *наречници, орисници, судици, судженими*, щоб передбачити її долю. Ці назви безпосередньо походять від праслов'янського дієслова *narĕkati. У серб. та хорв. мові (*narĕkati*) і словен. (*narĕkati*) означає «голосити, оплакувати покійника», у ст.-чеськ. *nariekati* «плакати, звинувачувати», у польськ. *narzekać* «нарікати».

А які деривати і з яким значенням від праслов'янського дієслова *narĕkati існують у східнослов'янських мовах?

7. За етимологічними словниками поясніть зв'язок слів дихати – душа, дихання – дим, укр. наврочити - рос. рок «доля», роковой «фатальний, згубний».

8. З'ясуйте з допомогою словників, як реалізувалися в різних слов'янських мовах спільноіндослов'янські слова:

земля, сонце, вечір, весна, вогонь, вода, сніг, вітер, блискавка, дерево, береза, зерно.

9. Що означає слово «гора» в українській, російській мовах, а що в болгарській, македонській?

10. В яких слов'янських мовах слово «час» означає «загальне поняття часу», а в яких – «година», «рік»?

11. Яким чином передається значення «дуже» у слов'янських мовах?

12. Подайте підібрані з літературних джерел приклади міжслов'янської омонімії.

Наприклад:

рос. изба – «дім, житло селянина»;

болг. изба – «землянка, погріб»;

серб. изба – «погріб»;

пол. izba – «кімната, палата».

13. Зіставте подані фразеологічні звороти (при цьому скористайтеся етимологічними, фразеологічними словниками). Які мовні відмінності Ви знайшли?

польськ. Za krola Cwiczka (за царя Гороха), словацьк. za Kakana kral'a (за царя Гороха).

укр. наговорити на вербі груші;

укр. наговорити сім мішків гречаного Гаврила;

білор. верзці грушу на вербе, выдраць лысому валосся;

укр. решетом у воді зірки ловити;

білор. собакам сена косіць;

укр. як виросте гарбуз на груші;

рос. когда рак свиснет.

3.4. Виникнення слов'янської писемності

Проблема створення письма в аспекті історико-культурного розгляду впродовж століть була об'єктом наукових суперечок.

Становлення державності феодального суспільства слов'ян у середині IX ст. вимагало відповідної релігії для утримання в покорі соціальних низів та повноправного виходу на міжнародну арену. Найближчим і найперспективнішим для слов'ян було християнство.

Тому на Балканському півострові та в Середній Європі точилася боротьба між Візантією та Римом за сфери політичного та економічного впливу на слов'янські країни. Коли виявилось, що військової сили недостатньо, Візантія вдалася до християнізації південних слов'ян, а Рим та латинсько-німецьке духовенство почали поширювати християнство в західнослов'янських землях.

Велика Моравія на той час була вже християнізована, але в церковно-адміністративному аспекті вона не була самостійною і знаходилася під впливом німецького архієпископату. Цей орган намагався підкорити мораван німецьким феодалам політично, тому релігійна служба відбувалася на незрозумілій слов'янам латинській мові.

Прагнучи самостійності, слов'янські князі боронилися від баварських єпископів, бо вбачали в них знаряддя чужоземного впливу насамперед франкського королівства, відчували загрозу поневолення. А вплив Візантії, яка йшла на поступки в питаннях поширення слов'янської форми обряду і мови богослужіння, перекладу богослужбових книг слов'янською, не загрожував молодим державам втратою самостійності у майбутньому. Навпаки, прийняття християнської віри в цьому випадку стало б своєрідним фактором стабільності у державотворенні, посприяло б розвитку освіти й культури слов'янських народів.

Ці обставини стали поштовхом звернення моравського князя Ростислава до візантійського імператора Михайла III у 862–863 р. з проханням надіслати до Моравії місіонерів, єпископа і вчителя, котрі б виклали християнське вчення рідною для моравських слов'ян мовою. У своєму посланні Михайлу Ростислав писав також про бажання поширити християнську віру слов'янською мовою не тільки на землі мораван, а й в інших слов'янських землях.

Імператор Візантії Михайло III охоче відгукнувся на прохання моравського князя: це давало можливість розширити вплив візантійської церкви на Європу й відповідно потіснити римську церкву. Місію християнської проповіді в Моравії було запропоновано виконувати Костянтину та Мефодію. Походили брати з родини воєначальника.

Це були високоосвічені люди. Молодший з братів Кирило (до прийняття чернецтва Костянтин; 827, Солунь, тепер м. Салоніки, Греція – 14.II 869, Рим) працював у патріаршій бібліотеці, викладав філософію.

Слов'янське ім'я узяв на честь грецького теолога V ст. Кирила Александрійського у 868 р. Інший брат Мефодій (815, Солунь – 6.IV 885, м. Велеград, не збереглося, тепер це тер. Чехії) спочатку служив військовим, пізніше був правителем однієї із слов'яноболгарських областей Візантії (835–845), потім ігуменом монастиря у Малій Азії.

Обидва брати були проникливими тлумачами християнського вчення, обдарованими полемістами, мовознавцями, проповідниками християнства.

На сьогодні точно невідомо, яку саме азбуку – кирилицю чи глаголицю було розроблено братами. Більшість сучасних фахівців вважає, що Кирило близько 863р. скомпонував глаголицю, яку в давнину іменували *куруловицею* (*кириловицею*). Однак автор кирилиці невідомий. Припускають також, що це письмо склав учень Кирила Климент Охридський.

За свідченням джерел, Кирило з допомогою Мефодія переклав з грецької мови на слов'янську Євангеліє, Апостол, Літургія, Служебник, фрагменти Псалтиря і Требника. З дитинства брати добре знали давньоболгарську мову, тому в основу текстів поклали солунсько-македонський говір староболгарської мови, доповнивши її новотворами з інших мов.

Саме цю штучну мову і назвуть старослов'янською. За свідченням середньовічного вченого Чорноризця Храбра, це сталося 863 р. Цей рік і вважається початком слов'янської писемності.

Костянтин і Мефодій прибули у Велику Моравію, маючи при собі переклади на старослов'янську мову Євангелія, Апостола, Псалтиря, Часослова, деяких інших книг релігійного змісту. Впродовж трьох років вони впроваджували культуру, сприяли поширенню християнського слова, вчення у слов'янському світі, допомагали мораванам (предкам сучасних чехів, словенців, словаків) у звільненні їх від політичного, економічного і культурного гніту. Успішно здійснювалася їхня навчально-педагогічна діяльність і в інших слов'янських країнах.

Римський папа Адріан II визнав старослов'янську мову, а богослужбові книги, написані старослов'янською мовою, були ним освячені та покладені в церкві святої Марії. Це стало серйозною

перемогою першовчителів слов'ян. Організовувалися слов'янські школи, засновувались монастирі, церкви. Після смерті у 885 р. Мефодія слов'янське богослужіння було заборонено, школи і храми розгромлені, слов'янські книги спалені. Учні Кирила і Мефодія, священників, проповідників забивали на смерть. Один із учнів першовчителів Климент знайшов притулок від смерті на березі Охридського моря Македонії і там заснував монастир, що в майбутньому перетворився на могутній центр слов'янської писемності і культури. Відомо, що Святий Климент навчив слов'янської грамоти понад 3,5 тис. активних діячів слов'янської духовної культури.

Життєвий подвиг християнських святих Кирила та Мефодія, їх учнів Костянтина Ярославського, Климента Охридського та багатьох інших в ім'я поширення християнської віри, їх відданість справі просвіти слов'ян – це приклад християнської моралі в дії.

У Болгарії запроваджено орден «Кирило і Мефодій» і Міжнародну премію імені братів Кирила і Мефодія – за визначні праці зі староболгаристики і славістики. З 2004 року в Україні відзначають День слов'янської писемності та культури.

Авторитет відомих просвітителів, потребу слов'янської писемності добре відобразив чорноризець Храбр. У трактаті **«О писменехъ черноризца Храбра»**, зокрема, йдеться і про те, що невдалі спроби слов'ян записати слов'янське мовлення латинськими і грецькими літерами («но како может сА писати добрѢ гречьсками писмены ѿъ или живѡ(т), или сѢло, или цѣркы, или чааніе, или широта, или іады, или Жды, или Жность, или Азыкь, или ина подѡ(б)на(а) сим»). Тому Костянтин (Кирило) створив для слов'ян 38 букв: одні за зразком грецьких, інші згідно з слов'янською мовою – «т сътвори имъ тридесАть писменъ т ѡсмь, ѡва убо по чинЖ гречьскы(х) писменъ, ѡва же по словенсцѢи рѢчи».

Храбр підкреслює, що «словеньскыи книги единъ сѣи Кѡнстантинъ, нарицаемыи Кѡриль, писмена сътвориль и прѢложѡи в малѢхъ лѢтѢ(х). а ѡни мнози многыми лѢты... тѢм(ь) же словенскаа писмена сѣиша сЖ(т). сѣ бѡ мужь сътвориль іа естъ, а греческа еллини поганіи».

Отже, кирилиця – одна з найдавніших систем слов'янського *письма* (азбук). Названа на честь просвітителя Кирила (світське ім'я – Костянтин).

Кирилиця ґрунтується на грецькому алфавіті.

Ц, зокрема, 24 літери і 12 спеціальних знаків, серед яких:

а, в, г, д, з, н, і, к, л, м, о, п, р, с, т, ф, х, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ, а також

Ю А Ж Ю Ж Ё П .

Завдяки «штучному», книжному характеру старослов'янська мова сприймалася слов'янами як літературна, загальнослов'янська мова. Вона не тільки впливала на інші слов'янські мови, але й зазнавала активного впливу з боку цих мов, тому з кінця XI – поч. XII ст. уже не існувала у своєму початковому вигляді. На сьогодні це мертва мова.

Основною сферою поширення її була церковнослов'янська літературна мова, що стала наслідком схрещення старослов'янської мови з мовою того чи іншого народу. Відомо кілька ізводів старослов'янських пам'яток: болгарський (з XII ст.), сербський, чеський (з XIII ст.), руський (з XI ст.).

Старослов'янська мова відіграла важливу роль у розвитку культури Київської Русі, яка підтримувала зв'язки з Болгарією та Візантією. Тут старослов'янська писемність поширилася ще до прийняття християнства.

За літописними свідченнями, з усіх наявних на той час конфесій князь Володимир, на той час державний діяч європейського рівня, вибирає саме християнську віру і слов'янську азбуку як своєрідний знаковий код для передачі найважливіших людських духовних здобутків, графічної форми поширення християнського вчення у слов'янському світі.

Син Володимира Ярослав Мудрий (978–1054) енергійно продовжив справу батька. Саме в роки його правління (з 1019 р.) інтенсивно розвивається книжна справа, у Києві працювали слов'янські книжники з Болгарії, Сербії, Чехії.

Ярослав заклав храм святої Софії - кафедральний собор самостійної Київської митрополії, першим митрополитом якої став Іларіон (1053), відомий «Казанням про Хрещення Русі», «Словом про Закон і Благодать».

Для старослов'янізмів характерні такі фонетичні й морфологічні особливості:

– звукосполучення **ра, ла, ре, ле** відповідно до українських оро, оло, ере: *враг – ворог, град – город (Новгород), глава – голова, глас – голос, область – володіти, плащ – полотно, древо – дерево, плевели – полова;*

– звукосполучення **ра** на початку слова: *раб;*

- звукосполучення **жд** на місці колишнього звука д: *вождь – водій, нужда, страждати*;
- початкові **є, ю**: *єдиний, юнак, юродивий*;
- префікси **воз-, вос-, пре-, пред-, со-**: *вознесіння, воскреснути, премудрий, предтеча, соратник*;
- іменникові суфікси **-тель, -знь, -ств(о), -тв(а)**: *мислитель, приязнь, молитва, жертва, товариство*;
- прикметникові суфікси **-ащ-, -ущ-, -им-**: *трудящий, болящий, неопалимый*.

Запитання і завдання

1. У чому життєва місія братів Кирила і Мефодія? Подайте характеристику освітньої діяльності видатних місіонерів.

2. Ознайомтеся з різними підходами-оцінками вчених стосовно просвітницької діяльності Кирила і Мефодія. Які Ваші припущення стосовно створення слов'янської абетки?

1. З іменами Кирила і Мефодія пов'язують створення слов'янської абетки. Ґрунтовне дослідження абетки, яку умовно названо кирилицею, зробив український філолог, відомий також як Митрополит Іларіон. Його праця «Слов'янське письмо перед Костянтином» переконливо доводить правдивість оповіді ченця Храбра, який писав, що Костянтин (Кирило) знайшов у Херсонесі Таврійському Євангеліє і Псалтир «руськими письменами писані». Ця подія датується зимою 860–861 рр. Якщо це вже була сформована писемність, то що ж тоді створив Кирило? Це питання не дає спокою вченим ось уже протягом кількох століть.

2. Коротку історію досліджень цієї проблеми подає Михайло Брайчевський у праці «Походження слов'янської писемності».

Збереглося «Житіє Кирила», написане, як вважають, його братом Мефодієм. З нього дізнаємося, що просвітницька місія Кирила полягала насамперед у проповіді християнства серед слов'ян. Це були часи, коли християнство вже відчувало теологічні суперечності між Римом і Константинополем. Діяльність місіонерів, які проповідували християнство латинською мовою, успіху не мала. Тоді Моравський князь Ростислав звернувся до Константинопольського патріарха з проханням надіслати проповідників, котрі б знали слов'янські мови. В цей час Кирило повернувся з хозарської місії, де намовив кагана охрестити всіх бажаючих. Такий успіх, а також знання слов'янських мов стали вирішальними при виборі

кандидатури Кирила для проповіді християнства серед слов'ян, а також перекладу для них богослужбних книжок.

Після кількох походів Аскольда на греків у Київській Русі було вже чимало християн. Тому й не дивно, що Кирило знайшов і християнські книги, написані по-руськи. Якою ж абеткою вони писалися?

3. Поміркуйте над словами російського філолога Д.Лихачова. Якою мірою це стосується українців? Чи погоджуєтесь ви зі словами науковця? Чому? Доведіть.

«Церковнослов'янська мова – постійне джерело для розуміння російської мови, збереження її словникового складу, загостреного осягнення емоційного звучання російського слова. Це мова благородної культури: в ній немає брудних слів, нею неможна говорити лаятися. Це мова, що пропонує певний рівень моральної культури. Церковнослов'янська мова, таким чином, має значення не лише для розуміння російської духовної культури, а й значне освітнє і виховне значення. Відмова від її вивчення у школі призведе до подальшого падіння культури в Росії» [Церковнославянський язык в современной русской школе. - Вятка, 1994. <http://www.tane.ssft.ternopil.ua/education.html>].

4. Користуючись довідниковими матеріалами, з'ясуйте походження слів град, свічка, освіта, берег, уста, Всеволод, Володимир.

5. Які народи користуються кирилицею?

6. Що означають подані старослов'янізми, в якому стилі вони вживаються:здравие, злато, врата?

Випишіть старослов'янізми з твору «Афонський проїдисвіт»

І. Нечуя-Левицького. Поясніть їх значення, доберіть українські відповідники.

7. Які ознаки старослов'янізмів мають знати учні? Підготуйте фрагмент бесіди для школярів.

8. Прочитайте вірш. Чи лексичне значення всіх слів відоме Вам? З'ясуйте за словником значення слів отверзлися, глагол, манкурт, словоблуд, лжепророк.

Уста отверзлися – і слово,
Лихим безбатченком на зло,
Глаголом істини раптово,
Як зерно в ґрунті, ожило.

І хоч те слово ще не всюди
Пробилось ростом крізь броню,
Хоч злі манкурти й словоблуди

Його бояться, як вогню;
І хоч ще й нині лжепророки
Його зрікаються в житті,
Та крига скресла, і потоки
Життя – злітають їх з путі. (І. Гнатюк)

9. Розгляньте старослов'янізми й визначте, якими звукосполученнями вони відрізняються від незапозичених слів (в дужках подано для порівняння незапозичені слова).

Глава (голова), злато (золото), прах (порох), вражий (ворожий), возвеличити (звеличити), воздвигнути, представити, соратник (співробітник), собор (збір), священний (святий), огненний (вогняний), трудящий (трудоий), грядущий.

10. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому суто українські слова, старослов'янізми і слова, запозичені з неслов'янських мов.

Ні, не загинеш ти безслідно
В німім безславії своїм.
Во гніві правім і святім,
Воспрянеш ти, мій краю рідний,
Дніпровських круч гранітом мідним
Зведешся з попелу руїн
В красі і силі над землею.
Цей день прийде. І буде він
Останнім днем ганьби твоєї,
Твого безпросвітку. О мій
Далекий краю, знявши руки,
За кров, безчестіє і муки, -
За все воздай... (Д. Паламарчук)

11. Впишіть у три колонки:

1) незапозичені слова; 2) старослов'янізми; 3) іношомовні слова.

Край, покіс, матрац, кенгуру, автор, закон, наплив, відро, електрика, інертний, студент, пюре, поріг, фікус, священе перо, вуаль.

12. Визначте, які з цих слів є старослов'янізмами за походженням:

порох, молодь, берег, хороми, поворот, середина.

13. На основі літературних джерел підготуйте повідомлення про виникнення слов'янської писемності.

4. Слов'янські народи та їх мови

Слов'яни є найчисленнішою в Європі групою індоєвропейських народів, споріднених за походженням, мовою і культурою. Про етнічну близькість слов'ян свідчать компактність і тривалість заселення найдавніших слов'янських земель, антропологічна сумісність населення, подібність способу життя слов'ян, їх матеріальної і духовної культур, загальноприйнята назва «слов'яни», розвиток економічних, суспільно-політичних, культурних зв'язків, взаємодопомога у боротьбі проти загарбників, схожість ментальності.

4.1. Східнослов'янські народи, особливості їх мов

Проблема походження східнослов'янських мов складна. Існує два погляди на її розв'язання. Згідно з першим, традиційним поглядом, східнослов'янські мови походять від мови давньоруської народності, яка політично сформувалася в Київській Русі. Цього підходу дотримувалися такі російські, українські, білоруські вчені, як М. Максимович, О. Потебня, П. Житецький, О. Шахматов та ін. Відомо, що О. Потебня не визнавав самостійності білоруської мови і включав білоруські говори до російської (великоруської) мови.

Інший, більш вірогідний погляд, представлений С. Смаль-Стоцьким, Є. Тимченком, І. Огієнком, П. Ковалівим, Ю. Шевельовим, О. Горбачем та ін., засвідчує протилежне: східнослов'янські мови походять безпосередньо від праслов'янської.

Між сучасними східнослов'янськими мовами на *фонетичному* рівні фіксують такі відмінності:

1) акання в російській і білоруській мовах і відсутність його в українській (хоча наявне в окремих говірках української мови);

2) злиття етимологічних **ы, і в й** в українській мові при первісних **ы, і** в російській та білоруській мовах;

3) різні умови переходу **е (< е, ъ)** в **о** перед твердими приголосними (після м'яких перед твердими приголосними і в абсолютному кінці слова під наголосом у російській та білоруській мовах, тільки після шиплячих і **ј** незалежно від місця наголосу в українській мові);

4) вибуховий задньоязиковий приголосний **g** у російській, фрикативний [ɣ] у білоруській і фарингальний [h] в укр. мові;

5) збереження давніх **o, e** в російській та білоруській мовах (*конь, стол*; рос. *семь, печь*; білор. *сем, печ*), перехід їх в **i** в українській (*кінь, стіл, сім, піч*);

6) різна вимова дзвінких приголосних у кінці слова (оглушення їх у російській та білоруській мовах при збереженні дзвінкості в українській);

7) рефлексії слабких зредукованих **ъ, ь** у позиції після плавних сонорних типу **trbt, th>t, trbt, tlbt** та сильних зредукованих **ъ, ь** перед **j, i** як **o, e** у рос. (*дрожать, глотать, греметь, слеза; крою, мою, рою, слепой*), **и** в укр. (*дрижати, глитати, гриміти; крию, мию, рию, сліпий*), **ы** в білорус. (*дрыжаць, глытаць, грывець; крыю, рыю, мыю, сляпы*);

8) перетворення у давніх сполученнях типу **тъlt, тьlt, tolt** та в суфіксі **-ль** у дієсловах мин. ч. ч. р.: збереження **л** у російській мові (*волк, толстый, шелк, молчатъ; знал, ходил*), зміна **л > у** в українській мові (*вовк, товстий, шовк, мовчати; знав, ходив*) і в білоруській мові (*воўк, тоўсты, шоўк, маўчаць; знаў, хадзіў*);

9) палаталізація приголосних **з, с, ц** у суфіксах **-ський, -зький, -цький** і диспалаталізація їх перед **e, и** в укр., відсутність цих явищ у рос. і білорус. мовах;

10) асиміляція **j** в інтервокальній позиції перед приголосним і подовження його в українській і білоруській мовах (укр. *збіжжя, зілля, життя, суддя, ніччю*; білорус. *збожжа, зелле, жыццё, суддзя, ноччу*),

11) збереження давніх сполучень **-ъје, -ъја** у російській (*судья, житие, ночью*);

12) диспалаталізація губних в абсолютному кінці слова в українській і білоруській мовах (укр. *голуб, кров, сім*; білорус. *голуб, кроў, сем*), збереження їхньої палатальності в російській (*голубь, кровь, семь*);

13) надпалатальність **д'** і **т'** тільки в білорус. мові, що зумовило виникнення дзекання і цекання (*дзень, жолудзь, цесны, чытаць*).

На **граматичному рівні** східнослов'янські мови відрізняються:

1) наявністю кличного відмінка в українській мові, збереженням його решток у білоруській і відсутністю у російській мові,

2) закріпленням давнього закінчення **-ові/-еві** у давальному в. одн.

іменників ч. р. в українській мові (*братові, синові, ткачеві*), закінчення -у в цих формах у рос. мові;

3) старослов'янським суфіксом дієприкметників **-щий** у російській мові (*грядущий, всюдисущий*), втрата його українською і білоруською мовами;

4) відпадинням кінцевого -т у дієсловах 3-ї ос. одн. теп. ч. в українській та білоруській мовах (укр. *знає, пише, читає*; білорус. *ведае, піша, чытае*), збереженням його в російській (*знает, пишет, читает*);

5) наявністю синтетичної форми майбутнього часу дієслів в українській мові (*писатиму, ходитиму*), відсутньої у російській і білоруській;

6) уживанням пасивних дієприкметників теперішнього часу із суфіксом -м- у російській і білоруській мовах (рос. *изучаемый, читаемый*; білорус. *вывучаемы, чытаемы*), занепад їх в українській мові.

Короткі відомості про українську мову

Проголошення незалежності України дало змогу глибше розглянути проблему виникнення української мови, що подається у працях О. Ткачука, І. Ющука, В. Русанівського, А. Бурячка, О. Ткаченка, Г. Півторака та ін. Труднощі, вважає мовознавець О.Ткачук, полягають у тому, що з часів виникнення української мови не збереглося жодного зразка писемності або якогось іншого конкретного історичного матеріалу, тому розв'язання поставленої проблеми ґрунтується переважно на наукових гіпотезах.

Найновіші історичні та лінгвістичні дослідження свідчать про те, що український народ, а отже, й українська мова, почали формуватися не в XIII – XIV ст., а від середини II тис. до н.е.

У праці «Древность малороссийского языка» польський філолог М. Красуський шляхом зіставлення різних мов індоєвропейської сім'ї навіть дійшов такого висновку, ніби українська мова не тільки старіша за всі слов'янські мови, в тому числі й старослов'янську, а й більш давня за грецьку, латинську, інші арійські мови, а також за санскрит – найдавнішу літературну мову, поширену в Північній Індії з I тисячоліття до н.е. Корені її сягають говірок племен, які кочували в південних степах у IV–III ст. до н.е.

Українська мова є державною мовою України, поширена також у Білорусії, Росії (головним чином, на Кубані, Дону й Далекому Сході),

Молдові, Казахстані, Киргизстані, Польщі, Словаччині, Канаді, США, Аргентині, Бразилії, Австралії та інших країнах.

Згідно з *Всеукраїнським переписом населення 2002 року*, в Україні проживає 48,24 млн. громадян, у тому числі українців 37,5 млн., або майже 78 відсотків. Українську мову рідною назвали 32,6 млн., або майже 68 відс. від загальної кількості всіх громадян. Станом на 2003 рік за межами України у 156 країнах світу живе до 25 мільйонів українців .

Українська мова складається з трьох наріч: *південно-східного* (середньонадніпрянські, слобожанські та степові говори), *південно-західного* (волинсько-подільські, галицько-буковинські та карпатські), *північного* (лівобережні, правобережні та волинсько-поліські).

Сучасна українська літературна мова сформувалася на початку XIX ст. на основі південно-східного наріччя.

Зачинателем української літературної мови на народній основі вважається І. Котляревський, основоположником – Т. Шевченко.

Українська мова має такі самобутні риси:

Фонетичні:

- 1) чергування **о, е з і** в закритому складі: *кінь – коня, віл – вола, піч – печі*;
- 2) літера **і** на місці колишнього **ятя** (в інших східнослов'янських мовах там **е**): *літо (рос. лето), сніг (рос. снег), хліб (білор. хлеб)*;
- 3) тверда вимова приголосних перед **и** та **е**: *село, день, липа*;
- 4) новий звук **и**: *син, лист, миша*;
- 5) зміна **е** на **о** після шиплячих: *чоловік, шостий, жовтий*;
- 6) м'який прикінцевий **ц**: *олівець, олівець, хлопець*.

Граматичні:

- 1) наявність кличного відмінка: *мамо, Маріє, земле*;
- 2) наявність у давальному та місцевому відмінках іменників чоловічого роду закінчення *-ові, -еві, -єві: братові, ковалеві*;
- 3) окрема відміна для іменників на **-ат, -ят, -ен**: *теляти, племені, лошасти*;
- 4) збереження закінчень **-ою, -єю** в орудному відмінку іменників жіночого роду: *водою, землею*;
- 5) наявність стягнених форм прикметників у називному і знахідному відмінках жіночого та середнього роду: *красива, молоде*;

- б) інфінітиви на **-ти**: ходити, писати;
7) уживання синтетичних форм майбутнього часу: знатимуть, говоритиме.

Лексичні:

наявність у лексичному складі власне українських слів (*багаття, лелеча, хурделиця, плекати, баритися, линути* тощо).

Короткі відомості про білоруську мову

Білоруська мова є офіційною мовою держави Белорусь. Білоруська мова поширена також у Росії, Україні, Литві, Латвії, Естонії, Казахстані, Польщі, Канаді, США й Аргентині. Загальна кількість мовців – 8 млн. 200 тис. чоловік.

Білорусизми – елементи білоруської мови, що виявляються як запозичення в іншій мові (*дъоготь, ківш, бадъорий*).

Білорусистика – галузь філології, що вивчає білоруську мову, літературу, словесний фольклор; наука про білоруську мову в її історії та сучасному функціонуванні.

Свою назву білоруси одержали від назви території, яка відома в письмових пам'ятках під назвою Біла Русь. Білоруська народність почала складатися у XIII-XV ст., коли Північно-Східна Русь потрапила під владу татаро-монголів, а західні землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського. До початку XX століття білоруси перебували під владою то Польщі, то Росії.

У XVI ст. з'явилися перші друковані книги білоруською мовою, почали формуватися головні ознаки цієї мови. Особливе місце в історії білоруського письма належить першодрукареві Франциску (Георгію) Скорині із Полоцька, який видав низку важливих релігійних книг. Діяльність Скорини відіграла важливу роль у розвитку літературної мови і книгодрукуванні східних слов'ян, сприяла появі граматик Л. Зизанія і М. Смотрицького.

Сучасна білоруська мова формується у другій половині XIX ст. одночасно з формуванням білоруської літератури. Хоча царський уряд не визнавав білоруської мови, і в школах викладання здійснювалося лише російською мовою, в рукописах почали поширюватися анонімні пародійно-сатиричні літературні твори білоруською мовою «Енеїда

наизнанку», «Гарас на Парнасе» та ін. У цей же час з'явилась і перша національна опера «Селянка».

Офіційне використання білоруської мови було дозволено лише в 1905 році. Норми сучасної білоруської мови були вироблені після 1917 року, деякі зміни були внесені у 1957 році.

Вагомий внесок у розвиток білоруської мови пов'язаний з іменами відомих білоруських письменників і поетів – Франтішка Богушевича, Максима Богдановича, Янки Купали, Якуба Коласа, Кіндрата Крапіви, Петруся Бровки, Максима Танка та ін.

Територію білоруської мови умовно можна поділити на південно-західне і північно-східне наріччя. Принципом поділу слугує характерне акання та деякі інші фонетичні особливості. Мовний кордон орієнтовно пролягає через Вільнюс - Мінськ - Рогачев - Гомель.

У білоруських говорах функціонують деякі давньоруські слова, наприклад: *вока* (око), *селянин* (селянин), *снедаць* (снідати), *вечэра* (вечера), *чырвонь* (червоний), наявні польські і литовські запозичення.

Сучасний білоруський алфавіт:

А Б В Г Д (ДЖ, ДЗ) Е Ё Ж З І И К Л М Н О П Р С Т У Ў Ф Х Ц Ч Ш
Ы Ь Э Ю Я ' (апостроф).

Приклади слів:

быццам – ніби,
гонар – честь,
змрочні – похмурий,
красавік – квітець,
леташні – торішній,
маланка – блискавка,
радзіма – батьківщина.

В основу білоруського правопису покладено фонетичний принцип, за винятком правопису приголосних у кінці слова і перед іншими приголосними, де переважає морфологічний принцип.

Специфічні риси білоруської мови:

– у білоруському алфавіті наявні шість букв на позначення голосних звуків: **і, ы, у, э, о, а**; голосний **і** вживається після м'яких приголосних: *ісці, сіні*; голосний **ы** – після твердих приголосних: *быць,*

большы; голосні **э, о, а** розрізняються під наголосом (*рэкі, але лес, день*);

– після літер, що позначають м'які приголосні звуки, пишеться **е, ё** (*сёня, цёпла, насып*, але *цяжкасць, пяць*);

– для білоруської мови характерне акання та якання (*рака, чэрап-чарати, дом – дамы, бяда, нясу, пясняр*);

– наявна буква на позначення нескладового **ў** (*даўно, воўк*); на початку слова в наголошеному складі уживаються протетичні **в, г** (*вугаль, воблака* (хмара), *гэты* (цей));

– замість букви **ш** уживане словосполучення **шч** (*шчыт* (укр.*щит*), *шчасце* (укр.*щастя*));

– для білоруської мови характерне дзекання, цекання, тверді **р, ш, ж, ч**, м'який **л'** (*дзед* (укр.*дід*), *дзеці* (діти), *маці* (мама), *вецер* (вітер); *рэкі* (укр.*ріки*));

– унаслідок асиміляції історичні поєднання **т, д, н, л, с, з, ц, ч** з **Ј** перетворилися на довгі приголосні (*плацце, суддзя, свіння, вяселле, ноччу*);

– збережене морфонологічне чергування приголосних, що виникло в результаті другої палаталізації (*снег – на снезе, рука – у руце*);

– в іменнику зберігається кличний відмінок (*цетку, дзядзьку*);

– особливістю білоруських прикметників є наявність обмеженої кількості коротких форм *рад, гатув*, а в повних формах прикметників, дієприкметників і порядкових числівників у називному відмінку чоловічого роду відсутня літера **й** (*добры, млада, летні, прочитаны*).

Характерна риса – *власне білоруська* лексика: *ветразь* «парус», *апошні* «останній», *надвор'е* «погода» та ін.

Короткі відомості про російську мову

Російська мова – одна з найбільш поширених слов'янських і одна з шести офіційних мов ООН. Загальна кількість носіїв російської мови – понад 150 млн. чоловік. Вона поширена в усіх державах колишнього Радянського Союзу, а також в європейських країнах, США й Канаді.

Російська мова має неперервну писемну традицію, що веде свій початок з XIII ст. Виразна відмінність ознак російської, української, білоруської мов простежується в писемних пам'ятках, починаючи з XIV ст.

Літературна російська мова сформувалася на початку XIX ст. Її основоположником вважається видатний російський поет О. Пушкін.

На сучасній території поширення російської мови мові виділяють два основних наріччя: *північне* з характерними ознаками – оканням і проривним г та *південне*, якому притаманне акання і фрикативне задньоязикове *з*. Між цими двома наріччями є перехідні говори – *середньоросійські*.

На формування сучасної російської літературної мови, вирішальний вплив мали особливості московського говору, що поєднує в собі найважливіші риси як північної, так і південної діалектних груп.

Специфічними ознаками російської мови є:

– наявність звукосполучень *ро, ло, ре, ле* в коренях слів між приголосними, тобто в тій позиції, де в інших східнослов'янських мовах виступає *ри, ли* (*крошить, глотать, тревога, блестеть*),

– перехід *е* в *о* після м'якого приголосного перед твердим під наголосом (сёла [с'ола], нёс [н'ос]),

– відсутність чергування *з, к, х* з *з', ц', с'* у відмінкових формах іменника (*нога – ноге, рука – руке, муха – мухе*; пор. укр.: *нозі, руці, мусі*),

– форми називного відмінка множини з закінченням *-а, -я* під наголосом в іменниках чоловічого роду (*дома, учителя*),

– відсутність кличного відмінка, закінчення прикметників чоловічого роду в називному відмінку під наголосом *-ой* (*молодой, дорогой*) та ін.

У словниковому запасі чимало власне російських слів (*пашня, деревня, ящик* тощо). Виокремлюється серед східнослов'янських російська мова й тим, що в її лексиці надзвичайно велика кількість – понад 10 відсотків – старослов'янізмів.

Запитання і завдання

1. Як Ви розумієте вислів Степана Смаль-Стоцького? Чи згодні Ви з таким твердженням?

1. «Нехай і україністика, де все лежить ще облогом, сповнить також своє велике завдання, якого ніхто не в силі виконати так, як самі україністи, бо живе чуття мови надзвичайно важливий чинник у наукових дослідах мови».

2. С. Смаль-Стоцький виводив українську мову з праслов'янської і стверджував, що українська мова ближча до мови сербської, ніж до російської, чим викликав неприйняття науковців на довгі десятиріччя.

Як сьогодні в наукових колах сприймається це припущення?

3. Ознайомтеся із словниковою статтею «Українізм». Випишіть з тексту українізми, поясніть їх значення.

УКРАЇНІЗМ – слово, окреме його значення, вислів, грамат. форма тощо, запозичені з укр. мови ін. мовою. Українізми є в російській мові – стерня (жнивье), плугатарь (пахарь); польській *czerep* (*czaszka*) «череп», *czeresnia* (*trzesnia*) «черешня»; білоруській травень (май), вагітная (цяжарная) «вагітна»; румунській *carboánța*, *carboávă* «карбованець»; угорській *munka* «праця, робота»; верхньолужицькій *kozak*, чес. *kozák*, сербській і хорватській *kozak* та ін.

Найбільше українізмів у польській мові (*hopak* «гопак», *holubce* «притупування (у танці, переважно українському)», *prysiudy* «присядки (у танці)», *rogohy* «річкові пороги», *Zaporożec* «запорожець»), куди вони входили найінтенсивніше в 16 – 17 ст., і російській, у яку почали проникати з кін. 17 ст.: сердюки, бунчук, булава, горелка, галушки, вареники) або ж такі, що вживаються для надання поняттю певного емоц. відтінку чи місц. колориту на тлі питомих рос. слів: дивчина (девушка), девчата (девушки), жинка (жена), добре (хороше) тощо (**В. Бріцин**).

4. Упродовж віків покоління українців усувалися від повноцінного формування особистості, яке можливе лише в рідномовному оточенні. Саме тому Ю. Шевельов наголошує, що для української мови притаманна «втрата власної шкали вартостей» (*Шевельов Ю. Українська мова в себе вдома сьогодні й завтра // Сучасність.-1988.-№10.-С.37-38*). **Ваша думка щодо цього.**

5. На основі тексту дайте коротку характеристику згаданим мовам.

«Вже немає для кого і для чого доводити, що мова українська (або, як декому подобається називати, малоруська) є мова, а не наріччя - російської чи польської, як дехто доводив; і багато хто переконаний, що ця мова навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів; перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна» (І. Срезневський).

6. Серед специфічних ознак української мови - гортанна фонема г (h) та проривна г (g). Підготуйте таблицю порівняльної характеристики цих фонем.

В українській мові розрізняються гортанна фонема г (**h**) та проривна г (**g**). Лінгвістична наука встановила, що в праслов'янській мові існував тільки проривний г (пор. укр. *берег, гуска*, рос. літ. *берег, гусь*; укр. *голова*, рос. літ. *голова*,

польськ. *głowa*, хорватськ. *glava*; пор. німецьк. Berg «гора», Gans «гуска»). Але в мові предків українців та білорусів (і південних росіян) уже принаймні у IX ст. цей приголосний утратив проривний елемент, і звук став гортанним...

Отже, приголосний **g** порівняно новий звук в українській мові. Виник органічно, тобто внаслідок внутрішнього розвитку – у результаті одзвінчення **к**, тому його не варто кваліфікувати як чужий. Умови для одзвінчення **к** з'явилися після занепаду так званих редукованих, надкоротких голосних звуків **ъ** (вимовлявся як дуже короткий **о**) та **ь** (вимовлявся як дуже короткий **е**) в українсько-давньоруській мові десь у кінці XI – на початку XII ст. Наприклад, *великъ днь* стали вимовляти як *велиг день*. Унаслідок одзвінчення **к** з'явилися, наприклад, такі українські слова з **г**, як *тава* (праслов'ян. *kava*), *гигнути* (пор. рос. діал. *кикнуть* «раптово пропасти, зникнути»), *гуля* від *куля* в значенні російського «шар», *гирлига* із румунськ. *cîrlig* та ін., діал. *ломага* < *ломака*, *ревата* < *ревака* і т.ін.

Видатний філолог М.Смотрицький у своїй «Граматиці», надрукованій 1619 р., ввів у наш алфавіт спеціальну літеру **г**. Букву **г** закріпив в українській орфографії видатний філолог П.Беринда в своєму славнозвісному словнику «Лексиконъ славно-роскій...» (Київ, 1627). П.Куліш, наприклад, вживав латинську букву **g**: ... *єсть, верстовъ, може, пятнадцать одъ Смїлої, Герусівъ Яръ* {Записки о Южной Руси}.

Циркуляром 1863 р. царського міністра Валуєва і так званим Емським указом імператора Олександра II в Росії було дозволено друкувати українською мовою художні твори та історичні пам'ятки, але з обов'язковим використанням виключно засобів російської орфографії. Знову поширюється позначення проривного приголосного **g** через сполуку **кг**, наприклад: *крыльцо – кганокъ, почва – кгрунтъ, волдырь – кгуля, кгуркгуля*.

Після зняття в 1905 р. обмежень української мови в Росії в українських друках знову з'являється літера **г**.

(Німчук В.В. Дещо про графіку та правопис...).

7. У підручнику з української мови для 9-10 класу (автори Г.Т. Шелехова, Я.І. Остаф, Л.В. Скуратівський, К., 2000) для аналізу школярам пропонується текст «Розвиток української мови» (С. 3).

Ознайомтесь із текстом. Доповніть цей текст, використавши опанований вами матеріал зі вступу до слов'янської філології.

8. У підручнику з української мови для 10-11 класу (автори О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова К., 2000) для аналізу школярам пропонується текст «Українська мова в світі» (С. 99).

Ознайомтесь із текстом. Доповніть цей текст, використавши методичні матеріали зі вступу до слов'янської філології.

9. Які особливості білоруської мови визначає С.Смаль-Стоцький у праці «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення»? Виконайте тези праці.

10. Які спільні риси білоруської та української мови Ви можете виділити? Охарактеризуйте ці риси на основі Вами підібраних текстів.

11. Прочитайте подані тексти. Перекладіть на українську мову. Що спільного в цих текстах? Які фонетичні, лексичні риси зближують українську і білоруську мови?

*Зарунеюць дажджы,
Выспеюць навальніцы,
Узляціць вырай матчыных слоў.
Вечнай плыні часін
Ты гадуеш крыніцы,
Беларусь –
Бераг белых буслоў.*

(Р.Барадулін)

Хадзем хутчэй! Трэба сьпяшацца. На наш рэйс ужо пачалася рэгістрацыя.

– Ты ж сама мне загадала гэтулькі ўсяго панакупляць! Ці ж я табе з прапелерамі, каб усе крамы абляцець умомант?

– Але ж трэба было й паглядаць на гадзіннік!

– Ну што ты злуешся?! Хіба я так замарудзіў?

– Добра, добра, пайшлі.

Здароў, Мікола! Куды гэта ты выправіўся?

– Здароў! Іду да Мішкі, у яго там нейкія праблемы з кампутарам.

Куды сам ідзеш?

– Я ў краму. Хачу паднавіць кампутар, бо мая машына надта марудзіць у Інтэрнэце. Ты ж ведаеш!

– Дык можа табе зьмяніць правайдэра?

– Ну, гэта мы паглядзім. Наогул, я мушу з табой параіцца.

– Мы можам сустрэцца заўтра пасья палудня.

– Добра, увечары я табе яшчэ ператэлефаную.

– Бывай.

– Пакуль.

Нарэшце сталі вядомымі вынікі перапісу насельніцтва нашай краіны 1999 года. Прадстаўнікоў карэннай нацыянальнасці ў краіне абсалютная большасць: 8 мільёнаў 159 тысяч чалавек. Колькасць усяго насельніцтва – 10 мільёнаў 45 тысяч чалавек...

Мы дазналіся, што на беларускай мове размаўляюць дома 3 мільёны 683 тысяч чалавек, або 37 працэнтаў насельніцтва. На рускай мове – 6 мільёнаў 308 тысяч чалавек, або 63 працэнты. Трывожна і горка: як бачна, поўным ходам ідзе русіфікацыя беларускага народа.

Паказчыкам дыскрымінацыі нацыянальнасці мовы і культуры з'яўляецца той факт, што абарону нацыянальных інтарэсаў бяруць на сябе часцей за ўсё грамадскія, а не дзяржаўныя арганізацыі і установы. Галоўнай перашкодай на шляху ўмацавання пазіцыі беларускай мовы як дзяржаўнай з'яўляецца відавочнае невыкананне Закона аб мовах, які вызначае яе ўжыванне ў органах дзяржаўнага кіравання, на прадпрыемствах, ва ўстановах, грамадскіх арганізацыях. Дзвюхмоўе не можа спрыяць стабільнаму развіццю грамадства. Яно вядзе да канфліктаў на моўнай аснове»

«Толькі адзіная дзяржаўная мова як сродак захавання і развіцця культуры кансалідуе нацыю. А чаму ж тады мы не сапраціўляемся шалёнай русіфікацыі? Бездухоўнасць значнай часткі нашай інтэлігенцыі паралізавалі беларусаў. Усё, што в нас хоць трохкі адраджалася з беларускай культуры, глушылася расійскімі «асаднікамі» у нашай краіне» (Народная Воля. – 2000. – 18 студзеня).

Беларусы павінны ведаць, хто яны, якога роду-племенні, у якім накірунку ідуць і што іх чакае наперадзе. Гэга паспрыяе еднасці нацыі. *Тады будзе цяжэй гандляваць беларускым народам, бо ў нашай дзяржаве будзе шмат свядомых людзей*». Сёння па радыё і тэлебачанні ўсялякія чайкі і зімоўская, іншая прыдворная чэлядзь так затлумляюць галаву слухачу, што ён толькі чэша сабе патыліцу. Пра выгоды беларуска-расійскага саюза раструбяць у сродках масавай інфармацыі направа і налева. А мы усе церпім і церпім. Нельга, каб меншасць так цынічна рабіла здзек з большасцю. Нам трэба выходзіць нацыянальна свядомых грамадзян Рэспублікі Беларусь. Няхай беларус жыве ў сваёй хаце» (Народная Воля. – 2000. – 18 студзеня).

12. Охарактеризуйте фонетичні риси російскай мовы.

13. Перекладіть на украінскую мову такі слова:

ухаживать, праздник, любить, больница, воспитание.

Чи є відмінність у значеннях та етимологіях цих слів в украінській та російській мовах?

14. Підготуйте виступ «Українсько-російські мовні контакти».

15. Змодельуйте план конференції «Діалог мов і культур у сучасному соціумі».

16. Вашій увазі пропонується вірш «Заповіт» Тараса Шевченка білоруською мовою у перекладі Янки Купали та російською мовою у перекладі Олександра Твардовського. Порівняйте ці варіанти з українським текстом, охарактеризуйте спільні й відмінні риси.

Заповідзь

Як памру я, похавайце
На Ёкрайне мілай,
Сярод стэпу на кургане,
Дзе продкаў магіла:
Каб нязмеранае поле,
Дняпро і абрывы
Было відна, – было чутна,
Як раве бурлівы!
Як пагоняць з Украіны
У сіняе мора
Кроў варожжу... Во тады я
І нівы і горы –
Ёсё пакіну й да самога
Бога палунаю
Маліціся... А да тых пор –
Бога я не знаю!
Пахавайце ды ўставайце,
Кайданы парвіце
І варожай злой крывёю
Волю акрапіце!
І мяне у сям'і вялікай,
Ё сям'і новай, вольнай,
Не забудзьце памянуці
Добрым ціхім словам.

Завещание

Как умру, похороните
На Украйне милой,
Посреди широкой степи

Выройте могилу,
Чтоб лежать мне на кургане,
Над рекой могучей,
Чтобы слышать, как бушует
Старый Днепр под кручей.
И когда с полей Украины
Кровь врагов постылых
Понесет он... вот тогда я
Встану из могилы –
Подымусь я и достигну
Божьего порога,
Помолюся... А покуда
Я не знаю бога.
Схороните и вставайте,
Цепи разорвите,
Злою вражескою кровью
Волю окропите.
И меня в семье великой,
В семье вольной, новой,
Не забудьте – помяните
Добрим тихим словом.

4.2. Західнослов'янські народи, особливості їхніх мов

Короткі відомості про розвиток польської мови

Польська мова є національною мовою поляків і державною мовою Польщі. Столиця Польщі – Варшава. Польською мовою спілкується практично все населення країни, яке, враховуючи діаспору, становить понад 42,7 млн. чоловік.

Як мова повсякденного спілкування польська мова використовується і за межами ПНР у середовищі вихідців із Польщі та їхніх нащадків. Найчисленніше польськомовне населення мешкає у США, Латинській Америці, Австралії, Франції, Англії. За переписом 1989 р. в Україні мешкало 219,2 тис. чол., що складає 0,43 % населення України. Поляки проживають ще в Білорусі, Литві, Латвії.

Перші відомості про польську мову і польський народ сягають

IX століття. Найдавніші хроніки називають племена, що утворили польський народ, – висляни, любушани, слензани, дзядошани, мазовшани та ін. Одному з племен – полянам - поляки зобов'язані своїм етнічним найменуванням. Уперше ця назва з'являється наприкінці X – початку XI сторіччя в латинському житті, де польський князь Болеслав Хробрий іменується керманичем полян.

Після прийняття в 966 р. християнства і християнського обряду за римсько-католицьким писемною мовою польських земель стає латинська, мова релігії, адміністрації, судочинства, школи, культури. За час тісного об'єднання Польщі з Великим князівством Литовським (XVI ст.) країна стала однією з найбільших держав Середньої та Східної Європи, що вплинуло на швидке поширення польської мови в українських, білоруських, литовських землях.

Умови функціонування польської літературної мови різко змінилися, коли внаслідок поділів 1772–1795 рр. Польща втратила державну і політичну незалежність, а між окремими польськими територіями утворилися державні кордони країн-учасниць поділів Австрії, Пруссії, Росії. Відродження мови розпочалося після 1918 р.

У схожих умовах боротьби за незалежність першочерговими для поляків (як і для українців) були питання збереження фольклору, розвитку національних мов, етнографії, історії, мистецтва. Це сприяло зародженню ідей слов'янської єдності, що набули актуальності у 30-70-х роках XIX ст.

В історії польської мови виділяється декілька етапів: дописьмовий період, давньопольський період (XIII–XV ст.), середньопольський період (XVI ст. – сер. XVIII ст.), новопольський період (з другої половини XVIII ст.). У XII ст. з'являються перші записи польською мовою у вигляді вставлених у латинські тексти окремих польських слів чи фраз. Перша письмова пам'ятка польської писемності – Свентокшиські проповіді, записані на пергаментних листах у XIII ст., польський гімн «Богуродзица» («Богородиця»), а також апокрифи і житія святих. Першим частковим описом польської фонетичної системи вважається написаний у 1440 р. «Орфографічний трактат» Якуба Паркоша. Перша ж книга польською мовою (збірник молитов за назвою «Рай духовний») була видана у Кракові в 1513 р.

Розвиток польської мови XVI - середини XVIII ст. характеризується витісненням латинської мови з більшості сфер громадського життя. Завдяки творам письменників Яна Кохановського, Миколая Рея, Лукаша Гурницького, Мартіна Бельського, Петра Скарги, численних перекладачів, істориків-хроністів, публіцистів XVI ст. увійшло в історію польської писемності як «золоте сторіччя» польської літератури.

Після періоду деякого застою в епоху Просвітництва (середина XVIII ст.) починається новий етап підйому і стилістичного збагачення польської літературної мови: формується сучасна фонологічна і граматична система польської мови: встановлюється фіксований наголос, визначається склад фонем, набір граматичних категорій і форм, закономірності словозмін. З'являються «Латинсько-польський лексикон» Яна Мончинського (1564 р.), «Грамматика для народних шкіл» Онуфрія Копчинського (видання 1778–1753 рр.).

У 30-х роках XX ст. у Львові працював видатний польський фольклорист і етнограф, дослідник української старовини Зор'ян Доленга-Ходаківський.

Лексичне багатство, стилістична гнучкість і розмаїтість виразних засобів у творах видатних польських письменників XIX–XX ст. А. Міцкевича і Ю. Словацького, Б. Пруса і Е. Ожешко, Г. Сенкевича, М. Конопницької, Вл. Реймонта, у наукових трактатах і політичній пресі перетворили польську мову в одну з високорозвинених літературних мов слов'янства.

На різні мови світу перекладені повісті Януша Корчака «Коли я знову стану маленьким», «Слава», «Банкрутство малого Джека», «Кайтусь-чарівник», «Літо в селі», «Щоденником», педагогічні трактати, педагогічно-публіцистичні нариси «Як любити дітей», «Право дитини на пошану». Повісті-казки «Король Матіаш перший» та «Король Матіаш на безлюдному острові» популярні і в дітей, і дорослих.

Полонізми – вислови, граматичні конструкції, що увійшли до інших мов з польської мови.

Писемні пам'ятки української мови фіксують такі полонізми: *війт, власний, гроші, злочинець, мешкати, млин, ковадло, кишеня, тлумачити, смутний, пильнувати.*

Польський алфавіт має такі знаки:

A A B C C D E E F G H I J K L M N N O P R S S Š T U W V Z Ž

Приклади слів:

Bajeczpu – казковий, чудовий

bardzo – дуже

bielizna – білина, білизна

Chęć – бажання

Gdy – коли я

okulary – кам'яна брила

jesień – ясен

Польський правопис є, в основному, морфологічним, у багатьох випадках використовується також традиційно-історичний принцип.

Польська мовна система характеризується такими основними рисами:

– постійний наголос, фіксований на передостанньому складі (Як виняток, наголос може падати на третій або навіть на четвертий склад від кінця: *fonetyka* [fo'netyka] «фонетика», *gramatyka* [gra'matyka] «граматика», *uniwersytet* [un'i'versytet] «університет», *czteryście* [t'steryście] «чотириста»;

– наявність носових голосних **a, e**: *mięso* - м'ясо, *język* - язик, *dąb* – дуб;

– звуки **c, dz, cz, sz** завжди тверді: *dziewczę* – дівчина, *cześć* – честь;

– збереження звукосполучень ***dl, *tl**. Пор. *пол. szydło*, *укр. сало*, *слвц. sadlo*, *рос. шило, radlo*;

– відсутність змін звукосполучень ***gv, *kv** на **cv, zv** перед **e, i**: *пол. wiazda*, *kwiat*, *рос. звезда*; звук **w** вимовляється як **u** нескладовий;

– зміна [x'] перед новими [e], [i] на [s]: *пол. swasze*, *чеч. strese*, *укр. свасі*;

– відсутність вставних звуків після губних **v, p, v, m** при сполученні з **j**: *ziemia*, *kapia*, *lubie*.

Серед морфологічних особливостей слід відзначити:

– наявність енклітичних форм особових і присвійних займенників: *znat go* - «знаю його»;

– утворення форм минулого часу на **l** з особовими показниками: *byłem* «я був», *byles* «ти був».

У польській мові збережено оригінальне написання іншомовних власних імен і географічних назв, напр.:

Charle de Gaulle (Шарль де Голь), Schiller (Шиллер), Manchester (Манчестер).

Польська мова охоплює кілька основних груп діалектів, серед яких і **сілезький**. Однак думки польських лінгвістів щодо цього розділилися: чи сілезька є окремою мовою, чи одним із діалектів польської. Питання є спірним, зважаючи на те, що частина сілезців вважають себе окремою національністю в Польській державі.

Носії сілезької мови натеper мешкають у регіоні Верхня Сілезія, яка межує між південно-західною Польщею та північно-східною Чехією. До 1945 року сілезькою мовою розмовляли в Нижній Сілезії.

Згідно з останнім офіційним переписом населення в Польщі (2003), 60 000 осіб назвали сілезьку своєю рідною мовою, близько 200 тисяч зарахували себе до сілезців за національністю. Орієнтовна загальна кількість мовців перевищує 2 мільйони.

«Вітче наш» сілезькою, польською і чеською мовами

Сілезькою

Uojćec naš, keryś je w ńebju,
bydź pośwjyncůne mjano Twoju.
Přidź krůlestwo Twoju.
Bydź wola Twoja, kjej we ńebje,
tak tyž na žymju.
Chlyb naš každodźynny dej nům dźśoj.
A uodpuść nům naše winy,
kjej my uodpuśćůmy našym winńikům.
A ńe wůdź nos na pokuśyńi,
nale zbow nos uod zuego. Amyn.

Польською

Ojcze nasz, któryś jest w niebie,
święć się imię Twoje,
przyjdź królestwo Twoje,
bądź wola Twoja jako w niebie tak i na ziemi.
Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj.

I odpuść nam nasze winy,
jak i my odpuszczamy naszym winowajcom.
I nie wódź nas na pokuszenie,
ale zbaw nas ode złego. Amen.

Чеською

Otče náš, jenž jsi na nebesích,
posvěť se jméno Tvé
Přijď království Tvé.
Buď vůle Tvá, jako v nebi, tak i na zemi.
Chléb náš vezdejší dej nám dnes
A odpust' nám naše viny,
jako i my odpouštíme naším viníkům
a neuved' nás v pokušení,
ale zbav nás od zlého. Amyn.

Дискусійним є питання і стосовно кашубської групи говорів або **кашубської мови**. Вважається, що кашубська мова розвинулася з давніх мов, якими розмовляли деякі племена в Померанії, на південному узбережжі Балтійського моря.

Згідно з переписом 2002 року, кашубською мовою на території Польщі володіють близько 53000 осіб. Також деяка кількість носіїв кашубської мови мешкає у Канаді. У кількох районах Поморського воєводства Польщі кашубська мова знаходиться в офіційному вжитку.

У кашубській мові наявні численні запозичення з німецької, польської, російської та литовської мов.

Пропонуємо «Заповіт» Тараса Шевченка кашубською мовою у перекладі Станіслава Янке:

Żôpis

Jak jô umrzę, pochówta
Mie pod wësoką modzilą,
Strzód pola szerocziégo,
Na Ukrajinie naj miëli.
Żebë kawle rozwleklé
I Dniepr, i urzmë

Běło widzec, běło częc,
Jak zgrzebc hejně rzô.
Cziej zniесе z Ukrajině
W komudné morze
Nieprzějacélską krew... ostawię
Rówizně i rzmě,
Co le je, i pudeę
Do samego Boga
Z modlětwaма... a do te czasu
Jô Boga nie uznaję.
Pochówta jak ju sami
Kłódczi rozepzeta
I farbą złą nipocą
Wolnotę odkupita.
Mie tej w taczēznie
Ti mocny, ti nowi
Przėbôczta a wspomnita
Dobrim cęchim slowę.

Короткі відомості про розвиток чеської мови

Чехи (самоназва чеши) – основне населення Чехії, а чеська мова є офіційною мовою нової Чеської республіки (столиця – Прага). Чеська мова поширена також у Словаччині, Україні, Австрії, США, Канаді, нею розмовляють 10,6 млн чоловік.

Чеська мова належить до західної підгрупи, слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов. Писемність чехів створена на основі латинської абетки.

Найдавнішими жителями території Чехії вважають кельтські племена *байів* (боїв). Саме від цієї назви походить назва країни Богемія (Bohemia – земля боїв). Про перебування кельтів на цих землях свідчать, зокрема, назви річок *Лаб*, *Ізера* та ін.

У V–VI ст. стає відомо про наявність на цій території слов'янських племен, вождем яких, за писемними джерелами, був воєвода Чех. За народними легендами, Чех був одним з трьох братів київської легенди про Кия, Щека (Чеха) і Хорива.

У 623–658 рр. тут існувала найдавніша слов'янська держава Само (частина вчених стверджує, що це був союз чехо-моравських племен), а пізніше Моравське і Нітранське князівства. Чеські і моравські племена створили Чеське королівство.

У 845 князь Моймир, приєднав до нього Словакію (між Дунаєм і Гроном), а його племінник Ростислав (846–870) на продовження слов'янської об'єднавчої політики намагався створити слов'янсько-християнську церкву. То ж у 863-885 рр. на території Чехії здійснювалася проповідницька діяльність представників візантійської церкви Константина (Кирила) і Мефодія. Тоді й виникає письмо, яке із запровадженням католицизму змінилося на латинську мову. Тому перші пам'ятки чеського письма датуються лише з кінця XIII ст.

Розквіт чеської культури припадає на XIV ст.: виходять оригінальні твори про Олександра Макенського, відкривається Празький університет. Ян Гус (1369–1415), відомий проповідник і ректор національного Празького університету здійснює реформу чеської мови й алфавіту. Літературною нормою чеської мови стає мова шеститомної Кралицької біблії.

З 1620 р. до кінця XVIII ст. розвиток чеської літературної мови був перерваний. За австрійської Габсбурзької династії офіційною мовою стала німецька, чеська ж мова зберігалася лише серед сільського населення.

Відродження чеської мови відбулося в XVI – на початку XVII ст. Особлива роль у цьому процесі належить видатному мовознавцю Й. Домбровському. Граматика Й. Добровського (1809) сприяла відродженню і подальшому закріпленню норм літературної мови. В основу літературної мови відроджуваної нації вчений поклав книжну мову «золотого віку».

Ученим зі світовим ім'ям був Павел Шафарик – словак за національністю. Шафарика вважають першовідкривачем ідеї слов'янської спільності.

Лише з розпадом в 1918 р. Австро-Угорщини, утворилася Чехословацька республіка. У 1993 р. вона поділилася на Чехію і Словакію.

В Україні чехів, за переписом 1989 р. – 9 122 чоловік. З них чеську мову назвали рідною 35,5 %, українську – 30,7 %, російську – 32,4 %. Національно-культурні товариства чехів активно діють на Львівщині, Волині, Закарпатті, Рівненщині, Одещині.

Чеський алфавіт:

A Ā B C Č D (Ď) E (É, È) F G H CH I Ī J K L M N (Ń) O (Ů) P O R (Ř)
S Š T (Ť) U (U´) V W X (Ŷ) Z Ž

Приклади слів:

blahobyt – добробут

Cesta – дорога

Dcera – дочка

do1ozepi – бажання,

domov – батьківщина, рідний дім

horko – гаряче

Jarni – весняний

jipoch – юнак

koči – візник

lahoda – ласощі

obchod торгівля

Наголос фіксований, на першому складі. Якщо перед словом прийменник, то наголос падає на прийменник.

Серед фонетичних та морфологічних особливостей чеської мови

слід виділити і такі:

– відсутність зміни звукосполучень *gvě, *kvě на [zvě], [cvě]: **чес. květ;**

– збереження звукосполучень *dl, *tl: **чеськ. radlo;**

– зміна *[tj], *[kt], *[gt] в [c]; *[dj] в [z], наприклад: **чеськ. mež;**

– відсутність після губних приголосних b, p, v, m вставного l: *grablja -> *grabla, **чеськ. hrabe;**

– загальнослов'янські сполучення *tort, *tolt перетворилися у *trat, *tlat; *tert, *telt перетворилися *tret, *tlet: наприклад *gord – «обгороджене місце», **чеськ. hrad.**

У морфології чеська мова характеризується багатством типів відмінювання іменників і дієслів та відсутністю простих (синтетичних) форм минулого часу.

Короткі відомості про розвиток словацької мови

Словацька мова є офіційною мовою Словацької республіки (столиця – Братислава). Належить до західної підгрупи слов'янських мов

індоєвропейської сім'ї. Словацькою мовою користуються також словаки, котрі живуть у Чехії, Угорщині, Румунії, Югославії, США, Канаді. Загальна кількість мовців - 5 млн. чоловік.

Поселення людей на території Словаччини відомі ще з часів палеоліту. Відомо, що слов'яни заселили цю територію з III–IV ст. н.е. Однак упродовж багатьох віків Словаччина була лише етнографічним поняттям. У середині XI ст. словацьку етнічну територію завоювали угорці, що порушило процес утворення єдиної народності на основі чесько-моравських і словацьких племен, а в XIII–XIV ст. Словаччина зазнала німецької колонізації.

Хоча гусистський революційний рух сприяв активізації національно-визвольного руху й антифеодальної боротьби у Словаччині, в середині XVI ст. її південну частину загарбали турки, а решта її території в кінці XVII ст. увійшла до складу багатонаціональної монархії Габсбургів. З утворенням Австро-Угорщини (1867) багатостраждальна країна перетворилася на політичну периферію Угорського королівства.

Після розпаду Австро-Угорщини (1918) Словаччина увійшла до складу Чехословацької держави. З 1 січня 1993 року Словаччина – незалежна держава.

Зародження писемності у Словаччині пов'язане з діяльністю братів-просвітителів Кирила та Мефодія. Перші написи (окремі слова) словацької мови належать до XV ст., перші пам'ятки власне словацького письма датуються лише XVII ст. Серед них виділяється й «Остригомський ритуал» (1625).

Засновником сучасної словацької мови вважається Людовіт Штур (1815 – 1856). Разом з Й.Гурбаном та М.Годжею лінгвіст розробив норми словацької літературної мови, її граматику.

Графіка словацької мови ґрунтується на латинському алфавіті.

Словацький алфавіт

A Ä B C Č D (Ď) E F G H CH I J K L (Ľ Ĺ) M N (Ň) O Ő P R (Ŕ) S Š T (Ť) U (U) V (Ŷ) Z Ž

Приклади слів:

Bezrespé – напевно

Cesta – дорога

Cistinka – поляна

Dedina – село

chut – бажання

Kade – куди

к1іпес – цвях

кузіка – пасмо

рекпу – гарний

Характерні риси словацької мови:

– розрізнування коротких і довгих приголосних; наявність дифтонгів, специфічного голосного **ä**, складотворчих **r** та **l**, які можуть бути короткими і довгими; силовий, сталий наголос, на першому складі;

– відсутність редукції голосних (наголошені і ненаголошені голосні звуки вимовляються чітко);

– ритмічний **закон трьох мор** (Довготу звуків можна виміряти у морах: довгий звук складається з двох мор, короткий – з однієї. Якщо в чеській мові довгота звуків не залежить від сусідніх складів, і два довгі склади можуть слідувати один за одним, то у словацькій мові, якщо два довгих склади ідуть один біля одного, то другий склад може скорочуватися на одну мору, тобто стає коротким: *чес. krasny, словацьк. krasny*);

– відсутність зміни звукосполучень *gv, *kv на zv, cv: **словацьк. kvet**;

– збереження звукосполучень *dl, *tl: **словацьк. radlo**;

– зміна [tj], [kt], [gt] в [c]; [dj] в [z], наприклад: **словац. medza**;

– відсутність після губних приголосних *b, p, v, m* змін, пов'язаних із сполученням з *j* в непочатковому складі.

Наприклад: *grablja- *grabla, **словацьк. zem**;

– загальнослов'янські сполучення *tort, *tolt перетворилися у *trat, *tlat; *tert, *telt перетворились з *tret, *tlet: *gord -> «обгорожене місце», **словац. hrad**.

Короткі відомості про розвиток серболужицьких мов (верхньолужицької та нижньолужицької)

Етнонім «серби» (серб'я, сербски люд) походить від назви історичної області Лужиця в Південно-Східній Німеччині. Як частина полабських слов'ян у складі найдавнішої слов'янської держави Само згадуються в

історичних документах у 631 р. До XII ст. відбувалася повна германізація серболужичан та їх християнізація. Наслідком стало формування двох діалектів – **верхньолужицького** і **нижньолужицького**. Частина дослідників вважає ці діалекти двома окремими мовами. Тут є певна рація, оскільки саме ці діалекти стали основою відносно самостійних літературних мов, які використовуються в освіті, науці, засобах масової інформації тощо.

Самоназва серболужичан ідентична назві сербів, котрі проживають в Югославії, тому для розрізнення їх мови від останніх використовуються назви **серболужичі** (лужицькі серби) і верхньо- та нижньолужицька мови.

Верхньолужицька мова

Верхньолужицькою мовою розмовляє та частина лужицьких сербів, яка мешкає на півдні історичної області Лужиця, себто в Дрезденській окрузі Німеччини, а частково також на заході Польщі та півночі Чехії.

Як літературна мова виникла в XVI столітті, проте ще в XIX столітті існувала в двох варіантах: «євангелічному» та «католицькому». Першим користувалася більша частина населення Верхньої Лужиці, за вірою – протестанти-лютерани, а другим – католицька меншина на заході цього краю; до речі, саме вона була активнішою у відстоюванні культурних цінностей усього народу. Але вже на початку XX століття функціонувала єдина літературна верхньолужицька мова.

Існує художня література; класиками вважаються Гандрій Зейлер (1804–1872), Ян Радисерб-Веля (1822–1907), Якуб Барт-Цішинський (1856–1909), Юрій Брезан (1916–2006).

Фонетичні особливості

Голосні [a], [o], [u] майже не відрізняються від відповідних українських: mječ [m'eč'] 'меч', deska [dɛska] 'дошка'; škleńca [škleinca] 'скло'; tež [teiš] 'також'.

Подібно до української мови і на відміну від білоруської та російської, верхньолужицькій не дуже властива редукція ненаголошених голосних: вони вимовляються приблизно так само, як і наголошені.

Приклади слів

wótčina → [woc'ina] – вітчизна;

čislo – число;

ćah – потяг; *ćichi* – тихий.
dula – скиба, шматок.
džak – подяка,
sněh→[sn'ě] – сніг.
chlěb→[khlěp] – хліб,
wobchod→[wopkhot] – торгівля.
pachoł – хлопець,
włosy→[wosy] – волосся)
strowjo→[strowjo] – здоров'я.
komora – спальня.
promjo – промінь,
rozumju – розумію,
milosć – милість.
hospodar – господар.
ramjo – плече, *slěbro* – срібло, *wučer* – вчитель.

Нижньолужицька мова

Писемність (на базі латиниці) виникла у XVI столітті. Нижньолужицька мова має багато спільного із польською, в той час як верхньолужицька ближча до чеської.

Нижньолужицькою мовою розмовляють в Нижній Лужиці на невеликій території біля м.Котбуса (Федеральна земля Бранденбург). (Вуличні написи тут, зазвичай, двомовні)

За різними даними, кількість носіїв становить від 5 до 15 тисяч осіб. Більшість активних носіїв нижньолужицької є людьми похилого віку. Молодь, з практичних міркувань, надає перевагу у використанні німецькій мові.

Нижньолужицька мова багато в чому різниться з верхньолужицькою.

Фонетичні особливості:

- збереження звуку g, (в верхньолужицькій – h.);
- r змінюється на š після приголосних p, t, k (трава = *tšawa*);
- č змінюється на c (час = *cas*).

Щодо лексичних особливостей нижньолужицької мови, варто відзначити більший, аніж у верхньолужицькій, вплив німецької мови.

Алфавіт

A B C Ć D DZ E É F G H CH I J K L Ľ M N (Ń) O (Ő) P O R Ŕ S Š T C
U W Ŷ Z Ž

Приклади слів:

bydlis – жити, мешкати

domizna – батьківщина

hola – ліс, лісостеп

jstwa – кімната

karpa – кишеня

knjez – пан

kwas – весілля

lud – народ

nadobo – раптом

nan – батько

reknje – добре, гарно

Лужицька **графіка** ґрунтується на латинському алфавіті, де застосовуються діакритичні знаки, що запозичені з чеської, польської графіки. Принцип правопису, в основному, морфологічний і частково етимологічний. У 1970 р. вийшов перший орфографічний словник верхньолужицької мови, а в 1974 р. були кодифіковані правила правопису.

Серед фонетичних і морфологічних особливостей слід виділити і такі:

– відсутність зміни звукосполучень *[gv], *[kv] на [zv], [cv]: **в.луж.**, **н.луж.** *kwět*, чеськ. *květ*, польськ. *kwiat*, словн. *cvět*, хрвт. *cvijet*, серб. *цвет*, пол. *gwiazda*, чеськ. *hvezda*, в.луж. *hweszda*, рос. *звезда*;

– збереження звукосполучень *[dl], *[tl]: **в.луж.** *radlo*, **н.луж.** *radlica*, чеськ. *radlo*, польськ. *radlo*, ст.сл. рало;

– зміна [tj], [kt], [gt] в с; [dj] в z, наприклад: **в.луж.** *mieza*, **н.луж.** *mjaza*, чеськ. *mez*, польськ. *miedz*, укр. *межа*, рос. *межа*, біл. *межа*, словац. *medza*, словен. *meja*, болг. *межда*, макед. *мега*.

– відсутність після губних приголосних b, p, v, m – L унаслідок сполучення з j: **в.луж.**, **н.луж.** *hrabje*, чеськ. *hrabe*, **в.луж.**, **н.луж.** *zemja*, польськ. *ziemie*, болг. *земя*.

– загальнослов'янські сполучення **tort*, **tolt* перетворилися у **trot*,

*tlot; *tert, *telt перетворились у **tret, *tlet*: наприклад: **gord* «обгороджене місце», *в.лужж. hrod*, ст.сл. *градъ*, с-х. *град*, словен. *grad*, словац. *hrad*, польськ. *grad*.

Полабська мова

Це вимерла слов'янська мова, що належить до групи західнослов'янських мов. Полабська мова найбільш близька до польської. Назва мови походить від слов'янської назви ріки Лаба (пол. *Łaba*, чес. *Labe* тощо).

Мова була поширена до першої половини ХУІІІ ст. на лівому березі ріки Лаба (Ельба) у німецькому князівстві Люненбург (тепер округ Люхов-Даненберг землі Нижня Саксонія у Німеччині), де й були записані пам'ятки цією мовою, а також на теренах півночі сучасної Німеччини (Мекленбург, Бранденбург, Шлезвіг).

Ареал поширення полабської мови межував із серболужицькими (сорбськими) діалектами на сході Німеччини.

Серед мовних рис науковці виділяють:

- збереження носових звуків [a] і [ɛ]: *reṭь > raṭ*;
- дифтонгізацію закритих голосних [i] > [ai], [u] > [au], [y] > [oi]: *blizko > blaisk, duša > dausa, ryba > roiba*;
- зміну слов'янського [o] в [ü], [ö]: *dobryi > dübre, koza > t'öza* (вплив німецької мови);
- зміну слов'янських [g], [k] у м'які [d'], [t']: *gora > d'öra, kuchar > t'auchior*;
- редукцію прикінцевих голосних: *lěto > let*, спрощення у відмінах.

У лексиці велика кількість запозичень з німецької мови. Збереглися полабські назви у топоніміці Нижньої Саксонії.

Тестові запитання

1. Що є національним символом Польщі?

- а) двоголовий сокіл;
- б) золотий тризуб;
- в) білий орел.

2. Назвіть країну, яка входила до складу Речі Посполитої:

- а) Болгарія;
- б) Польща;
- в) Росія.

3. Яка з перелічених ознак характерна для польської мови?

- а) наявність кличного відмінка;
- б) наявність носових голосних;
- в) акання, якання.

4. На якому алфавіті ґрунтується графіка:

а) чеської, б) польської, в) словацької мови?

- 1) на латинському;
- 2) на кирилиці;
- 3) на глаголиці.

5. З якої слов'янської мови українці запозичили звертання «пане»?

- а) білоруської;
- б) польської;
- в) болгарської.

6. Назва столиці Чехії:

- а) Таллін;
- б) Лондон;
- в) Прага.

7. Столиця Польщі – це:

- а) Париж;
- б) Варшава;
- в) Вашингтон.

Запитання і завдання

1. Порівняйте кількість діалектів на польській та українській мовних територіях. Чи є щось спільне в цих діалектах?

2. Як свідчать праці польських дослідників, для розвитку сучасної польської мови характерні такі основні явища:

- 1) різке збільшення словникового складу, особливо термінологічної лексики;
- 2) уніфікація варіантів у системі словозміни;
- 3) активна взаємодія літературної мови й територіальних діалектів;
- 4) подальший розвиток функціональних стилів і їхня активна взаємодія

(розширення експресивних засобів літературної мови, вплив соціальних діалектів тощо).

Чи характерні ці явища для української мови?

3. Порівняйте початок «Думи про Федора Безрідного» з перекладом М.Грабовського польською мовою. **Які відмінності у мові твору ви можете визначити?** При перекладі слів користуйтеся словниками.

Понад сагою Дніпровою

Молодий козак обід обідає; не думає, не гадає,

Що на його молодого, ще й на чуру малого біда настає...

Po nad zalewem dniprowym

Młody kozak obidaje ani myśli ni sgaduje

Ze na niego młodego i na ciure malego bieda następuje

4. Прочитайте уривок вірша «Заповіт» Т.Шевченка польською і словацькою мовою. **Що споріднює з українським текстом? Знайдіть спільні відмінні мовні елементи в різних текстах.**

TESTAMENT

Kiedy umre, to na wzgorzu

Uvzniescie mi mogile,

Posrod stepy szerokiego

Ukrainy mile

Aby lany rozlozyste

I brzeg Dniepru stromy

Mozna bylo widziec, slyszec

Jego grzmie ce gromy...

ZÁVET

Keď ja zomriem, zahrabte ma,

Bratia, na mohyle,

Prostred stepi širo-širej,

V Ukrajine milej

By úrodné lány poli,

Dneper prostred lúčín

Bolo vidieť, bolo počuť,

Ako reve – huči.

5. У Польщі діти з гордістю виконують пісню, в якій є такі рядки:

Kto ty jesteś?

Polak mały!

Jaki znak twój?
Orzel Biał!
Gdzie ty mieszkasz?
Miedzi swemi.
W jakim kraju?
W Polskiej ziemi.
A w co wierzysz?
W Polskie wierze.

Київський журналіст Євген Голібардов пропонує такий переспів цього вірша, припасований до України:

Українець малий!
Який знак твій?
Тризуб золотий?
Де ти живеш?
Між своїми!
В яким краю?
В Україні!

Яка Ваша думка щодо цих віршів? Чи зберігається в Україні таке ставлення до себе, українців?

6. Порівняйте змістове наповнення статей Закону про мови в Українській РСР, прийнятого в 1989 р., Конституції України (1996р.) про державну мову зі статтями закону про статус польської мови в Польській державі.

Перша стаття даного закону констатує: «Przepisy ustawy dotycza ochrony języka na terytorium języka polskiego i używania go w działalności publicznej oraz w obrocie prawnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej», а вже у пункті другому другої статті підкреслюється, що «Do ochrony języka polskiego są obowiązane wszystkie organy władzy publicznej oraz instytucje i organizacje uczestniczące w życiu publicznym». У четвертій статті першого розділу констатується: «Język polski jest językiem urzędowym: 1). konstytucyjnych organów państwa, 2). organów jednostek samorządu terytorialnego i podległych im instytucji w zakresie, w jakim wykonują zadania publiczne, 3) terenowych organów administracji publicznej..».

Показовими виступають і самі назви розділів закону. Так, перший розділ «Przepisy ogólne» містить загальні положення закону і характеризує статус польської мови на терені Польської Держави, другий розділ «Ochrona prawna języka polskiego w życiu publicznym» висвітлює основні напрями застосування польської мови у внутрішньо- і міждержавній практиці, можливості носія

польської мови щодо здобуття освіти, інформації, пізнання культури та ін.; третій розділ «Rada Języka Polskiego i jej kompetencje» вияскравлює статус Ради Польської Мови щодо її ініціатив у відстоюванні прав польської мови та розширення її функцій, можливості контролювальних функцій цієї Ради, четвертий розділ «Przepisy karne» охоплює перелік тих порушень закону про польську мову, які підлягають адміністративному або карному покаранню. З-поміж останніх особливо варто вирізнити статтю 15, де читаємо: «Kto w obrocie prawnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej stosuje wyłącznie obcojęzyczne nazewnictwo towarów i usług, ofert, reklam, instrukcji obsługi, informacji o właściwościach towarów i usług, warunków gwarancji, faktur, rachunków i pokwitowań, z pominięciem polskiej wersji językowej, podlega karze grzywny». У наступних статтях деталізовано ступінь покарання та рівень відповідальності за порушення тих чи інших статей закону про статус польської мови. Останнім п'ятим розділом «Zmiany w przepisach obowiązujących i przepisy końcowe» охоплюються ті зміни у попередніх законах про радіо, телевізію та інші, які вносяться у них у зв'язку з прийняттям закону про статус польської мови. Цей закон постає яскравим прикладом державницької опіки над долею мови корінного народу, мови того народу, який є титульним. У всіх статтях закону простежується думка про об'єднувальне начало польської мови, пізнання самої держави через репрезентативну функцію польської мови.

(А.Загнітко)

7. За етимологічним словником дізнайтеся про значення слова «шаг». Яка семантика цього слова в інших мовах?

8. Люблінська унія 1569 р. проголосила утворення однієї федеративної держави (польсько-литовської) – Речі Посполитої. У цей період у мові українських грамот з'являється чимало полонізмів і запозичених через посередництво польської мови германізмів: *маршалок, канцлер, чини, голдаванье*.

За словниками визначте значення цих слів.

9. Познайомтеся з поданими діалогами. Спробуйте їх перекласти, користуючись польсько-російськими словниками.

Які спільні ознаки мов української і польської ви знайшли в цих текстах?

1. Niałżo vy začyniajeciesia?

– Vybačajcie, u nas techničny pierapynak.

– A mnie ż hetak pilna treba zapłacić za kamunalnyja pasłuhi!

– Što za biada, davajcie vaš kvitok.
2. Dobry dzień, dziadźka Andrej!
– Zdarou, žeužyk. A dzie ž bački?
– Zaraz pryjduć. Zajšli ũ kramu.
– Nu, jak ty duž-zdarou? Ci padros za leta?
– My byli na mory, dziadźka Andrej.
– Na mory? A dzie ž heta?
– U Tureččynie, na Egiejskim mory. Jano ciopłaje, łaskavaje. I vada ũ im čystaja, prazrystaja.

10. Прочитайте текст, визначте головну думку. Проведіть порівняльні паралелі «Януш Корчак і Василь Сухомлинський».

Польський письменник, педагог, лікар Януш Корчак разом із двомастами своїми вихованцями Будинку сиріт у 1942 року був відвезений до концтабору у Треблінці. Він не зміг врятувати дітей, але й «не залишив їх перед обличчям смерті, як не залишав їх і перед обличчям життя». Волею долі з цього ж 1942 року носив у своїх грудях осколки німецької свинцевої кулі Василь Сухомлинський. Особистість, діяльність, книги прекрасного польського педагога Януша Корчака справили величезне враження на українського педагога. Знайомство через твори зі світом Старого лікаря (так у Польщі називали Корчака), котрий всього себе до останку віддав дітям, спонукало В. Сухомлинського назвати свою талановиту книгу «Серце віддаю дітям».

У книзі «Як любити дітей» Януш Корчак пише: «Замість нав'язаного нам неологізму «грудничок»(грудна дитина) я користуюся давнім словом «немовля». Греки говорили періос, римляни - infans. Якщо ж польська мова потребує нового слова, то навіщо було перекладати бридке німецьке Saugling? НЕМОЖНА некритично користуватись словником старих і маловживаних слів».

11. Провівши пошукову роботу за текстами творів Януша Корчака, поміркуйте, чому письменник у своїх працях рідко використовує слово «діти», частіше на сторінках творів зустрічається слово «дитина».

12. Порівняйте переклад книги Я.Корчака «Як любити дітей» («Jak kochac dziecko»), виконані К.Сенкевич, а також Є. Зеніною та Е.Тарєвою. Як це речення буде звучати по-українськи?

Польський варіант речення: «...mocno i stanowczo przedzierać się ono będzie, nie dbając o twój ból».

Російський переклад К.Сенкевич: «...мощно и решительно он станет

пробиваться, не считаясь с твоей болью»; Є.Зеніної і Е.Тареевої: «... он будет пробираться вперед, с силой и отвагой, не заботясь о том, что больно тебе».

13. Прокоментуйте вислів Т.Масарика про ментальність чехів.

Ми (чехи) завжди будемо маленькою часточкою світу... Ми нічим не гірші від будь-якого іншого народу в світі, а в дечому і ліпші. Це тепер починають зауважувати за кордоном. Нічого, що ми малий народ. Це має і свої переваги, ми можемо себе ліпше почувати вдома. Але дуже важливо, щоб малий народ поміж великим не залишався позаду і вносив свою частку до справи великої людяності.

14. Знайдіть спільне й відмінне в українській та чеській піснях. При потребі скористайтесь чесько-українським словником:

Ой заржи, заржи,	Aj zerzaj, zerzaj
Коню вороний,	Mui konicku vranu,
Під круту гору йдучи.	pres pole jeduci.
Чи не зачує молода дівчина,	abu uslysela
Рутв'яний вінок в'ючи.	moja nejmilejsi
А як зачула, тяжко здихнула,	v komurce seduci, Jak ho uslysela
Гірко заплакала	Zaplakat musela
Чи коня не мав,	kona vranego
Чи доріжки не знав,	ne tak o konicka,
Чи ненька не пускала?	Jako o Janicka, Janicka svarneho

15. Ознайомтеся з особливостями чеських запозичень в українській мові за книгою А.Матвієнко А. Рідне слово (1994).

16. Підготуйте чеські легенди, казки, пісні. У чому, на вашу думку, виявляється близькість чеської та української мов?

17. Познайомтеся з текстом статті в газеті «České noviny»(чеські новини). Чи є слова, зрозумілі для вас? Спробуйте перекласти текст.

Když se řekne maďarská fotografie, člověk si nejspíš vybaví jména Brassai, Kertész, Mohóly-Nagy, která ve světovém měřítku patří mezi nejuznávanější osobnosti meziválečného umění. O jejich předchůdcích u nás málokdo slyšel, jakoby se vůdčí postavy maďarské moderní fotografie vynořily ze vzduchoprázdna. Výstava v Pražákově paláci Moravské galerie v Brně ale seznamuje právě s pracemi z období .

18. Підготуйте виступ «Україністика в Чехії».

19. Чеський письменник Мілан Кундера зазначає: «Відродження чехів як нації – не заслуга військової сили або політичного таланту. Наріжний камінь тут – могутнє інтелектуальне зусилля, аби відновити літературну чеську мову».

Чи має рацію письменник? Поміркуйте.

20. ***На основі поданої статті підготуйте виступ «Українсько-чеські мовні контакти».***

Історики стверджують, що вже в X столітті між Київською Руссю та чеськими етнічними землями відбувалися інтенсивні торгівельні відносини. То була епоха київського князя Володимира Великого, польського Болеслава Лядського та чеського Олдржіха. У самого Володимира дві дружини були чешки. Від них народилися три сини – Вишеслав, Святослав і Мстислав. Відомий чеський мовознавець Франтішек Травнічек в одному зі своїх наукових трактатів стверджував, що ґрунтом, на якому виникли ці взаємини зі східнослов'янським світом, була ідея слов'янської взаємності і спільності, надзвичайно важлива як на Русі, так і на чеських землях.

На початку XIX століття у чехів з'являється великий інтерес до української народної пісні («Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...», «Ой послала мене мати»). Павел Йозеф Шафарик, найбільший чеський славіст, у своїй праці «Історія слов'янських мов і літератур усіма діалектами» (1826) визнав за українськими народними піснями першість серед інших народних пісень слов'янських народів.

Київ став прихистком для самого Ярослава Гашека (1883–1923), майбутнього президента Томаша гаріґа Масарика (1850–1937). Перший із них у готельному номері по вулиці Володимирській розпочав працю над всевітньо знаним романом «Пригоди бравого вояки Швейка».

Колишня Чехословаччина, її столиця Прага заслужили на вічну пам'ять українців і тим, що у важкі роки після Першої світової війни взяли на себе всі фінансові витрати з утримання Українського вільного університету. Загальновідомо, що в Чехословаччині знайшли собі прихисток діячі української культури. Це, зокрема, блискучий поет-лірик Олександр Олесь, Василь Королів-Старий. Тут навчався і жив Євген Маланюк.

(Іван Пасемко)

21. ***Познайомтеся з поданим текстом. Висловіть власне ставлення до запропонованих у тексті позицій.***

МОВНА СТІЙКІСТЬ

Мові належить головна об'єднуюча роль у процесах виникнення етносу,

нації, держави. На етнічному рівні самоусвідомлення спільна мова, а вже потім звичаї й релігія, дає народові відчуття своєї єдності і водночас відокремлює його від інших народів. Доки народ спілкується своєю мовою, доти він зберігає себе, не розчиняючись в інших етносах як субстрат інонаціональних утворень.

Класичний приклад притаманної простому народові стихійної мовної стійкості, ототожнення своєї мови із своєю нацією дав Ярослав Гашек у одному з епізодів «Пригод бравого вояка Швейка». Швейком командує підпоручник Лукаш, його земляк, але розмовляють вони різними мовами. Лукаш належить до германізованих чехів і говорить лише по-німецьки. На запитання Лукаша, чому він розмовляє чеською мовою, Швейк відповідає: «Бо я чех, пане підпоручнику». – «А я тоді хто?» – питає Швейка Лукаш. «Не знаю», – відповідає Швейк.

За цим нехитрим діалогом постає глибина національного розколу, що його спричиняє відчуження від рідної мови окремих соціальних груп. В імперських умовах першою асимілюється, як правило, вища верства підневільного народу, оскільки денационалізація здійснюється передусім через введення імперської мови в систему освіти. «Кадетська школа виховала з нього гібрида, – писав Я.Гашек про підпоручника Лукаша. У товаристві говорив по-німецьки, писав по-німецьки, але книжки читав чеські, а коли викладав у школі однокласників, що складалася з самих чехів, казав їм на вухо: «Будьмо чехами, але про це ніхто не повинен знати. Я – теж чех». Він дивився на чеську національність, як на якусь таємну організацію, яку найкраще обходити здалеку».

Загалом у плані досліджень з соціальної й національної психології цікаво було б порівняти ступінь піддатливості різних національних еліт до асиміляції з панівною нацією в однакових умовах поневолення, оскільки, як зауважив відомий американський соціолінгвіст У.Лабов, мовні проблеми слід вирішувати, завжди пам'ятаючи про те, що вони врешті-решт є проблемами аналізу соціальної поведінки (З довідника).

22. Кого вважають засновником сучасної словацької мови?

23. Де, у яких країнах живуть словаки? Покажіть територію цієї країни на географічній карті.

24. Прочитайте текст. З'ясуйте, які законодавчі заходи стосовно розвитку державної мови приймаються у Словаччині. Порівняйте ці дані зі станом розвитку української мови як державної.

Природно, що в ролі державної мови як загального засобу офіційного спілкування всіх громадян Словацької Республіки функціонує літературна мова,

що цим засобом не може стати жодна з інших форм національної мови. ...закон про державну мову в Словацькій Республіці не ставить ніяких перешкод для вжитку нелітературних форм національної мови.

Закон про державну мову Словацької Республіки від 1995 року установлює ті сфери офіційного спілкування, в яких повинна вживатися державна мова. Держава, у свою чергу, зобов'язана забезпечити всім своїм громадянам можливість на відповідному рівні вивчати державну мову. Сфера вживання інших мов установлюється Законом «Про вживання мов національних меншин в офіційному спілкуванні» від 1999 року.

...Кодифікаційної форми національної мови (літературної мови) повинні, за законом про державну мову, дотримуватися суспільні діячі, які професійно користуються літературною мовою. Тут необхідно підкреслити, що важливіше від будь-якого закону є глибоке внутрішнє ставлення до своєї мови як успадкованої культурної цінності.

Для громадян Словацької Республіки, словацької національності словацька мова є ознакою етнічної належності. Вона виконує важливу репрезентативну і національно-інтеграційну функцію. Якість ознаки етнічної належності визнають за літературною мовою всі словаки, незважаючи на ступінь володіння кодифікованою словацькою мовою.

Єдність словацької мови можна схарактеризувати, описати на основі власне мовних знаків. Цю єдність мають усі форми існування національної мови. Ця спільна для всіх словаків мова, від найдавнішого часу існування словацької етнічної спільноти, виконує роль ознаки, атрибуту цієї спільноти. Тому, наприклад, чеська мова, яка певний час відіграла у словаків роль практичного спілкування, передусім у писемній формі, не зробила майже ніякого впливу на розвиток словацької (спільно-словацької) мови. Це тому, що вона потрапляла на територію Словаччини в той час, коли внаслідок процесів етнічної і мовної інтеграції у словаків давно вже закріпилася словацька (спільно-словацька) мовна свідомість, що стала природним виміром (критерієм), нормою, яка непогрішимо установлювала правила спонтанної адаптації іншомовних елементів у словацькій етнічно-мовній ситуації. Мовно-історичний розвиток у словаків відбувався досить-таки визначеним шляхом – шляхом культивування власної словацької мови. Адаптації, що відбувалась у відповідності із закономірностями, закодованими в загальнословацькій мовній свідомості, зазнали, звичайно, і запозичення із інших мов. Суттєві знаки мовної єдності стають складовими мовної свідомості, яка охоплює основні закономірності, правила функціонування мови. Ці закономірності, у свою чергу, установлюють також правила адаптації

інородних мовних елементів. Мовна свідомість формується в дитинстві разом із засвоєнням рідної, материнської мови. Отже, із етнічно-інтеграційними процесами пов'язане відчуття етнічної взаємності, формування спільної мови, етнічного суспільства, яке інтегрується, а також його самоназивання. Історична глибина цих процесів знаходить своє відображення в історичній і мовній свідомості сучасного словацького народу (Ян Даруля).

25. Підготуйте виступ «Українсько-словацькі мовні контакти».

26. Визначте, для якої мови, яких мов характерні такі явища:

- «цекання» і дзекання»: цень, сядзець, адзін;
- відсутність вставних звуків після губних /в/, /р/, /в/, /м/ при сполученні з j ziemia, karia, lubie;
- наявність носових голосних а, ę: mieso - м'ясо, język - язык, dąb – дуб;
- звуки dz, c, dz, cz, sz завжди тверді: dziewczę – дівчина, cześć – честь.

27. Порівняйте лексеми в різних мовах: виявіть спільні і відмінні риси.

<u>україн. мова</u>	<u>польськ. мова</u>	<u>Н.луж мова</u>	<u>В.луж. мова</u>	<u>Чеська мова</u>	<u>Словацьк. мова</u>
людина	człowiek	čłowjek	čłowjek	člověk	človek
вечір	wieczór	wjacor	wječor	večer	večer
брат	brat	bratš	bratr	bratr	brat
день	dzień	žeń	dzeń	den	deň
рука	ręka	ruka	ruka	ruka	ruka
осінь	jesień	nazymje	nazyma	podzim	jeseň
сніг	śnieg	sněg	sneh	sníh	sneh
літо	lato	lěše	lěčo	léto	leto
брат і сестра	siostra	sotša	sotra	sestra	sestra
риба	ryba	ryba	ryba	ryba	ryba
вогонь	ogień	wogeń	woheń	oheň	oheň
вода	woda	woda	woda	voda	voda
вітер	wiatr	wěš	wětrik, wětr	vítr	vietor
зима	zima	zymje	zyma	zima	zima

4.3. Південнослов'янські народи, особливості їх мов

Короткі відомості про розвиток словенської мови

Словенська мова є державною мовою Республіки Словенії (столиця Любляна). Словенська мова поширена також в Італії, Австрії, Угорщині, США. Спілкуються цією мовою понад 2 млн. чоловік.

Назва «словенці» походить безпосередньо від племінного *словене*, як, імовірно, називалися ще порівняно недавно словаки. Перша словенська незалежна держава виникла у 623 році і займала територію від озера Балатон до Середземного моря. Держава проіснувала до кінця VIII століття, а потім цей регіон став частиною імперії Франків.

Значна частина словенських земель тривалий час перебувала у складі Австрії, з 1862 р. – Австро-Угорщини. Незважаючи на різні фактори. Тривалий час германізації та мадяризації населення, словенці не втратили своєї мови та культури. Так, у період боротьби за самостійність (XVI–XVII ст., період Реформації) словенською мовою набула поширення писемність, з'явилися словенські школи, почала розвиватися національна словенська культура. У середині XIX ст. почали друкуватися книжки і газети словенською мовою, відкривалися словенські школи. Усе це сприяло формуванню словенської нації.

Після Другої світової війни 1939–1945 рр. більша частина словенських земель, які перебували під владою Італії, відійшла до Югославії і до 1991 року входила до складу СФРЮ. 25 червня 1991 року парламент проголосив Словенію незалежною державою.

Територія словенської держави гориста, можливо, тому в мовному масиві виділяють понад 40 говорів. У західних та північно-західних говірках мають місце такі явища, які споріднюють словенську мову із західнослов'янськими мовами, зокрема з чеською та словацькою: групи [tl], [dl], фрикативний [h], відсутній вторинний [l] у кінці слова тощо.

Літературна словенська мова формується у XVI ст. Це зумовлювалося реформаційним рухом, зокрема діяльністю пропагандиста лютеранства П.Трубара, перекладача Біблії Ю. Далматина та укладача першої словенської граматики 1584 р. А. Бохорича.

У II половині XIX ст. після довготривалої полеміки словенці почали користуватися хорватським алфавітом – гаєвицею.

XVII–XVIII ст. – період майже повного зникнення словенської книжності. Значний внесок у відродження рідного слова в кінці XVIII століття зробив М. Похлін (Pohlin, 1735-1801 pp.), який склав абетку (1765 р.), арифметику (1781 р.), лікарник і книжку для розваг («Kratkocasne uganke», 1788 р.). У кінці XVIII - на початку XIX ст. поетом В.Водніком було закладено основи нової мови, яка досягає високого ступеня розвитку у творчості видатного словенського поета Франце Прешерна (1800–1849).

Норми словенської мови визначені Словенським орфографічним словником у 1935 р.

Словенський алфавіт

A B C Č D E F G H I J K L M N O P R S Š T U V Z Ž

Приклади слів:

Vajka – казка

beseda – слово

Celo – навіть

dečko – хлопчик

dekle – дівчина

družina – родина

kazati – показувати

kruh – хліб

lastnost – властивість

lep – гарний, хороший

lepo – дуже

marati – любити, жаліти

oče – батько

restunja – нянька

poleti – влітку

poročnica – мандрівниця

rozimi – взимку

Словенська **графіка** базується на латиниці.

Принцип правопису – історико-етимологічний та частково фонетичний.

Словенська графіка не повною мірою відображає вимову голосних, що створює значні труднощі при читанні.

Приголосні втратили м'якість перед голосними переднього ряду; м'які [n'] та [l'] походять з давніх звукосполук цих приголосних з j: *krvlj* – «кров», *ljubv* - «любов».

Наявний складовий плавний r: *trg* «базар»; складовий l перейшов в ol (вимовляється ou): *sylza* «сльоза».

Серед граматичних особливостей слід виділити втрату кличного відмінка, двоїну при відмінюванні та дієвідмінюванні: *midva sva brata*, *midve sve sestri*, *bratoma*, *sestroma*, *materama*.

Короткі відомості про розвиток сербської і хорватської мови

Тривалий час учені вважали, що сербохорватська мова існує у двох варіантах: сербський та хорватський, є однією з трьох державних мов Югославії та її чотирьох з шести колишніх республік: Сербії, Чорногорії, Хорватії, Боснії, Герцоговіни. З розпадом Югославії та утворенням трьох незалежних держав доцільно говорити про окремі мови: сербську та хорватську.

Хорватський мовознавець Живко Беланович наголошує, що ці мови в основі є різними. «Серб і хорват можуть зрозуміти один одного на рівні простого спілкування. Але коли фахівці починають аналізувати мови, вони знаходять різницю в граматиці, синтаксисі і в кожному іншому напрямку».

Поширені ці мови також у США й Австралії. Загальна кількість людей, що розмовляють цією мовою, становить 16,5 млн.

Територія Хорватії заселена з раннього палеоліту. В епоху бронзи тут жили іллірійські, потім кельтські племена. У X ст. Хорватія, у якій поширювалося християнство й відбувся процес становлення феодальних відносин, перетворилася в одну з найбільш сильних держав на Балканах.

Протягом довгих років територія Хорватії перебувала під владою турецьких загарбників, австрійців, угорців. Розвиток капіталізму й формування хорватської нації в умовах національно-політичної залежності Хорватії вплинули на суспільно-політичний та культурний рух, зумовили національну автономію країни, її незалежність від Угорщини.

23 грудня 1990 р. Сабор Хорватії затвердив Конституцію самостійної і незалежної держави. Це викликало збройні зіткнення із сербами в деяких

районах країни, призвело до югославського конфлікту. Серби створили свої автономні області і 19 грудня 1991р. проголосили їх Незалежною Республікою Сербської Країни.

Площа сербської мови – західна частина Балканського півострова, між Дунаєм і Адріатичним морем.

Сербська мова поширена в Сербії, Чорногорії, Боснії, Герцоговіні, Македонії. Має три діалекти: штокавський, чакавський, кайкавський.

Серби прийняли християнство від Візантії і перебували під її культурним впливом. Пам'ятки сербської писемності розділяються на кириличні, глаголичні і латинські. Перші пам'ятки стосуються XII ст. – це Мирославове євангеліє і грамота Каліна 1189 р. Сербська мова представлена в середньовічній лицарській повісті «Про Троянську війну». Міжнародний авторитет сербів зростає у XV–XVI ст., коли розвивається художня література.

Літературна мова була сформована у першій половині XIX ст. на основі штокавських говірок і реформована Вуком Караджичем. Відомий культурний діяч поклав в основу сербського правопису фонетичний принцип, тому інша назва сербської мови - «вуковиця».

Пам'ятки сербської писемності розподіляються на пам'ятки церковного характеру («сербського ізводу») та пам'ятки світського характеру – грамоти, договори, законодавчі акти.

В основі сербського алфавіту лежить кирилиця, в основі хорватського-латиниця.

Сербський алфавіт

А Б В Г Д Ђ Г Е Ж З С И Ј Л Љ К М Н Њ О П Р С Т Т У Ф Х Ц Ч Ш

Приклади слів:

Авлија – подвір'я

бака – бабуся

Божих – Різдво

брашно – борошно

ватра – вогонь

викати – кричати, кликати

вила – русалка, фея

врло – дуже

горак – гіркий

грдан – величезний
грлити – обнімати
грч – судорога
домовина – батьківщина
лепота – краса
Мајка – мати
Приклад тексту

ЗАВЕШТАЊЕ

Кад умрем, сахраните ме
Тамо у могили
Сред степе предивне
На милој Украјини.
Да бих поље широко,
И Дњепар, и прокоп
Гледати, чути мого
Како певају громко
И како из Украјине
Односе у сиње море
Крв злочинца... Тад ћу да минем
И поље и горе,
Устанем и стигнем
До бога самога
Да се молим... А до тада
Не знам ни за бога.
Сахраните, па устајте,
Окове разбијте
Крвљу непријатеља
Слободу залијте.
А мене у породици
Великој, слободној, новој
Помените у прилици
Добрим, тихим словом.

(«Заповіт» Т. Шевченка сербською мовою переклав Радослав Пайкович).

Букви на позначення йотованих голосних передаються за допомогою сполучення j з голосним: ју = ю, ја = я, је = е (јупан, јабуа – «яблуко», «яблуня»);

– м'які н і л передаються за допомогою лігатур њ, љ. Наприклад: *коња, краља*.

Принцип сербського правопису – *фонетичний*; це відрізняє сербську мову від інших слов'янських мов, крім білоруської.

Серед особливостей приголосних слід відзначити:

– відміну оглушення кінцевих дзвінких приголосних: лед, мед, нож, рог;

– залежно від вимови існування відмінності між словами (омонімія): **рад** «труд», і **рат** «війна»;

– відсутність пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду и та е: десет, сила;

Голосні звуки можуть бути як короткими, так і довгими. Наголошені голосні звуки відрізняються зі сторони тону: можуть вимовлятися при висхідній або спадній інтонації.

Серед особливостей сербської та хорватської мов як південнослов'янських слід виділити і такі:

– зміна звукосполучень *gv, *kv на zv, cv: **серб. цвет, хорв. cvijet** (квітка), *макед. цвет, болг. цвят, але чes. kvet, польськ. kwiat*;

– зміна звукосполучень *dl, *tl на l: **серб. рало, хорв. ralo, болг. рало, макед. рало, але влуж. radlo, нлуж. radlica, чesьк. radlo, польськ. radlo**;

– зміна [tj], [kt], [gt] в [h/c]; [dj] в [h/dz] , наприклад: **серб. меџа, хорв. međa, макед. меџа (межа), болг. межда, чesьк. mez, польськ. miedza**;

– зміна після губних приголосних b, p, v, t, пов'язана із сполученням їх з j на l: ***серб зèмља, хорв. зèтља, макед. зетја, болг. земя, болг. земя, але рос. земля, укр. земля**;

– загальнослов'янські сполучення *tort *tolt перетворилися на trat, tlat: **серб. бра̀да, хорв. vrada, макед. брада (борода), болг. брада**;

– *tert, *telt перетворилися *tret, *tlet: **серб. брèг, хорв. vrijeg, макед. брег, болг. бряг**.

Морфологічні особливості

В іменнику розрізняють три відміни: до першої відміни відносяться іменники чоловічого і середнього роду; до другої відміни - іменники жіночого роду на -а: **крава, нога**; третю відміну складають іменники жіночого роду на приголосний: *ствар* - «річ», «діло»; *лубав* - «любов».

Характерною особливістю сербської відміни є закінчення -іма в давальному, орудному і місцевому відмінках множини (для 1-ї і 3-ї відміни) і -ама (в 2-й відміні): *селима, стварима, женама*.

Категорія роду представлена тільки в однині для іменників чоловічого роду: голуб – голуба. Орудний відмінок однини в іменників 1-ої і 2-ої відміни закінчується на -ом, -ем: *законом, конем, селом, полем, кравом*.

Частина прикметників характеризується двома типами відмін, наявністю якісних та відносних прикметників: *дрвен* - «дерев'яний», *гвозден* - «залізний», *десни* - «правий», *садашний* - «сьогоднішній», *зимний*. Порівняльний ступінь утворюється за допомогою суфікса -j-, -иj-, -ш-: *мио- милији, леп* - «красивий» - *лепши*. Найвищий ступінь – за допомогою префікса нај-: *млад* - *млађи* - *најмлађи*.

У займенниках наявні енклітичні форми: *ме, ми, те, ти, га, му*. Зворотний займенник *се* не зливається з дієсловом і може вживатися окремо: *преда се* – «перед собою».

Система дієлова характеризується збереженням старих форм аориста (*плетох, плете, плете* (однина) – *плетосмо, плетосте, плетоше* (множина)) та імперфекта (*плетујах – плетујаше – плетујаше, плетујасмо – плетујасмо-плетујасте – плетујаху*), які втрачені багатьма слов'янськими мовами.

Чорногорська мова – державна мова Чорногорії (до 1992 року її місце посідала сербсько-хорватська, до 2007 року – сербська). 2003 року чорногорську мову рідною вважали 22 % мешканців країни, а сербську – 63,5 %. На тлі національного відродження шкільний предмет «Сербська мова» у 2004 році було перейменовано на «Рідну мову» (чорногорську, сербську, хорватську чи боснійську). 10 липня 2009 року затверджено правопис чорногорської мови.

Існує письмо й латинською (гаєвиця), й кириличною абетками

(вуковиця), та латинка стає дедалі поширенішою серед прибічників самостійної чорногорської мови. На відміну від сербської існують три додаткові літери Š [ʃ], Ž [ʒ] і Ž [ʒ]. Проте ці звуки вживаються ще й у Герцеговині та Боснійській країні, а в самій Чорногорії – не всюди.

Боснійська мова

У результаті війни, що тривала на території Боснії та Герцеговини після розпаду СФРЮ, в мультиетнічному суспільстві державотворчу функцію отримали мусульмани. Це специфічне національне утворення, вперше законодавчо оформлене у Конституції 1974 року. Для потреб нової держави розбудовується літературна мова – боснійська, для письма якої використовується боснійська латиниця, зрідка – кирилиця.

У державі проводяться заходи з пропаганди державної мови. Вийшов підручник «Боснійська мова» Сенахіда Халіловича (1991), «Грамматика боснійської мови» (1996), книги «Боснія, боснійство та боснійська мова», «Боснійська мова у 100 запитаннях та 100 відповідях».

Короткі відомості про розвиток болгарської мови

Болгарська мова – офіційна мова Республіки Болгарії. Столиця Болгарії – Софія.

***Болгаристика** – це сукупність гуманітарних наук, що вивчають проблеми Болгарії, в тому числі і взаємовідносини з іншими країнами та народами.*

Болгарська мова є рідною для понад 9 млн. чоловік.

Болгари живуть також і в Румунії, колишній Югославії, Греції, Туреччині та країнах Америки. Є поселення болгар і в Україні – у південних, південно-східних областях, на Донбасі, Закарпатті і в Молдавії. Серед болгар виділяють кілька етнічних груп: рупців, полянців, балкарців, шопів.

Найдавнішими жителями Болгарії були індоєвропейські племена фракійців. Слов'яни на Балканському півострові відомі з V–VI ст. У 2-й половині VII ст. на правому березі Дунаю з'явилися протоболгарські племена на чолі з Аспарухом, які, зберігши свою племінну назву – болгари, асимілювалися, прийняли слов'янську мову і культуру.

Перше Болгарське царство (681–1018 рр.) займало велику територію (від річки Тиси і Карпат до Балканських гір). Воно було визнано Візантією

і відіграло важливу роль на Балканах. У 865 р. під час «золотого» правління царя Бориса I.Симеона від Візантії було прийняте християнство.

Феодална роздробленість Болгарії на початку XI ст. призвела до підкорення країни Візантією. П'ять століть Болгарія стогнала під турецьким воєнно-феодалним гнітом, який затримував її економічний та політичний розвиток. З відновленням незалежності Болгарії пов'язаний подальший розвиток мови, літератури, культури.

Найдавніші слов'янські письмові пам'ятки стосуються IX–X ст. Вони були виявлені на території у Преславі, столиці Другого болгарського царства. Ці рукописи написані абеткою, що була складена братами Кирилом та Мефодієм. Видатною пам'яткою є трактат «О письменехъ Чръноризца Храбра», який містить розповідь про створення слов'янської азбуки. До кінця XIV ст. літературною мовою Болгарії залишається старослов'янська мова.

Однак літературна мова на кириличній основі з'являється лише з XIX ст., у її формуванні значну роль відіграв учений і громадський діяч Іван Вазов (1850–1921).

Болгарська діалектна (народна) мова складається з двох основних наріч – східного і західного. Найважливіша ознака, що відрізняє їх одне від одного, – *фонетична*. Літературна болгарська мова виникла і розвивалася на ґрунті східного наріччя, хоча певну роль у її формуванні відіграли елементи західного наріччя, вплив яких підтримувався належністю мовців столиці країни - Софії до території західних говорів.

Болгарська мова є близькою до македонської, значно віддалена від сербської, хоч між ними й існують перехідні говори. Окремі аспекти порівняльного дослідження східнослов'янсько-болгарських зв'язків, головним чином, у галузях мови, культури, народної творчості здійснювали О. Бодянський, В. Григорович, О. Соболевський, В. Спасович, І. Срезневський та інші славісти.

Відомо, що один із засновників Харківського університету та автор його першого статуту, відомий громадський діяч і вчений В.Каразін, уродженець Слобожанщини, болгарин за походженням, мріяв зробити університет науковим центром слов'янознавства.

Болгарський алфавіт

А Б В Г Д Е Ж И Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ь Ю Я

Приклади слів:

Батя – старший брат

баща – батько

билка – цілюща рослина

взема – взяти, отримати

гора – ліс

извикам – вигукнути

изъмкна – витягнути, висунути

както – як, як-то

кал – грязь

легло – постіль

Серед особливостей болгарської мови слід виділити і такі:

– твердий знак ъ позначає звук середнього ряду середнього піднесення; Знак ь позначає м'якість тільки перед о (шофьор); буква щ позначає сполучення приголосних звуків шт (жилище, нош);

– у вимові немає труднощів, але постановка наголосу важка, бо відсутні конкретні правила. Наголос відіграє важливу роль у розрізненні слів та їх окремих форм вълна («шерсть») вълна («волна»), пара («пар») – пара («монета»);

– зміна звукосполучень *gv, *kv на zv, cv: **болг.цвят** (квітка), але *чес.kvet, польськ.kwiat*;

– зміна звукосполучень *dl, *tl на l: **болг. рало**, але *влуж. radlo*;

– зміна *[tj], *[kt], *[gt] в [шт] ;* [dj] в [жд] , наприклад: **болг. межа** (межа), *макед. мега, чеськ. tez, польськ.miedza*;

– відсутність зміни після губних приголосних b, p, v, t, пов'язана сполученням їх з j: **болг. земя**, *макед.зетја*, але *рос. земля, укр.земля*;

– загальнослов'янські сполучення *tort, *tolt перетворилися у trat, tlat: **болг.брада**; (борода), *серб брада, хорв. vrada, макед.брада*;

– *tert, *telt перетворилися у *tret, *tlet: **болг.бряг**, *макед.брег, серб.брег*.

Болгарська **орфографія** була нормалізована в 90-і роки XIX ст. На неї певним чином вплинула реформа російської орфографії, проведена

Петром I у 1708 р. Принцип правопису морфонологічний і частково історичний. Це багато в чому пояснюється багатовіковою традицією болгарського письма при відсутності радикальної орфографічної реформи.

У лексиці, почасти і в словотворі, літературна болгарська мова відображає значний вплив літературної російської мови, переважно у сфері абстрактних понять (*съвременност, изгнание, промеждутък, яровизация*).

У болгарській мові не використовуються відмінкові закінчення. Іменник у всіх відмінках однаковий, але при кожному іменику вживається прийменник, який відіграє ту ж роль, що й закінчення.

Короткі відомості про розвиток македонської мови

Македонська мова є офіційною мовою самостійної незалежної Республіки Македонії із столицею Скоп'є. Держава виникла після розпаду Югославії у 1991 році: вона стала наймолодшою з усіх слов'янських мов, адже офіційне визнання вона отримала у травні 1945 р. Розмовляє нею близько 2 млн. чоловік. Македонська мова вивчається не лише в межах держави а й у багатьох університетських центрах світу (Москва, Варшава, Краків, Прага, Цюрих, Кельн, Бухарест, Чикаго, Нью-Йорк).

Той факт, що македонці мають власну мову, сприяє формуванню почуттів незалежності у кожного громадянина македонської нації.

Македонська мова розвинулася з діалекту південних слов'ян, які проникли через Балканський півострів. Учені припускають існування близьких відносин між грецькою і македонською мовами у давньому періоді, що знайшло відображення в окремих словах старої македонської мови: *ейд (небо), данос (смерть), кеб (голова)*; грецьк: *aither (повітря), ihanatos (смерть), kphale (голова)*.

Творці слов'янської писемності Кирило і Мефодій були вихідцями з Едигейської Македонії і відіграли важливу роль у поширенні християнства. До середини XIX ст. македонська писемність носила, головним чином, релігійний характер. З писемних документів XIII ст. відомі Євангеліє Добромира, Євангеліє Добрейма, Македонське Євангеліє Священика Джона, Псалтир Погодіна, Євангеліє Радомира, Праці Апостолів (Охрид).

Сучасний македонський літературний стандарт ґрунтується на центральних варіантах західного діалекту. Світська література

македонською мовою з'являється у 30-х роках ХХ ст. Перша граматика була видана Круме Кепески у 1946 році.

Лінгвістами підготовлений великий словник македонської мови і багато двомовних словників.

Македонський алфавіт

А Б В Г Д Г Е Ж З С И Ј Л Љ К М Н Њ О П Р С Т К У Ф Х Ц Ч Ш

Приклади слів:

Алишта – одежа

Бара – шукати

вратшия – потилиця

врева – гомін

врталиште – пристановище

деца – діти, дитвора

занает – звичай

коса – волосся

кошничка – кошик

кошула – сорочка

Серед особливостей македонської мови слід виділити і такі:

– зміна звукосполучень *gv, *kv на zv, cv: *макед. цвет, болг. цвят, серб. цвет, але чес. kvet, польськ. kwiat*;

– зміна звукосполучень *dl, *tl на l: *болг. рало, макед. рало, але в.луж. radlo, н.луж. radlica, чеськ. radlo, польськ. radlo*;

– зміна [tj], [kt], [gt] у [к] ; [dj] у [г] , наприклад: *макед. мега (межа), болг. межда, чеськ. tez, польськ. miedza*;

– відсутність після губних приголосних *b, p, v, t* змін, пов'язаних із сполученням з *j*: *макед. земја, болг. земя, але рос. земля, укр. земля*;

– загальнослов'янські сполучення *tort, *tolt перетворилися у trat, tlat: *макед. брада («борода»), болг. брада*;

– *tert, *telt перетворилися у *tret, *tlet: *макед. брег, болг. бряг, серб. брег*.

Запитання і завдання

1. Поясніть назву «словенці». Коли виникла перша словенська незалежна держава?

2. Який принцип правопису характерний для словенської мови?

3. Коли формується літературна словенська мова?
4. Які фонетичні і морфологічні ознаки словенської мови?
5. Коли існувало Перше Болгарське царство, яка його роль у розвитку майбутньої держави і мови?
6. Охарактеризуйте фонетичні особливості болгарської мови.
7. Який принцип правопису у болгар?
8. На яких діалектах ґрунтується сучасний македонський літературний стандарт ?
9. Охарактеризуйте фонетичні, морфологічні особливості сербської та хорватської мов.
10. Порівняйте тексти «Заповіту» Т. Шевченка словенською і (переклад Йосипа Абрама) болгарською (переклад Димитра Методієва) мовою.

OPOROKA (СЛОВЕНСЬКИЙ ТЕКСТ)

Ko umrjem, pokopljite
 Mene na gomili
 e neizmerne
 V Ukrajini mili:
 Da bo vzreti širno polje,
 Dniper in skalovje,
 Da bo čuti, kak deroče
 Mu bubni valovje!
 Ko ponese z Ukrajine
 Daleč v sinje morje
 Kri sovražno... v istem hipu
 Polje in pogorje –
 Vse ostavim, ter se dvignem
 Do Boga v nebesa,
 Zahvalit Ga... Do tedaj pa
 Ne poznam jaz Boga!
 Pokopljite me, vstanite,
 In vezi razbijte,
 In s hudobno vražjo krvjo
 Prostost okropite!
 Mene pa v družini novi,
 Prosti in veliki,
 Ne zabite se spomniti
 Z nezlim tihim slovom!

Болгарський текст

Щом умра, ме погребете
Нейде на могила
Посред степите широки
На Украйна мила,
Та скалите над водата,
Днепър и полята
Да се виждат, да се чува,
Как реве реката.
Щом помъкне от Украйна
Днепър към морето
Кърви вражи – аз тогава
Планини, полета
Ще оставя, ще отида
Чак при Бога в рая
Да се моля. Дотогава
Господ аз не зная.
Погребете ме, станете,
Прангите счупете,
С вражи кърви свободата
Щедро наръсете.
И в семейството велико,
Свободно и ново
Не забравяйте, споменете
И мен с добро слово.

11. Український дослідник О.Стрижак звернув увагу на наявність у сербській та українській мовах низки семантично майже тотожних слів: *ватра, вулиця, гинути, дихати, збірка, лаяти, людство, люлька, плетиво, сукня.*

У чому причина такої схожості?

12. У Хорватії відомі такі назви: Kijani, Zitomir, Malin, Bolarka. **Які слова вони вам нагадують? Чим це пояснюється?**

13. Підготуйте виступ «Україністика в Хорватії».

14. Схарактеризуйте сюжет і мовні засоби уривку пісні «Дівчина Косовка», перекладену М.Старицьким із книги Вука Караджича «Српске народне пјесме» («Сербські народні думи і пісні»).

(Повний текст пісні дивіться на сайті Електронної бібліотеки українсько-сербських культурних зв'язків <http://www.rastko.org.ua/rastko-ukr/index.html>)

Рано встала дівчина Косовка,
Раннім ранкові у святу неділю,
У неділю до схід-сонця встала:
Засукала рукава біленькі,
Засукала аж до білих локтів;
Білий хліб несе вона на плечіх,
А в руках дві золоті конівки:
У одній-холодна вода,
У другій-вино червоне, добре.
От, іде з тим на Косове рівне,
Боєвищем молоденька бродить,
Боєвищем пречесного князя,
Розглядає по крові юнаків;
Де надиба юнака живого.
Умива хйлодною водою,
Напува ёго вином червоним,
Нагодує потім хлібом білим.

15. Підберіть до болгарських слів українські відповідники:

добро утро, добър ден, добър вечер, лека нощ, довиждане, как сте;
добре, благодаря, моля, много, недобро, може, с удоволствие;
на колко сте години, аз съм на... години, къде живете;
не разбирам, честит рожден ден, къде се намира хоте.

16. Прочитайте подані слова. Що споріднює їх з українськими і чому:

Милвам – милувати, голубити
охраням – відгодуватися
покрив – стріха, дах
чичо – дядько
щерка – дочка

17. Порівняйте текст болгарською і українською мовою. Що спільного і що відмінного в лексичі цих мов.

1. Почивка в село Осмар

Далеча от шума на галемия град, сред живописната природа на Шуменски окръг, вие имате възможност да прекрате своята ваканция различно от всеки друг път. На гости в село Осмар! Тук, в гънките на

Предбалкана, в малко селце, разположено между двести древни български столици Плиска и Преслав, вие можете да преживеете нещо необичайно за традиционното туристическо всекидневие.

Домакините са се погрижили и за любителите на историята. Село Осмар се намира в близост до старата българска столица Преслав.

Переклад

Відпочинок в селі Осмар

Ви маєте можливість провести свою відпустку не зовсім звичайно. Приїзжайте в село Осмар, що розташоване біля підніжжя Стара-Планіни, між двома давніми болгарськими столицями Плиска і Преслав! Тут, далеко від шуму великих міст, серед мальовничої природи Шуменського краю, вас чекає приємний і корисний відпочинок, що відрізняється від традиційних туристських буднів.

Відпочинок в Осмарі особливо захоплюючий для тих, хто любить історію – село знаходиться в безпосередній близькості від давньої болгарської столиці Преслав.

2.   Земля като една човешка длан
                          Но ти за мен си цяло мироздание
                          Че аз те меря не на разстояние
                          А с обич, от която съ пиян.

Переклад:

Земля - як одна людська долоня
Але ти для мене є цілим всесвітом,
Тому що міряю тебе не відстанями,
а любов'ю, від якої я п'янію.

18. Підготуйте виступ «Україністика в Болгарії».

19. Прочитайте подані словацькі та українські слова. Чим можна пояснити схожість і відмінність цих слів?

куп – натовп
кукарка – хатина
маса – стіл
муртусе – морщитися
работа – справа
срека – щастя
таван – стеля
татковци – батьки
чичко – дядько

20. Використавши македонсько-російський словник, спробуйте в загальних рисах з'ясувати зміст уривку статті македонського вісника «Македонско сонце».

Мал е бројот на Македонците од Албанија кои имаат среќа да се запишат на факултетите и школите во Македонија. По враќањето во Албанија дипломираните студенти Македонци тешко се снаоѓаат за работа. Тие тешко се интегрираат во институциите на системот, бидејќи албанската власт има дискриминаторска политика кон Македонците во Албанија, а особено кон оние што завршуваат факултет во Македонија.

21. Спробуйте прочитати, користуючись перекладним словником, дану пісню. Як Ви розумієте її зміст?

Зора се зори, слнце угреа,
 Мајките плачит, сестрите жалат,
 Стојна –Стојанка брата не жали.
 Облекла Стојна руба партизанска,
 Отишла Стојна во гора зелена:
 «Горо ле горо, горо зелена,
 Горо зелена, шумо бујата,
 Чуваш ли брата, брата Јована? (3 народної пісні).

22. Прочитайте. Порівняйте, що є спільне, а що відмінне в словах. Доведіть, що подані слова української мови є спільнослов'янськими.

укр. мова	рос. мова	білор. мова	болг. мова
зима	зима	зіма	зима
ніч	ночь	ноч	нац
земля	земля	земля	земя
гіркий	горький	горкі	горчив
один	один	адзін	един

23. Прочитайте слова, порівняйте їх. Які з поданих слів є спільнослов'янськими, а які східнослов'янськими?

укр. мова	польська мова	білор. мова
жовтий	zolty	жоўты
білий	biaty	белы
ворона	brona	барана
коромисло	nosidla	карамысел

4.4. Традиції слов'янських народів

Звичаї і обряди словаків

Жителі Словаччини свято бережуть як родинні, так і календарні звичаї. Розглянемо окремі з них.

Традиція святкування дожинок найдовше збереглася у Словаччині в сільськогосподарських районах. Готуючись до цього свята, дівчата плели вінки з колосків та польових квітів. Господар влаштовував гостину після того, як йому вручався вінець з побажаннями щастя і благополуччя.

На свято винограду (15 вересня) жителі здійснювали **обряд «забивання гори на виноградниках»**. Представники сільської адміністрації і охоронці виноградників ставили символ «гору» на дорозі, що вела до виноградників. «Гора» була схожа на традиційний для весняних свят «май», тобто це була висока жердина, зверху на яку прив'язували освячений у церкві букетик квітів або колосків, а інколи – хрест з трьома яблуками на кінцях – символами плодючості.

Викопувалася яма для цієї жердини, куди кидалися найкращі кетяги винограду, можливо, як жертвоприношення. Поряд розпалювалося багаття, на якому спалювалася «гора», поставлена в минулому році. Нова «гора» кропилася водою й обкурювалася травами. Після того, як жердина була закріплена, чоловіки стріляли в усі сторони зі зброї, відлякуючи нечисту силу, молилися святому Урбану, щоб допоміг зберегти урожай, а також за всіх померлих господарів-виноградарів, які не дожили до «забивання гори» цього року.

Після проведення обряду жердину залишали на цьому ж місці, і ніхто з чужих не мав права доступу до виноградника. День завершувався пригощанням біля вогнища.

На **свято поминання (2 листопада)** відвідують кладовища, доглядають могили близьких, запалюють свічки, які, за народними віруваннями, повинні охороняти живих від дії злих сил.

Звичаї, обряди жителів Польщі

Веселість, дотепність, винахідливість – визначні риси характеру поляків. Поляк любить спілкування з однодумцями, веселий гурт, завжди високої думки про свої достоїнства, часто вважає для себе можливим те, що неможливе. Цінують і родинні, і календарні звичаї.

Свято св. Яна. Переддень св. Яна був днем активних дій чаклунок і взагалі лютих сил, від котрих треба було оберігати себе, свою сім'ю, посіви, худобу, будинок. Тому зв'язували зелені стрілки цибулі, щоб краще росла, на полях, де ріс льон, встромляли гілки липи, коровам додавали в корм траву від вінків, освячених у свято тіла господнього (Boze Ciało), проціджували молоко через освячені вінки. У цей день не прийнято було що-небудь позичати.

За народними повір'ями, у ніч на св. Яна розквітала папороть; той, хто знаходив і зривав квітку папороті, ставав багатим і щасливим.

Дуже поширені були гадання дівчат на долю. Була прикмета: якщо два вінки, пущені по воді (у річці, озері й ін.), зійдуться, то їхня володарка вийде незабаром заміж, якщо потонуть – помре. Бажаючи дізнатися, хто буде нареченим, дівчина рвала на луках квіти, приносила їх додому і клала під подушку, сподіваючись побачити у сні нареченого.

Барвистою обрядовою дією було розпалювання вогнів на пагорбах, на вигоні, пасовищі, на луках або в лісі. Через багаття стрибали хлопці і дівчата, щоб очиститися і одержати силу. У деяких місцях через вогонь проганяли череду.

Обрядові вогні в ніч на св. Яна мають декілька назв: *kupalnockska*, *kupelnockska*, *kopelnockska*, *kopielnockska*, *kopalnockska*, *palinockska*, *swietojancki palinockska* (ніч розпалу). Окремі назви пов'язані з нічним купанням: купалися, щоб очиститися.

Саме святкування дня св. Яна мало суспільний характер. Нерідко воно перетворювалося у своєрідне народне видовище, подивитися на яке приходили майже всі жителі села. Одну з головних ролей на святі виконували дівчата. Вони розбивалися на дві партії і змагались у співі обрядових і світських пісень. У піснях висміювались хиби і вихвалялись гідність кожної із дівчат.

8 червня **на свято Медарда** спостерігали: якщо йде дощ, то буде ще 40 дощових днів.

Помічником у пошуках загублених речей і у важких життєвих ситуаціях вважався св. Антоній (13 червня).

Від хвороби, що називалася «танком св. Віта», допомагав святий Віт (15 червня), від цього дня переставали співати солов'ї, тому він вважався сумним святом.

На свято Якуба (25 липня) спостерігали за погодою:

Jaki Jakob do poludnia,
Така zima az do Grudnia.
Jaki Jakob po poludniu,
Така zima tez po Grudniu.

Який Якуб до полудня,
така зима до грудня.
Який Якуб після полудня,
така зима після грудня.

На Якуба можна було вже судити, який урожай:

Na sw. Jakuba bywa rachuba,
Kto byl pilny, zbior ma silny.

На святого Якуба буває розрахунок,
Хто був стараним, у того багатий врожай.

1 серпня – дня **св. Петра**. У Помор'ї, наприклад, можна було косити жито, навіть якщо воно було зелене. Петро вважався тут покровителем хліборобів (і одночасно рибалок), на його допомогу сподівалися. Навпаки, в Мазовії не рекомендувалося працювати в цей день, тут св. Петро називався Паликопою («запалюю копицю»). Відповідно до повір'я, копиці, поставлені в день св. Петра, могли загорітися від блискавок.

Багато прикмет стосувалося **свята Вавжиньця** (10 серпня). У них ішлося про закінчення складання хлібів («на св. Вавжиньця дорога через поле вільна»), початок осінньої оранки («на св. Вавжиньця час орати від дороги», «час орати озимі», знімати яблука в садках). На свято св. Вавжинця викачували й освячували свіжий мед, пригощаючи ним усіх домашніх і сусідів.

Успіння Богородиці (15 серпня) польський народ назвав святом Божої матері рослин (Matka Boska Zielna). У цей день святити в костьолах колоски зернових культур, горох, льон, овочі, фрукти, а також рослини, що мали лікувальні властивості або ж могли «застерегти» від чаклунства. Пучок колосків і трав, освячених у це свято, називався *ровнянка, рувнянка, прозаїка, пружанка (rownianka, rownianka, prozanka, prozanka)*.

Свято св. Роха припадало на 16 вересня. Селяни помічали, що до

цього часу доспівав горох. У народі існували прислів'я і приказки: «Святий Рох розсипав горох» («Swiety Roch rozsiat groch»); «На св. Роха в stodолі горох» («Na sw. Roch w stodole groch») і ін. На це свято по дорозі до села розпалювали вогонь і тричі проганяли через нього худобу. Серед польського народу було поширене повір'я, що від морової виразки людей і тварин міг захистити і вилікувати **св. Рох**.

Назву **Божа мати посівна** (Matka Boska Siewna) одержало в Польщі християнське свято Різдва Богородиці - 8 вересня. Напередодні цього свята кожний селянин повинен був обов'язково почати сівбу або хоча б зробити засівок. Збір городніх і садових культур нерідко співвідносився селянами з діяннями св. Ядвіги, що «останнє яблуко знімає» («ostatnie jablka dzwiga»), «надає» моркві меду або цукристості.

1 листопада у Польщі повсюдно відзначається **день усіх святих**, а 2 листопада – **день задушни** (dzien zaduszny) - поминання мертвих. За народними повір'ями, в день поминання душі мертвих покидають могили, вночі присутні на панахиді в костьолі і повертаються у свої будинки. Рідні мертвих, щоб цим душам легше було потрапити в будинок, нерідко відчиняли двері й вікна. Люди вірили, що в задушки («zaduszki») душі приходять погрітися. У хлібній печі для них клали дві колоди хрест-навхрест, залишали їжу і питво, намагаючись їх умилювати, заручитися їхньою допомогою, не розсердити. Пережитком частування мертвих було обдарювання на цвинтарі дідів («жебраків») хлібом, залишання їжі на могилах.

День поминання мертвих відзначається в Польщі дуже урочисто й тепер. У цей день родичі з'їжджаються разом (нерідко з різних міст і сіл), щоб відвідати могили своїх близьких. Могили прибирають вінками, букетами квітів, запалюють на них свічки.

Звичаї і обряди жителів Словенії

Різдво відзначалося колядуванням та багатою вечерею, яка починалася з поділу калача, випеченого з борошна першого або останнього снопа. Серед обов'язкових страв були смажене порося, баранець або куриця, обов'язково були солодощі.

В обрядах, які проводили в **Юрїїв день**, відбилися найдавніші уявлення про весняне пробудження природи, про магічну силу свіжої води, зелені, квітів, які збирали на луках і прикрашали будинки, людей, тварин,

Недивно, що це свято ще називали «Зелений Юрій», головним персонажем свята був чоловік, прикрашений зеленню.

Кінцем літа і початком зими вважається **день святого Андрія** (30 листопада за старим стилем) – «ведмеже свято» (вважалось, що св. Андрій їздить на ведмеді).

Звичаї, обряди білорусів

Білоруська культура за свою багатовікову історію відчула вплив сусідніх народів російського, українського, польського і литовського. До нашого часу дійшли пам'ятки писемності й усної народної творчості XVI–XVII ст. Це купальські, жнивні пісні, колядки, які виконувалися на Різдвяні свята, а також народні приказки і прислів'я, які й тепер побутують у народі. Особливо колоритні білоруські народні казки, для яких характерна виключна яскравість образних засобів, жива виразна мова.

Головним персонажем легенд часто виступає ластівка. Пояснення цьому знаходимо в одній з легенд: коли розіп'яли Христа, ластівки викрадали цвяхи з дощок і намагалися зняти з голови Ісуса терновий вінець. Христос наказав за це людям ластівок не чіпати, а хто їх уб'є, у того рука відсохне.

Символом Беларусі вважається *білий бусел*:

*Зарунеюць дажджы,
Выспеюць навальніцы,
Узляціць вырай матчыных слоў.
Вечнай плыні часін
Ты гадуеш крыніцы,
Беларусь –
Бераг белых буслоў.*

(Р. Барадулін)

*Няма радзімы без бацькоўскай хаты;
Бусліны клёкат – гэта родны дом;
Ты будзеш жыць шчасліва і багата,
Калі над хатай – буслава гняздо.*

(П. Панчанка)

З лелекою білоруси пов'язують уявлення про плодючість. («Білорусь – земля під білими крилами». В.Короткевича). Національно-культурну специфіку лексеми *поля* лінгвокультуролог В.Маслова на основі даних міфології і фольклору пояснює номінаціями «праця», «піт», «надзіл», «житняє».

*Матчына песня,
Ты ў полі гарбела,
На маразах у чужыне гібела,
У баразенцы на міг спачывала.
Болю не трэба было дабаўляць.
Рук ты не чула,
Але спачувала,
Што ў перапелкі ножкі баляць.*

(Р. Барадулін).

Болгарські і македонські звичаї і обряди

Свято Різдва Іоанна Хрестителя багато в чому нагадує купальську *обрядовість*. Найбільш важливими є купальські обряди з «нареченою Івана» (болг. *Йеньова булка*), які в символічній формі містять ідею дівочих жертвопринесень за дощ.

Свято колядування має багато спільного зі святом сурвакарів. Група колядників відвідує сім'ї, бажаючи їм всього найкращого. Колядники носять із собою коледарку – довгу дубову гілку, багато прикрашену різьбою. Побажальникам дарують спеціально підготовлені фрукти та інші ласощі. Цей обряд супроводжується піснями, побажаннями, танцями.

Головна відмінність – колядники відвідують будинки в різдвяну ніч (25 грудня), а сурвакари – в новорічну (1 січня) – зумовлена різницею між Юліанським і Григоріанським календарями. Ці два звичаї збереглися, вони мають багато спільного. Новорічний звичай більш поетичний, адже пов'язаний з надією на щасливе заміжжя і сімейне щастя.

Трифон-зарізан святкують у першій половині лютого. Цей звичай також пов'язаний з промислом виноградаря. По всій країні виноградні лози підрізають і поливають вином, господарі готують багаті на страви столи, на вулицях колективно виконують обрядові пісні і танці, щоб урожай видався багатим. У деяких районах вибирають «царя», голову

якого прикрашають вінком із виноградних лоз. До нього ставляться з особливою повагою, бо вважається, що від цього залежить родючість.

Масниця або Сирне говіння (за сім тижнів до Пасхи). Найважливіший звичай на сирному тижні – ігри кукерів (ряжених) з побажаннями багатства. Походження ігор сягають свята Діонісія, яке влаштовували древні фракійці.

Кучерські свята знаменували початок весняного календаря і характеризувалися підготовкою обрядової маски. Як правило, вона була різнокольоровою, блискучою, прикрашеною стрічками і бавовняною бахромою. Одяг ряжених також був колоритний і пишний. Багатокольоровість масок, одягу, обрядові танці надають звичаю театральності, карнавальності.

Важливим моментом свята є символічне орання і сівба як символи багатого урожаю. Важка хода головного ряженого нагадує про важкі від зерна колосся пшениці, а прив'язані до талії дзвіночки призначені для того, щоб відганяти зло і хвороби.

Поминальні дні тривають 53 дні – від Великого четверга до Трійці. Це Великий четвер; Великдень для померлих або *Софійн день*; Чорна середа; переддень Вознесіння; Вознесіння; Трійська субота; Трійця, або день П'ятидесятниці. Цей відносно короткий період у році, коли поминають померлих, охарактеризований у популярному ранньослов'янському апокрифі «Ходіння Богоматері по муках». Згідно з цим переказом, милосердна Богородиця пожаліла грішників і звільнила їх від тортур на період від Великого четверга до Трійці щорічно. Поминальні дні містять багато тюркських за походженням обрядів і повір'їв, наприклад, забобони про «того, хто забирає душу».

Сурвакари - це свято кизилу. Підлітки і молоді люди після наступу півночі відправляються з дому в дім з кизиловими гілками в руках. і легенько б'ють господарів по спині з побажанням доброго здоров'я, довголіття і всіляких успіхів в житті.

Особливістю **родинних болгарських звичаїв** є нецерковне вінчання – залишок етнічної пракультури. Перед вінчанням молода торкається печі: якщо піч тепла - буде добра свекруха. Переступати через поріг треба правою ногою і повернутися лицем до сонця. Вінчати могли

весільні кум і кума, або старійшина. Молодих ставили на білу овечу шкуру перед вогнищем обличчям на схід. Батько молодої покривав її голову хусткою, благословляв, потім разом з кумом тричі поливав вином, кум посипав солодощами. Потім молодих обводили навколо бочечки з вином, після чого молодий брав молоду на руки й тричі обертався кругом. Такий обряд свідчить про залишки давнього шлюбу під дубом, навколо якого слов'яни обходили тричі посолонь (за сонцем). Є також уявлення про добрі й злі дні. Болгари не беруть шлюб від Різдва до Нового літа.

Македонці святкують день **святого Георгія** чи Юр'їв день (6 травня). Цей день вважається межею між зимою і літом. Саме тоді починається важливий етап скотарства - перегін худоби із зимових пасовищ на літні, високогірні. Він супроводжується спеціальним заколом барана, якого готують на вертелі. Хоч зараз це свято починає забуватися, жителі сіл намагаються напередодні цього дня, 23 квітня, вигнати худобу на пасовища.

Особливості слов'янського фольклору та літератури

В усі часи залишається актуальною проблема всебічного вивчення й осмислення народної творчості минулого. Специфічним і яскравим є фольклорна спадщина слов'янського світу.

О. Потебня звернув увагу у своїх роботах *«Про деякі символи в словенській народній поезії, «Із лекцій з теорії словесності»* на символіку слов'янських пісень. Український фольклорист М.Максимович висловив думку про зв'язок народної поезії слов'ян з їхнім життям та історією і здійснив першу спробу порівняння українських дум з російськими піснями і сербськими та хорватськими юнацькими піснями: «Різномірністю складів віршів українські думи відмінні і від великоруських розповідних пісень, і від юнацьких пісень сербських, які так суворо дотримуються десятискладової міри вірша... Від тих і інших українські думи відрізняються ще й римою, такою звичною для виконання пісень південноруських».

О. Бодянський у праці *«Про народну поезію словенських племен»* особливу увагу приділив порівнянню російських і українських народних пісень. О. Бодянський стверджував, що українські пісні своїм драматизмом стоять вище за пісень усіх слов'ян і відзначаються довершеністю поетичної форми.

Науковці зупиняються і на окремих **національних особливостях** слов'янських народів. Наприклад, М. Халанський у праці *«Южнославянские сказания о Кралевице Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса»* розкрив важливі моменти художньо-образної спільності південнослов'янського епосу з російськими билинами. Головний герой показаний як об'єднувач розпорошених слов'янських бойових сил. Із цим образом пов'язане виникнення споріднених тем і мотивів, зокрема наділення героя чудодійною силою (див. Ілля Муромець, Марко Королевич), віра в безсмертя головного героя.

Цікавий аналіз народнопоетичного матеріалу знаходимо в роботі І. Франка *«Із секретів поетичної творчості»*, де український дослідник, посилаючись на праці Міклошича, аналізує особливості постійних епітетів і порівнянь у сербському й болгарському фольклорі, порівнює їх з епосом східнослов'янським.

Тестові запитання

1. Яке українське свято запозичене з Білорусії?

- а) Явдохи;
- б) Ярило;
- в) Спас.

2. Закликання весни у язичників-росіян називалося «червоною гіркою». А як це називалося в язичників-українців?

- а) веснянками;
- б) гаївками;
- в) латканками.

3. Яку пташку найбільше шанують у Білорусії:

- а) синицю;
- б) горобця;
- в) ластівку.

4. З яких квітів у нареченої повинен бути вінок на весіллі?

- а) з ружі;
- б) з маку;
- в) з барвінку.

5. Яка давня назва раю у східнослов'янській міфології?

- а) ирій;
- б) вирій;
- в) урай.

6. З чим асоціюється калина в Україні?

- а) символом кохання;
- б) символом здоров'я;
- в) символом дівочої краси.

7. З чим асоціюється калина в Росії:

- а) символом смутку і печалі;
- б) символом вірності;
- в) символом довгого життя.

8. Обрядова каша слов'янських народів, уживана напередодні Різдва чи Водохреща:

- а) лемішка;
- б) коливо;
- в) кутя.

9. Українське свято – відповідник польському святу святого Яна:

- а) Андрія (13 грудня);
- б) Івана Купала (7 липня);
- в) Івана Богослова (9 жовтня).

10. Крагуї– це у чехів священні птахи. А як вони називаються у нас?

- а) сороки;
- б) ворони;
- в) лелеки.

11. Символом чого в українців є Коляда?

- а) вітру;
- б) води;
- в) сонця.

12. Яке свято святкували і українці, і поляки?

- а) Петра і Павла;
- б) Катерини;
- в) Сорок Святих.

13. Яка птаха є у слов'ян символом смерті і темряви?

- а) жайворонок;
- б) зозуля;
- в) сова.

14. Українці струнку дівчину порівнювали з тополю, а яке порівняння відоме в росіян?

- а) із смерекою;
- б) з березою;
- в) із сосною.

Запитання і завдання

1. На матеріалі етнографічної, художньої літератури та фольклору дослідіть:

Календарні традиції у росіян і білорусів .

Родинні звичаї і обряди у західнослов'янських народів.

Етнопедагогічні традиції у південнослов'янських народів.

2. Представте культуру кожної слов'янської країни у вигляді реферату, виступу, візитки, інсценізації вірша чи пісні.

3. Якою мовою представлені різдвяні колядки, охарактеризуйте образи колядок.

A cóż z tą Dzieciną

A cóż z tą Dzieciną będziemy czynili,

braciszku mili, że się nam kwili?

Zaśpiewajmy Mu wesoło

i obróćmy się z Nim wkoło.

Hoc hoc hoc hoc!

Podobno Dzieciątko, że głodne płacze,

dlatego tak z nami nierade skacze.

Więc ja Mu dam kukiełeczkę

i masełka ośełeczkę.

La la la la!

Albo Pacholęciu w dudki zagrajmy

i na piszczałeczkach rozweselajmy.

Li li li li, moje dudki,

skacz Robaczku, mój malutki.

Li li li li!

Już ci nie chce płakać Dziecina dłużej,

ale ukojone oczęta mruży.

Więc Go włóżmy w kolebeczkę,

zaśpiewajmy Mu piosneczkę.

Lu lu lu lu!

Pókiż tego będzie? Dość tego dzieci,
a czemuż nie idzie spać drugi, trzeci?
Dosyć osioł i wół beczy,
budzą Dziecię, nie do rzeczy.
Spać, spać, spać, spać!

(<http://www.polska.ru/kultura/muzyka/koledy/index.shtml>)

4. Науковці відзначають багато спільних рис у календарних обрядах українців, росіян, білорусів, сербів, хорватів, чорногорців, македонців, чехів, словаків і поляків. Доведіть, що це справді так.

5. Порівняйте описані в текстах свята, обряди з українськими. Чи є спільні елементи? Чи є різниця? Чим це зумовлено?

5.1. Словацьке свято «годи». Ідея свята - вдячність духам і язичницьким богам за багатий урожай, молитва за врожай майбутнього року. Це було не тільки громадське свято, але й сімейне, на нього запрошувались як близькі, так і далекі родичі. У кожному домі серйозно готувались до свята: наводили лад в оселі, запікали гусей, варили пиво.

5.2. Польське свято Малгожати пов'язували з багатим урожаєм хліба. Говорили: «свята Малгожата - краща жниця», «свята Малгожата - хліба повна хата». Перші груші, що дозрівали саме до дня Малгожати, називали малгожатками. На свято Бартломія намагались визначити погоду на зиму: «Святий Бартломею, тримай кожух на плечах» («Święty Bartłomieju, trzymaj kozuch na ramieniu»). Вважали, що «суха погода на Бартломея - морозної зими надія» («Susza w świętego Bartłomieja-mroźnej zimy jest nadzieja»). Від зимової погоди залежав урожай озимих культур.

5.3. Словенське свято Мартіна – це день сімейної вечері, до якої обов'язково готують гуску та зроблене із зібраного влітку винограду вино. В обрядах, які проводили словенці у Юрійів день, відбилися найдавніші уявлення про весняне пробудження природи, про магічну силу зелені, квітів, які збирали на луках і прикрашали будинки, людей, тварин. Це свято називали також «Зелений Юрій», головним персонажем свята був чоловік, прикрашений зеленню.

5.4. Болгарське свято Ладуння, або ворожіння на перснях, - це дівоче свято, яке відбувається на Новий рік. Готуючись до ворожіння, в чавунчик з джерельною водою разом із символами родючості - вівсом і ячменем - дівчата кладуть свої персні, прив'язані червоною ниткою до букету, що складається з плюща, дикої герані, базилика. Після виконання обрядових танків чавунчик залишають на ніч під відкритим небом, а поряд з ним починається ворожіння на долю.

6. Запишіть колискові пісні, які виконуються в різних слов'янських країнах. Назвіть головних героїв пісенних текстів, схарактеризуйте мовні засоби емоційності.

Що спільне в колисанках? Чи наявні відмінні риси?

7. Познайомтеся з казками слов'янських народів. Назвіть головних героїв казок, схарактеризуйте мову казок.

Що спільне в казках? Чи наявні відмінні риси?

8. Познайомтеся з хорватською народною поезією «Иво Сенковић и ага од Рибника».

Які спільні мотиви з українськими прослідковуються у цій пісні?

«Пођи, сине, пођи у добри час!
Тамо, сине, добре среће био!
Бог те здраво и мирно носио,
од душманске руке заклонио,
грдне ране и руке душманске!
И крепка ти десна рука била!
И оштра ти бритка сабља била!
Слободне ти очи на Турчина!
Кад ти дођеш под Рибника бела,
ти се немој поплашити, сине!
Оштро гледај , а оштро беседи,
оштро агу на мејдан зазива».

Переклад

«Йди, сину, йди, у добрий час!
Там тобі, сину, хай щастить!
Бог хай збереже тебе в здоров'ї й у мирі,
захистить тебе від душманської руки!
Хай буде міцною твоя правиця!
Хай буде гострою твоя шабля!
Ясними твої очі на турка!
Коли дійдеш до Рибника білого,
Не лякайся, сину!
Гостро дивись, говори гостро,
Суворо агу на двобій викликай!».

9. *Познайтеся із сербською народною поезією. Які спільні мотиви з українськими прослідковуються у цій пісні ?*

«Волим з драгим по гори одити,
ти, с листа воду пити,
студен камен под главу метати,
нег'с недрагим по двору шетати,
шећер јести, у свили спавати.

Переклад

«Краще з милим по лісі ходити,
глід їсти, з листя воду пити,
холодний камінь під голову класти,
ніж з нелюбом по дворі гуляти,
цукор їсти, у шовках спати».

10. *Познайтеся з легендою «Людина», записаною сербським дослідником Йованом Дучічем. Які спільні риси з українськими легендами можна прослідкувати? А які відмінні?*

На п'єдесталі сидить мати з бронзи і годує сина своїми великими темними грудьми. Чути, як залізне молоко ллється у дитяче металеве тіло і як дитина росте й дуже розвивається.

Яке дивне немовля! Коли воно зійде з рук материних і стане людиною, яку величність сили покаже в житті. Його залізне серце задзвенить у дотику з горем тріумфально, як звучать мечі. Його шляхами співатимуть хори шанувальників.

Одного дня дитина стала чоловіком. У його венах бурхала дужа залізна кров. Об його груди розбивалися біди і падали розчавлені йому під ноги. Переможно і гордо стояв він між натовпами. Люди його боялися, бо він був страшним, а жінки любили, бо був лютий.

Це був єдиний чоловік, що не скуштував горя. Але, оскільки він його не зустрів поза собою, він його знайшов у собі. Він відчув, що має душу. Вона його мучила своїми нездоланими питаннями і роз'їдала його металеве серце. Думки линули глибинами його духу, залишаючи сліди отрути, холодні, як змія.

У нього була душа, і вона гнала його, як усіх смертних і мізерних. Сильний між іншими, він був дрібним перед собою...

Тоді він відчув, скільки страшного болю у цьому: не бути, як інші, але бути все ж таки лише людиною. (Переклала з сербської Олена Дзюба).

11. У Т.Шевченка є вірш «Подражаніє сербському». Поету пощастило відчувати й досягнути багатство й велич саме сербської народної пісні.

Прочитайте цей вірш, познайомтеся з версіями науковців стосовно появи цього вірша.

Проаналізуйте особливості перекладів М. Шашкевича, І. Вагилевича з сербської мови.

Охарактеризуйте впливи чеських, словацьких і сербських вчених, письменників (Я. Коллара, П. Шафарика, В. Ганки) на розвиток мови в Західній Україні.

12. У багатій спадщині Лесі України є оригінальний твір, написаний на «південнослов'янський» мотив, - поема «Віла-посестра». Поема тематично написана на основі сербського героїчного епосу і сербської міфології.

Доведіть це, спираючись на відвідні джерела з фольклору.

13. У підручнику з української мови для 10-11 класу (автори О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова К., 2000) для аналізу школярам пропонується текст «Лада»(С.24).

Ознайомтеся із текстом. Спробуйте доповнити цей текст, використавши матеріали про відзначення свята Лади в інших слов'янських країнах.

Лада

Про щасливу сім'ю кажуть: «Живуть ладно». «Ладо моє!-так кликала – плакала князя Ігоря Ярославна. «Ладканками» називають весільні пісні лемків. «Ладки» – дитяча гра сплескування долонями. Оце і все, що залишилось нам на згадку про давню слов'янську Ладу – богиню вірного подружжя, любові та щастя. Ще в XVII столітті хлопець і дівчина, що збирались одружитися, приносили жертви богині, співали про неї пісні, сподіваючись на щасливе подружнє життя.

Богиня Лада шанувалася багатьма слов'янськими народами, зокрема поляки відзначали її свято цілий місяць – з 25 травня по 25 червня і приносили в жертву богині білого півня. (За Г.Бондаренко).

14. Про які події ви дізналися з повідомлення «Українська культура в Белграді»? Охарактеризуйте українсько-сербські культурні зв'язки.

Уперше в історії українсько-сербських відносин в Белграді проходили дні української культури – з 21 квітня по 14 травня 2000 року.

Цей резонансний у культурному житті Югославії захід відбувся завдяки зусиллям Етнографічного музею в Белграді та Етнографічного музею Інституту

народознавства НАН України, а насамперед – Товариства Сербія-Україна в столиці Югославії. У перший день відбувся круглий стіл на тему «Традиція і перспектива розвитку української національної ідеї в культурно-історичному контексті». Белградці мали змогу подивитися фільми Л. Осики «Кам'яний хрест», «Захар Беркут», «Посвята», «Поет і княжна», документальний фільм «Святкування Воскресіння Христового в Україні».

На літературному вечорі провідні югославські науковці прочитали ряд лекцій – академік Петар Влахович висвітлив тему «Про деякі етнічні риси українців», професор з Нового Саду Юліан Тамаш - «Українська література між Сходом і Заходом», академік Дінко Давидов «Українсько-сербські художні зв'язки доби бароко», професор Белградського університету Міодраг Сібінович «Українська ліра в сербській перекладній літературі». У виконанні артиста Івана Ягодича звучали вірші з антології української поезії.

Оскільки дні проходили під час святкування Воскресіння Христового, з цієї нагоди в Етнографічному музеї Белграда відкрилася виставка «Українська писанка» із колекції Львівського етнографічного музею, яка викликала велике зацікавлення громадськості - на відкриття прибуло близько 500 гостей. Крім того, відбувся круглий стіл «Символіка писанки», на якому, зокрема, доповіді виголосили пані Марія Пігуляк, автор виставки, о. Роман Мизь, український священник з Нового Саду. Було проведено урок з техніки розпису писанок. Виставка експонувалася й у Новім Саді.

У заходах Днів культури відбувся концерт духовної музики найвідомішого югославського смичкового квартету Белотті. Спеціально для цієї нагоди було підготовлено перший у світі тримовний (сербсько-українсько-англійський) CD-диск «Олександр Довженко», презентація якого відбулася після круглого столу.

(Літературна Україна, 1 червня 2000 р.).

15. Ознайомтеся з переліком імен письменників за посібником-хрестоматією «Зарубіжна література. 9 клас» / Упорядник Б.Б. Щавурський (Тернопіль, 2002). Які твори слов'янських письменників пропонуються для учнів? Розробіть план бесіди на тему «Письменник і країна» за методичними матеріалами попередніх занять.

16. Підготуйте повідомлення на тему «Адам Міцкевич – візитка Польщі» для учнів 8 класу, де вивчається творчість поета.

17. В арсеналі українців збережені вислови-вибачення:

Вибачте на сім слові. Прошу, простіть на слові. Простіть за слово, що сказав. Не у гнів будь сказано. Простіть, шануючи хліб і честь вашу! Бог з вами, на тім світі віддасте з пиріжками!

Знайдіть у різних слов'янських мовах відповідники даних висловів.

18. В українській та російській міфологіях назва *русалка* – це «казкова водяна істота в образі дівчини з довгими розпущеними косами і риб'ячим хвостом». **Але що символізує українська й російська назви? Підказку дивіться у «Толковому словаре великорусского языка» В.Даля.**

19. В українській та російській мовах є такі прислів'я: Не спіши поперед батька в пекло. - Не суйся прежде отца в петлю. У батьки годиться - В отцы годится.

Чи є відмінність у значеннях? Відповідь поясніть.

20. Вивчаючи емоційне сприйняття різних типів звуків представниками східних і західноєвропейських мов, японський науковець Т.Цунда приходять до висновку, що «рідна мова формує унікальну культуру і психічний склад кожної етнічної групи, що певним чином відображається у мовному етикеті».

Чи згодні ви з цим? Знайдіть етикетні вислови різних слов'янських народів, які підтверджують цю думку.

21. О.Тищенко наводить такі різновиди весільного хліба:

укр. (поліське) й білоруське *підручник, падручнік* «різновид короваю, який кладуть молодому під руку», рос. (північне) *столовуха* «весільний хліб», укр. *перепісць* «різновид весільної шишки, приуроченої до обряду перепією, обдарування», словацьк. *radostnik, radovnik* «обрядове печиво на хрестинах і весіллі», південночеськ. *radvanec* «печиво, що випікають у молоді напередодні шлюбу, на дівич-вечорі». **А які різновиди весільного хліба зустрічаються у вашій місцевості? Що означають такі назви?**

22. Ознайомтеся з окремими фрагментами етнокультури болгар. Порівняйте з етнокультурою українців та інших слов'янських народів.

Болгарські слов'яни, обожнювали сили природи, особливо Перуна, про що свідчить велика кількість назв на Балканах: височина Перун, села Перунград, Перуштіца, гора Пирин, назва квітки перуніка, яка розквітає в час травневих гроз, та ін. На культ Велеса вказує також назва міста в Македонії - Велес (нині Титов Велес). В балканських міфах Велес пов'язаний із сузір'ям Плеяд (так само, як в українців), які в болгар називаються «Власіці» (похідне від Велеса).

Сварог згадується в написі XIII ст., знайденому поблизу Велико Тирново. Ця цінна знахідка підтверджує існування культу Сварога в слов'ян. Досі таким джерелом була тільки відома хроніка Малали (переклад X ст.), де ім'я грецького Гефеста перекладено слов'янським Сварог. Є також згадки про культ Дажбога.

Із протоболгарських культів довший час зберігалось обожнення добрих і злих сил природи, духів, Предків, шанування священних тварин (собаки, коня, оленя), яких приносили в жертву Богам. Протоболгари мали статуї Богів, капища у вигляді двох будівель прямокутної форми, одне з яких було збудоване всередині другого. Вищим Богом тюрків-протоболгар був Тенгірі («Небо» тотожний слов'янському Сварогу). Священиками були шамани. Хан вважався верховним жерцем, він же брав участь у дискусіях про віру з представниками інших релігій. Святилища протоболгар розкопані в м. Пліска, Преслава, Мадарі (тут мабуть був головний храм). В Болгарії впродовж VI–IX ст. співіснували дві конфесії: слов'янська і тюркська, між якими з часів Аспаруха і до самого прийняття християнства не було жодних конфліктів. Така віротерпимість була невід'ємною частиною державної системи. Археологи відзначають двоохрядові некрополі: спалювання слов'ян і поховання в землі болгар. В болгарських народних ігрищах досі зберігаються риси шаманізму (З довідника).

23. Національний характер особливо рельєфно виступає у творах літератури, мистецтва, народних мелодіях, танцях. М.Гоголь писав: "Подивіться, які народні танці є в різних куточках світу... Народ, котрий прожив гордовите життя, виражає цю гордість у танці; у народу безпеченого, вольного та ж безмежна воля в танці, народ клімату полум'яного залишив у своєму національному танці ту ж пристрасть, ревність".

Наведіть приклади різних виявів національного характеру у народних мелодіях, танцях різних народів.

24. Екзотизми – це слова, що запозичені українською мовою з інших мов для позначення реалей етнокультурної дійсності чи понять менталітету певного народу чи країни. Екзотичними виглядають й українські слова, вживані в тій чи іншій мові. Серед них – *бандура, борщ, вишиванка, булава, гетьман, гопак, кошовий, керсетка, кептар, крайка, коливо, макогін* та ін.

Що означають ці слова? Випишіть із довідникової літератури екзотизми інших слов'янських мов.

5. З історії становлення і розвитку слов'янської філології

Періодизація історії слов'янської філології

У науковій літературі існують різні підходи до характеристики розвитку слов'янознавства та слов'янської філології. Зокрема болгарський дослідник В.Георгієв визначає такі періоди у її розвитку:

I. Становлення порівняльно-історичного мовознавства (I пол. XIX ст.).

У цей час були відкриті кафедри слов'янознавства у Московському, Петербурзькому, Харківському, Казанському університетах. Визначним славістичним центром була Прага. Завдяки працям Я. Грімма, Ф. Боппа встановлюється спорідненість індоєвропейських мов, до складу яких входять і слов'янські. Почалося видання слов'янських пам'яток, граматики окремих слов'янських мов, укладання словників. З'являються праці чеського вченого Й. Добровського, російського мовознавця О. Востокова, філолога й історика П. Шафарика, словенського науковця Ф. Міклошича, сербського вченого В. Караджича. Виходить «Енциклопедія слов'янської філології» за ред. І. Ягича.

II. Вияв основних закономірностей розвитку споріднених мов і літератур (з 70-х р. XIX ст. до 1916 р.).

Цей період характеризується розробкою порівняльно-історичного методу в мовознавстві. У Відні була створена славістична кафедра, яку очолив словенець Ф.Міклошич, визначний представник порівняльно-історичного мовознавства. Науковцями виявляються основні відповідності у звуках та формах слов'янських мов, визначаються закономірності в їх розвитку. З'являються роботи О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, П. Фортунатова, О. Шахматова, А. Мейє.

III. Вихід досліджень за межі окремих країн.

Встановлення контактів між слов'янськими країнами триває з 1916 р. Розвивається започаткована у працях І. Бодуена де Куртене синхронно-описова лінгвославістика. Завдяки зусиллям відомих учених М.Трубецького, Р. Якобсона, В. Виноградова, Ф. Травнічека формується нова дисципліна – історія слов'янських літературних мов, яка на сьогодні переживає бурхливий розвиток.

Основні культурні та наукові центри слов'ян

Більшість культурних та наукових центрів асоціюється із сучасними та давніми столицями слов'янських держав та деякими великими містами. У східних слов'ян такими центрами були стародавні Київ, Новгород, Москва, Чернігів, Владимир, Суздаль, Псков, Галич. Для *українців* такими осередками стали Львів, Харків, Одеса, Ужгород, Перемишль, для *білорусів* – Мінськ, Вітебськ, Полоцьк, Брест, для *росіян* – Петербург, Воронеж, Нижній Новгород, Казань. У *поляків* - Варшава, Краків, Познань, Гданськ, у *чехів* – Прага, Брно, Оломоуц, Моравська Остшава, у *словаків* – Братислава, Мартін, Банська Бистрица, Кошице, у *лужицьких сербів* – Будишин, Хотєбуз, у *болгар* – Софія, Тирново, Преслав, у *македонців* – Скоп'є, Охрид, у *сербів* – Београд, Нови Сад, у *хорватів* – Загреб, Дубровнік, Задар, у *чорногорців* – Тітоград, у *боснійців* – Сараєво, Мостар, у *словенців* – Любляна, Марібор, у *русинів* - Руський Керестур.

Серед науково-дослідних центрів в Європі та США слід відзначити слов'янське товариство у Великобританії, Інститут слов'янської філології в Італії, Інститут балканістики в Болгарії, Інститути слов'янознавства в Польщі та Франції, Об'єднаний комітет слов'янознавства у США тощо. З 1955 р. у Белграді почав працювати Міжнародний комітет славистів.

Під егідою ЮНЕСКО популяризує слов'янські культури Міжнародна асоціація, членом якої є і Україна. Позитивний наслідок такого співробітництва – поява етимологічних словників слов'янських мов, зокрема російської (М. Фасмера), чеської і словацької (В. Махека), польської (Ф. Славського), української мови, «Лінгвістичного атласу Європи», «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу».

Однією з найважливіших подій стала організація слов'янських з'їздів. Перший з'їзд славистів був проведений у Празі в 1929 р. Уже на цьому з'їзді А. Мейє поставив питання про створення загальнослов'янського лінгвістичного атласу, але міжнародний стан довгий час не сприяв цьому.

VIII Всеслов'янський з'їзд відбувся у 2001 році в Москві. Головною метою з'їзду було визначено зміцнення міжнародного руху за слов'янську єдність, сприяння поглибленню інтеграційних процесів у слов'янському світі. Результати досліджень слависти різних держав систематично обговорюють на міжнародних конгресах, конференціях.

Дослідження в галузі слов'янської філології

Михайло Васильович Ломоносов (1711–1765)

Учений, письменник, педагог, громадський діяч. Заклав фундамент наукового вивчення найважливіших проблем загального, російського, слов'янського мовознавства. На основі ґрунтовного вивчення древньої писемності першим чітко розмежував російську та старослов'янську мови. Щодо спорідненості слов'янських мов науковець припускав, що прамовою всіх слов'янських мов є певна давня мова, яку він називав «словенською». Від неї пішла не лише російська, а й мова корінного населення Польщі, Богемії (Чехії), Моравії, Сербії, Македонії, інших придунайських земель.

У праці М.Ломоносова «О России прежде Рурика» йшлося зокрема про різний ступінь близькості слов'янських мов та їх спорідненості у фонетиці, граматиці, лексиці. «Спорідненими» вчений називав *російську, грецьку, латинську і німецьку*, а «неспорідненими» – *фінську, мексиканську, готтентонську і китайську*. М.Ломоносов не лише виділив споріднені групи мов, які пізніше почали називатися *індоєвропейськими*, але й визначив їх основний склад (окрім індійської групи).

Йосип Добровський (1753–1829)

Чеський учений вважається першим визначним слов'янським філологом, який заклав основи наукової славістики, визначив коло проблем, що є актуальними й у ХХІ ст.: порівняльне дослідження слов'янських мов, виникнення подальший розвиток слов'янського письма. Важлива в цьому аспекті його праця «Основи давнього наріччя слов'янської мови» (1822 р.). Учений передбачив відкриття слов'янського закону відкритих складів.

Ще в 1792 р. Й.Добровський виділив дві групи слов'янських мов – південно-східну і північно-західну. До першої він відніс російську, старослов'янську, сербську, хорватську, словенську, до другої – чеську, словацьку, лужицьку, польську.

Ознаками південно-східної групи, на думку науковця, є префікси *раз-*, *из-* (*разум, здати*), епентеза *-л-* (*корабель, земля*), *-ц-*, *-ч-* (*моци, мочи*), сполуки *-зв-*, *-цв-* (*звезда, цвіт*), слова *пепел, птица, десница*.. До ознак північно-західної групи Й.Добровський відносив префікси *роз-*, *ви-*, (*розум, видати*), вставку *-д-* (*садло*), *-ц-* (*моци*), сполуки *-зв-*, *-кв-* (*звезда, квет*), слова *попел, птак, правица*.

Визначаючи місце слов'янських мов серед інших європейських, Добровський виявив невідомі до цього часу відповідності: лат. hiems— 'зима', лат. granum—слав. зрно, нім. Gold—слов. злато, нім. Herz—слов. срьдце, лат. frater—слов. братръ, лат. ferus—слов. зверь, лат. rufus—слов. русь 'русый' и др. (Dobrovsky J. Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur. – Praga, 1792).

Олександр Христофорович Востоков (1781–1864)

Російський філолог, письменник і перекладач, основоположник вітчизняного слов'янознавства. Доктор філософії Тюбінгенського університету, кореспондент Німецької Академії наук, доктор філології Празького університету, почесний член Московського і Харківського університетів. О. Востоков розробив основи порівняльно-історичної фонетики і граматики слов'янських мов, наголосив на різниці між слов'янськими мовами давньої та сучасної епохи, визначив хронологічні межі найважливіших історичних змін у складі слов'янських мов, подав прекрасні зразки конкретного опису мови і палеографічних особливостей давніх писемних пам'яток.

У студії «Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оногo письменным памятникам» (1820 р.) О. Востоков стверджував, що всі слов'янські мови у глибокій давнині були дуже близькими одна до одної граматичними формами. Важливим джерелом вивчення слов'янських мов вважав старослов'янську мову, на яку були перекладені богослужбові книги з грецької мови.

Визначив Востоков і носовий характер юсів, відкрив закон розвитку сполучень *tj, *dj: ст.-сл. свеща, межда—срб. свѣћа, мѣћа, рос. свеча, межа, пол. swięca, miedza; закон розвитку сполучень типу *tort, *tolt: ст.-сл. градъ, глава, пол. gród, głowa, рос. город, голова.

На основі аналізу мови «Остромирова євангелія» співвідніс російську мову з південно- і західнослов'янськими мовами в галузі фонетики, граматики і лексики. Упродовж 1858–1861 рр. О. Востоков видав два томи «Словаря церковнославянського языка». Праця Востокова «Опис російських і словенських рукописів...» вважають посібником зі слов'яно-російської палеографії.

Ізмаїл Іванович Срезневський (1812–1880)

Навчався в Харківському пансіоні, потім на етико-політичному відділенні філософського факультету Харківського університету. Тривалий час працював у Петербурзькому університеті та Академії наук: ректором, деканом філологічного факультету.

Під впливом Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського майбутній науковець зацікавився народною словесністю, записував спогади про Запорізьку Січ, народні думи, перекази як українців, так і інших слов'янських народів.

Упродовж 1839–1842 рр. І.Срезневський вивчав культуру, побут, мови в Чехії, Словаччині, Польщі, Хорватії, Словенії, Чорногорії, Сербії. Ґрунтовна підготовка забезпечила величезний успіх його лекціям в Харківському університеті з курсу «Енциклопедичний вступ до вивчення слов'янства». У 1846 р. І.Срезневський захистив докторську дисертацію «Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям».

Учений мав близько восьмисот друкованих праць, присвячених різним питанням слов'янської і російської філології, історії культури, археології, педагогіки, методики викладання мови.

І. Срезневського справедливо визнано представником порівняльно-історичного та історичного напрямків. Його лінгвістичне кредо якнайкраще розкрилося в науковому трактаті «Думки про історію російської мови». Учений вважав: «Народ відображає себе найбільш повно і правильно у мові своїй. Народ і мова один без одного не можуть бути представлені... Людина повинна володіти мовою не тільки для себе, для своїх внутрішніх потреб, а також і для інших людей, щоб задовольняти потреби і очікування їх розуму. Щоб свідомо оволодіти мовою, слід знати слова і поєднання слів...зміни, що відбуваються в розумі і діяльності народу, також відбиваються в мові: змінюються народи, змінюються їхні мови».

Федір Іванович Буслаєв (1818-1897)

Учений, педагог, методист, педагог, мистецтвознавець, визначний представник логіко-граматичного напрямку у вітчизняному мовознавстві. Народився у Пензенській губернії у сім'ї чиновника судових справ, закінчив філософський факультет Московського університету, працював

учителем, викладав російську мову, літературу, педагогіку, дидактику. Читав історію російської літератури дітям царської сім'ї у Петербурзі у 1859–1861 рр. Довгий час очолював кафедру російської словесності у Московському університеті.

Вивчав давнє письмо, досліджував питання слов'янського мовознавства у відповідності з особливостями національних мов. У двотомній книзі «Про викладання вітчизняної мови» одержав яскраве вираження порівняльно-історичний метод до аналізу фонетичних, морфологічних явищ мови.

Вагоме місце в історії науки займає буслаєвська «Історична хрестоматія церковнослов'янської і давньоруської мов» (1861), де подаються зразки всіх найвідоміших пам'яток руської писемності. У хрестоматію ввійшли повністю або в уривках 135 творів XI-XVII ст., з яких 69 вперше були опубліковані з рукописів.

З кінця 50-х років XIX ст. головним предметом занять Ф.Буслаєва стає історія літератури та усна народна творчість. У 1861 р. створює «Історичний нарис російської народної словесності та мистецтва» у двох томах.

Гнат Вікентійович Ягич (1838-1923)

Хорватський науковець, письменник, палеограф, автор багатьох робіт із слов'янського мовознавства, з 1876 р. він видає «Архів слов'янської філології». Був удостоєний почесного звання доктора слов'янської філології в Петербурзькому університеті. Очолював кафедру слов'янської філології у Берлінському університеті. У 1906 р. розпочав видання «Енциклопедії слов'янської філології». Науковою роботою займався ще в студентські роки, опублікував понад сімсот наукових славістичних праць, де досить ґрунтовно проаналізовано історичні тексти.

У 1895 р. Г. Ягич опублікував статтю «Глава з історії слов'янських мов». На думку вченого, імена сербів та хорватів спочатку не означали етнічної і лінгвістичної одиниці. Саме тому дослідник не поділяє сербохорватську на дві окремі мови.

Значним досягненням у слов'янській філології XX ст. вважається праця Г. Ягича «Історія виникнення церковнослов'янської мови», де дослідник виступає захисником македонсько-болгарської гіпотези, якої дотримувалось більшість російських славістів.

Іван Олександрович Бодуен де Куртене (1845–1929).

Поляк за походженням, російський учений, сподвижник нових течій. У тридцять років блискуче захистив докторську дисертацію «Опыт фонетики резьянских говоров». Виконував педагогічні обов'язки у Петербурзькому, Казанському, Дерптському, Краковському, Варшавському, Берлінському університетах. Вивчав говори терських слов'ян в Північній Італії, досліджував слов'янське, польське, російське, загальне мовознавство.

І. Бодуен де Куртене визначив завдання нової науки – фонології. У праці «Огляд слов'янського мовного світу в зв'язку з іншими індоєвропейськими мовами» (1884р.) науковець запропонував принципи структурно-типологічного вивчення слов'янських мов. Вагомий внесок І. Бодуена де Куртене у вивчення польської мови. Зокрема, у «Нарисі історії польської мови» детально описана фонетика польської мови, зміни у польській граматиці на різних етапах історичного розвитку.

Олексій Олександрович Шахматов (1864–1920)

Відомий вітчизняний лінгвіст, учений з широкими філологічними інтересами, історик, педагог, представник петербурзької та московської лінгвістичних шкіл, першовідкривач спеціального акцентологічного закону. У двадцять дев'ять років захистив докторську дисертацію «Исследования в области русской фонетики».

Перу науковця належить праця «Очерк древнейшего периода истории русского языка». Вивчаючи історію російської мови, звертався до інших слов'янських мов. Учений вважав, що «факти сучасної мови в їх взаємовідносинах можуть бути зрозумілі тільки в історичному висвітленні».

Зацікавленість сербохорватською мовою спонукає О.Шахматова здійснити подорож південнослов'янськими землями. Результати подорожі лінгвіст вдало використав при з'ясуванні природи і системи наголосу у праслов'янській мові (праці «До історії сербохорватських наголосів»)(1888, 1890), « До історії наголосу у слов'янських мовах» (1898) та ін. Словенська мова зацікавила Шахматова змінами коротких голосних. У статті «Російське і словенське акання» (1912) він порівнює південноросійське та білоруське акання з аналогічним явищем у словенській і праслов'янській мовах. Спільну причину цієї звукової зміни вчений бачив у редукції голосних.

Віктор Володимирович Виноградов (1895–1969)

Російський мовознавець і педагог, академік АН СРСР, директор Інституту мовознавства, голова Міжнародної комісії з підготовки ІУ Міжнародного з'їзду славистів у Москві, член Болгарської, Датської, Польської, Румунської, Сербської, Французької академій, почесний доктор Празького та Будапештського університетів. Здійснював дослідження з урахуванням фактів історичного розвитку і сучасного стану різних слов'янських мов. Основна праця «Об изучении общего лексического фонда в структуре славянских языков» (1946).

Українські вчені-славісти

Олександр Опанасович Потебня (1835–1891)

Український та російський мовознавець, педагог, філософ, етнограф, славіст, «людина-епоха» (О. Трубачов). Родом із села Гаврилівка Роменського повіту Полтавської губернії (тепер – Сумської обл.). Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Засновник Харківської лінгвістичної школи. Академія наук присудила йому Ломоносівську премію, обрала членом-кореспондентом.

Спираючись на дані писемних пам'яток і сучасних говорів, О. Потебня вперше подав характеристику діалектів та їх класифікацію. Усі говори давньоруської мови вчений поділив на два наріччя: великоруське та українське. У великоруському, у свою чергу, виділяв піднаріччя: північне (окаюче) та південне (акаюче), у яке увійшли південноросійські та білоруські говори.

Характеризуючи різні наріччя і говори, О.Потебня подав детальний опис їхньої фонетичної системи, при цьому велику увагу звертав на такі явища, як вимова ненаголошених голосних, пом'якшення та ствердіння приголосних. Науковець пропонує цікаві міркування стосовно різниці російської та української мов, подає класифікацію і характеристику українських говорів. Діалектні особливості російської та української мов Потебня розглядає в історичному аспекті.

О. Потебня досліджував проблеми слов'янського наголосу. В усіх працях відомий науковець широко використовував український матеріал для порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, аналізу фольклорних, поетичних творів, спостережень над історією української мови, її говірок.

Паралельно з лінгвістичними працями Потебня опублікував ряд досліджень з фольклору: « Про деякі символи у слов'янській народній поезії»(1860), «Малоруська народна пісня за списком ХУІ ст.» (1877) та ін. Вивчаючи народну поезію слов'ян, Потебня показав, що в ній живуть давні образи язичної міфології. Через фольклор і мову вчений намагався визначити шляхи розвитку людського мислення.

Цінними є розвідки науковця стосовно широкого вивчення та впровадження рідної мови в освіті, культурі та побуті – у цьому О.Потебня вбачав запоруку психічного здоров'я нації.

Дмитро Миколайович Овсянко-Куликовський (1853–1920)

Російський та український філолог, теоретик літератури, педагог. Народився у Херсонській губернії. Закінчив Новоросійський та Петребурзький університети, читав лекції з санскриту і порівняльної граматики, порівняльного синтаксису індоєвропейських мов у Новоросійському університеті.

Агафангел Юхимович Кримський (1871–1942)

Український філолог, педагог, історик української мови, письменник.

А. Кримський працював професором Лазаревського Інституту східних мов у Москві, довгий час очолював кафедру арабської словесності у Московському університеті, читав курси турецької мови, досліджував сирійські та ліванські діалекти.

З 1918 року працював в Україні. Був одним з організаторів Української Академії наук, директором Інституту української наукової мови, очолював історико-філологічне відділення Академії наук, Комісію живої української мови, Діалектологічну комісію.

А. Кримський досконало володів понад шістдесятьма мовами.

Славістичні роботи вчений присвятив питанням походження слов'янських мов, зокрема української, мовним особливостям писемних пам'яток. Серед найважливіших праць у цій галузі – робота «Ще про «общеруське єдинство язикове» (1892 р.). Його програма для збирання говорів малоруського наріччя, нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини лягли в основу підручників для вузів.

Дмитро Володимирович Бубрих (1890–1949)

Український учений. Досліджував проблеми славістики та індоєвропеїстики, питання акцентології та інтонації у давніх та сучасних індоєвропейських мовах. У праці «З праслов'янської фонетики» характеризував перехід праслов'янських рефлексів праіндоєвропейських дифтонгів у носовий, монофтогізацію дифтонгів.

Микола Кузьмович Грунський (1872–1951)

Автор понад 150 праць зі слов'янського, російського та українського мовознавства. Заслужений діяч Української РСР. Докторська дисертація була присвячена проблемам розробки синтаксису слов'янських мов. Вивчав проблеми кирилиці і глаголиці.

Свенціцький Іларіон Семенович (1876–1956)

Доктор філологічних наук, професор, доктор мистецтвознавства, славіст, палеограф, етнограф.

Закінчив Львівський університет у 1899 р. і Археологічний інститут у Петербурзі (1900). Захистив докторат у професора В. Ягіча (у Віденському університеті) з теми «Максим Грек і його значення для російської культури». Працював у Львівському університеті, завідував кафедрою слов'янської філології (1945–1950).

Дослідник міжслов'янських культурних взаємозв'язків, стародруків, рукописів. Організатор і директор Львівського Національного музею. Автор понад 400 наукових праць.

Найвагоміші праці: «Основи науки про мову українську», «Основи відродження білоруського письменства», «Лаврашівське Євангеліє початку XIV в. (палеографічний опис)», «Галицько-руське церковне малярство», «Письменство сербо-хорвацької Приадрії», «Нариси з історії болгарської літератури», «Словник українсько-польський і польсько-російський», «Іконопись Галицької України», «Різдво Христове в поході віків».

Леонід Арсенович Булаховський (1888–1961)

Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету (1910). З 1936 р. доктор філологічних наук, з 1939 р. – дійсний член АН України, з 1944р. - директор Інституту мовознавства АН України, з 1946 р. – член-кореспондент АН СРСР .

Відомий мовознавець досліджував проблеми історії української та

інших слов'янських мов, етимології, акцентології, загального мовознавства, стилістики, вивчав українсько-російські, українсько-білоруські мовні взаємини, акцентологічні паралелі в українській, сербохорватській, словенській, словацькій, чеській мовах, давньоруську писемність. Головна праця «Уваги до питання про відносини між давньоруськими південними («українськими») говірками та іншими слов'янськими».

Онишкевич Михайло Йосипович (1906–1971)

Доктор філологічних наук, професор, полоніст, мовознавець, діалектолог. Закінчив Львівський університет у 1937 р. Викладач польської мови, курсу порівняльної граматики слов'янських мов та спецкурсу «Польська діалектологія».

Автор понад 50 наукових праць. Дослідник польської, української мови, міжслов'янських мовних зв'язків та діалектів. Редактор двотомного «Польсько-українського словника». Учасник всесоюзних славістичних нарад (Москва, Ленінград, 1961), з'їзду славістів (Москва, 1958).

Найвагоміші праці: «Звуки польської мови», «Програма для збирання діалектологічної лексики» (для студентів філологічного факультету), «Слова східнослов'янського походження в польській мові», «Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в 20-томнику І. Франка», «Словник бойківських говірок» (у 2-х ч.).

Гумецька Лукія Лук'янівна (1901–1988)

Доктор філологічних наук, професор, полоніст, мовознавець. Закінчила Львівський університет у 1929 р.

Дослідник польської та української мови. Автор понад 100 наукових праць з лексикології, лексикографії та історії української мови.

Автор підручника польської мови для середньої школи. Редактор багатотомного видання «Дослідження і матеріали з української мови». Учасник вітчизняних і міжнародних славістичних конгресів (Краків, 1964), з'їздів славістів – IV-го (Москва, 1958), V-го (Софія, 1963), VI-го (Прага, 1968). Лауреат премії ім.І.Франка (1980).

Найвагоміші праці: «Нариси з історії української мови», «Польсько-український словник» (співавтор і редактор), «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (гол. ред. і наук. керівник).

Трофимович Костянтин Костянтинович (1923–1993)

Доктор філологічних наук, професор, богеміст, сорабіст, мовознавець, літературознавець, фольклорист.

Закінчив Львівський університет у 1952 р. Працював деканом Львівського університету. Докторську дисертацію «Становлення і розвиток верхньолужицької літературної мови» захистив у 1978 р.

Дослідник серболужицької мови, літератури, фольклору та українсько-серболужицьких взаємозв'язків. Автор понад 200 наукових праць. Найвагоміші праці: «Серболужицька мова» (лекції для студентів), «Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов», «Старослов'янська мова: Відмінювання і дієвідмінювання», «Нариси з історії серболужицької літератури»(у співавторстві), «Нариси з історії серболужицької літературної мови», «Верхне-лужицко-русский словарь», «Українсько-верхньолужицький словник».

Юрій Володимирович Шевельов (Шерех) (1908 -2002)

Всесвітню відомий український мовознавець, літературознавець, культуролог. Закінчив Харківський університет (1931 р.), працював на посаді професора Українського вільного університету в Мюнхені, Гарвардського університету, був почесним членом Альбертського і Люндського університетів, дійсним членом НАН України.

Автор понад 860 праць. Роботи вченого присвячено проблемі розмежування української і білоруської мов, аналізу мовних явищ у словацькій, чеській, польській мовах. Заперечував існування спільноруської мови як джерела формування "живих" східнослов'янських мов. Спираючись на діалектні дані, обстоював думку про те, що "жива" українська мова ніколи не була "давньоруською", "спільноруською", ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона постала з праслов'янської, формуючись від VI до XVI століття.

Олекса Теодорович Горбач (1918 – 1997)

Відомий філолог-славист, провідний європейський україніст, один з

патріархів української мовознавчої науки. Закінчив Львівський університет (1940), викладав полоністику та україністику в Геттінгені, Марбурзі, Університеті Й.-В. Гете у Франкфурті-на-Майні, був директором Слов'янського семінару при Інституті індогерманістики, фонетики та слов'янської фонології.

Автор численних праць з історії української мови, слов'янських рукописів, студій про словники І.Максимовича, Є.Желехівського, діалектологічних досліджень.

Григорій Петрович Півторак

Історик, філолог, член-кореспондент Національної Академії наук України. Його праці присвячені проблемі етногенезу слов'ян, історії й діалектології східнослов'янських мов, етимології, білорусистики, культури мови.

К. Тищенко – засновник Лінгвістичного музею в Україні

В Україні існує єдиний у світі Лінгвістичний навчальний музей, «Галерея мов світу» Створений цей музей мовознавцем, професором Київського національного університету імені Т. Шевченка К. Тищенко. Відомий фахівець у галузі загального, романського і східного мовознавства, знавець численних мов народився у місті Глухові Сумської області в родині архітектора та шкільної вчительки. Його оглядові лекції з типологічно різних мов світу, зокрема турецької, грузинської, нідерландської, португальської, польської, білоруської, української мови з захопленням відвідують студенти різних факультетів університету. До власних міркувань про становлення і розвиток мов науковець активно залучає і майбутніх учителів.

Тестові запитання

1. Вставте пропущене слово.

Адам Міцкевич – представник ... літератури:

а) чеської; б) польської; в) болгарської.

2. Назвіть прізвище російського філолога, автора досліджень з мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства, міфології і фольклористики:

а) І. Бодуен де Куртене; б) Ф. Буслаєв; в) Г. Ягич.

3. Який український філолог досконало володів понад шістдесятьма мовами?

а) Кримський; б) Богородицький; в) Потебня.

4. Назвіть прізвище словенського мовознавця, одного із фундаторів порівняльно-історичного вивчення граматики і лексики слов'янських мов:

а) Міклошич; б) Виноградов; в) Богородицький.

6. Назвіть прізвище чеського і словацького вченого, одного із фундаторів методу порівняльного вивчення слов'янських мов:

а) Олександр Востоков; б) Павло Шафарик; в) Памва Беринда.

7. Назвіть прізвище чеського славіста, який заклав основи наукової славістики:

а) І. Срезневський; б) Й. Домбровський; в) Г. Ягич.

Пошукові, творчі завдання

1. Кому з учених-славістів належить дана робота? У чому суть даної роботи? Назвіть основні теми досліджень цього науковця. З якими роботами цих науковців ви познайомились при вивченні курсів українського фольклору, літературного краєзнавства?

1.1. «Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам».

1.2.»Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям». Хто вплинув на особистість цього науковця?

1.3.»Уваги до питання про відносини між давньоруськими південними («українськими») говірками та іншими слов'янськими».

1.4.»Ще про «общеруське єдинство язикове».

1.5. «Об изучении общего лексического фонда в структуре славянских языков».

1.6. «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських народів і їх взаємне споріднення».

2. С. Смаль-Стоцький припускав розвиток української мови з праслов'янської і стверджував, що українська мова більш близька до мови сербської, аніж до російської, чим викликав неприйняття науковців на довгі десятиріччя. Як сьогодні в наукових колах сприймається дана теза?

3. Кому із славістів Т.Шевченко написав присвяту до поеми «Єретик»? Що Вам відомо про цього науковця?

4. Прокоментуйте цитату вченого.

Ф. Буслаєв вважав, що дослідник «повинен вивчати життя народу і з ним пов'язувати власне мовний матеріал. Такий підхід розширює можливості

проникнення в сутність самої мови як «носія духу народу» і глибше пізнати таємниці її розвитку

5. На основі рекомендованої в посібнику літератури, власних пошуків у бібліотеці підготуйте реферативне повідомлення про наукові праці одного з дослідників у галузі слов'янської філології:

Іван Бодуен де Куртене

Ізмаїл Срезневський

Федір Буслаєв

Олександр Потебня

Євген Тимченко

Іларіон Свенціцький

Іван Огієнко

Юрій Шевельов

Анатолій Зеленько

Костянтин Тищенко

Примітка: Працюючи над рефератом, намагайтеся висвітлити і ту епоху, в якій жив (живе) і працював (працює) мовознавець, зокрема історико-культурні, суспільно-економічні особливості. Поміркуйте, яким був, є той чи той славіст як мовна особистість, чи має це значення для розвитку суспільства.

6. За словниками з'ясуйте суть термінів: білорусистика, болгаристика, македоністика, полоністика, україністика.

7. Прокоментуйте слова Юрія Шевельов:

... Вибір не тому, чи йти, куди доля веде. Вибір у тому, говорити чи ні. Я вибираю - говорити.

8. Ю.Шевельов про О.Горбача написав так: "Ніхто не стелив йому цей шлях, ніхто не стояв у нього за спиною, невидимо сприяючи йому. Усім він зобов'язаний собі, своїй наполегливості, здібностям і тактові у поводженні з людьми".

Підтвердіть ці слова зверненням до праць українського вченого О.Горбача.

Короткий термінологічний словник

Автохтони – місцевий корінний народ, аборигени.

Алфавіт (азбука) - (від грецьк. *alphabetos* – назва двох початкових букв грецьк. алфавіту: *альфа* і *бета*) – система графічних знаків встановленої форми (букв), розташованих у певній послідовності.

Анти – назва об'єднання слов'янських племен, яке використовували візантійські і готські історики; назва східнослов'янських племен візантійськими письменниками IV–VII ст. (Йордан, Прокопій Кесарійський та ін.) Жили анти переважно між Дністром і Дніпром і на схід від Дніпра.

Аорист – у давніх слов'янських мовах видо-часова форма, яка означала нетривалу або разову дію, що виявляла себе до моменту мовлення (минулий час) і в момент мовлення не була вже актуальною.

Ареал етнічний (від лат *area* «площа, простір») – район або регіон, у межах якого поширений той чи інший етнос.

Астериск – спеціальний знак * на початку кожної окремо вживаної гіпотетичної одиниці (будь-який звук чи проформа (архетип) праслов'янської мови.

Атематичні дієслова – у давніх слов'янських мовах ряд безсуфіксних дієслів, у яких особові форми та інфінітив утворювалися безпосереднім приєднанням закінчення до кореня, що збігся з основою. У праслов'янській мові до атематичних дієслів належали дієслова *jestь* *dam vet* та похідні від них

Балканістика – балканська філологія, однією з галузей якої є вивчення мов балканського регіону – албанської, болгарської, македонської, румунської, сербської, новогрецької.

Балтизми – запозичення з латиської, литовської мов.

Балто-слов'янські мовні паралелі – лексичні, лексико-семантичні та граматичні елементи, спільні для балтійських і слов'янських мов.

Білорусизми – елементи білоруської мови, що виявляються як запозичення в іншій мові.

Білорусистика – галузь філології, що вивчає білоруську мову, літературу, словесний фольклор; наука про білоруську мову в її історії та сучасному функціонуванні.

Болгаристика – галузь філології, що вивчає болгарську мову, літературу, словесний фольклор, наука про болгарську мову в її історії та сучасному функціонуванні.

Венеди, венети, венди - найдавніша назва слов'янських племен, що стосуються західної гілки. Зустрічається з I ст. н. е. на території Вісли і узбережжя Балтійського моря, на півночі від Карпат і Нижньому Дунаї. Пліній Старший, Тацит відносили венедов до сармат, готський історик Йордан (VI ст.) відносив до слов'ян.

Генеалогічна класифікація – вивчення і групування мов світу на основі визначення споріднених зв'язків між ними.

Германізми – слова чи конструкції, запозичені з германських (німецької, англійської, голландської) мов, але повністю не засвоєні рідною мовою.

Глаголиця – одна із двох слов'янських азбук, створення якої приписують слов'янським просвітителям Кирилу і Мефодію. Її назва утворена від старослав'янського слова «глаголь» - «слово», «мовлення».

Глотогенез (від грецьк. glotta «мова» + genesis «походження») – процес становлення людської мови.

Дивергенція – історичний процес розвитку мови, внаслідок якого вона розпадається на дві і більше мов.

Дифтонг – поєднання двох голосних звуків в одному складі.

Етногенез (від грецьк. ethnos «народ» + genesis «виникнення, походження») – процес утворення етнічних спільностей. Пов'язаний з глотогенезом і культурогенезом.

Закон відкритого складу полягає в тому, що звук меншого ступеня звучності займає місце ближче до початку складу, а більшого – ближче до кінця. Голосні звуки як найбільш звучні містилися на кінці складу, створюючи його межу. Таким чином, усі склади внаслідок дії цього закону стали відкритими.

Закон складового сингармонізму полягає в тому, що звуки у складах сполучалися за принципом однорідності їхньої передньої чи непередньої артикуляції: м'які приголосні поєднувалися із голосними переднього ряду, тверді приголосні поєднувалися із голосними непереднього ряду.

Західнослов'янська підгрупа слов'янських мов – це мови польська, чеська, верхньолужицька, нижньолужицька й мертва тепер полабська.

Зредуковані звуки – короткі голосні [ъ], [ь], успадковані слов'янськими мовами із праслов'янської.

Індоевропейстика, індоевропейське мовознавство – галузь мовознавства, що вивчає індоевропейські мови.

Індоевропейські мови – мови, які належать до однієї з найбільших і науково вивчених мовних сімей. Мови цієї сім'ї на початку II тисячоліття до н.е. займали територію від Індії до Європи.

Історична фонетика - спеціальна лінгвістична дисципліна, яка вивчає звукові зміни в мові від найдавнішого періоду її існування до сьогодні.

Культуромовна особистість - особистість, яка глибоко шанує українську мову і має фундаментальні знання мови та літератури, збагачені знаннями традицій національного виховання, вважає їх часткою свого світогляду і світосприйняття, характеризується розвиненим мисленням, інтелектом, мовленнєвою пам'яттю, мовним чуттям.

Латинізми – слова чи конструкції, запозичені з латинської мови, сприймаються як чужорідні елементи.

Лінгвістичний атлас – збірник карт, на яких відбито регіональні особливості щодо функціонування слів певної лексичної групи, фонетичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних явищ.

Лінгвокультурознавча компетенція – це сукупність знань про лінгвокультуру і вмінь адекватно їх використовувати в навчально-виховному процесі: проводити асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; коментувати етнокультурологічне використання мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотвірних, граматичних) у фольклорних та художніх текстах і дискурсах; будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології.

Метод – це узагальнена сукупність теоретичних установок, прийомів, методик дослідження мови та окремі прийоми, методики, операції для визначення конкретних теоретичних установок.

Мовна картина світу – це вироблене багатовіковим досвідом народу і реалізоване засобами мовних номінацій зображення усього існуючого як цілісного і багатоаспектного світу, який за своєю будовою і осмисленням мовою зв'язками своїх частин представляє, по-перше, людину, її матеріальну і духовну життєдіяльність, і по-друге, усе, що її оточує: простір і час, живу і неживу природу, соціум.

Особливості м.к.с. відбиває передусім лексика культурного, етнографічного характеру. Наприклад, укр.бандура, булава, галушка; рос.балалайка, сарафан. Окремі слова певної мови виступають як національні символи: укр.калина, рушник, писанка; рос.береза, матрешка.

Через проникнення у м.к.с. пізнається ментальність народу, його міфологічне мислення, виявлення мовних форм, що відтілюють універсальні логічні закони людського мислення.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови чи сукупність мов, усіх інтра- та екстралінгвістичних чинників, що існують синхронно і взаємодіють у межах одного політико-адміністративного об'єднання чи культурного ареалу в той чи інший період.

Мовна сім'я – це група споріднених мов, що беруть початок із прамови.

Мовна стійкість – таке суспільно-політичне явище, в основі якого перебувають національні традиції; національна свідомість та солідарність; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими народами, що живуть на території відповідного народу.

Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох з них.

Монофтонг – голосний звук, для якого характерна артикуляційна й акустична однорідність.

Палаталізація (перехідне пом'якшення) – утворення нових м'яких приголосних на місці твердих [*g], [*k], [*ch] перед голосними переднього ряду.

Південнослов'янська підгрупа слов'янських мов – мови болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська, мертва старослов'янська.

Повноголосся – явище переходу спільнослов'янських сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt, зумовлене дією закону відкритого складу, на східнослов'янському ґрунті у сполучення *torot, *tolot, *teret, *telet.

Порівняльно-історичний метод – метод реконструкції, відновлення фактів історії мови, не зафіксованих у писемних пам'ятках; послідовне зіставлення фонетичних, морфологічних, словотвірних ознак споріднених мов.

Полонізми – вислови, граматичні конструкції, що ввійшли до інших мов з польської мови.

Праслов'янська мова – прамова – основа як усіх слов'янських мов та діалектів, наявних на сьогодні східнослов'янських, південнослов'янських, західнослов'янських, так і мертвих мов.

Славістика, слов'янознавство – сукупність наук про слов'ян, їхні мови, літератури, історію, матеріальну і духовну культуру, фольклор.

Слов'янська філологія – це наука, що вивчає мову, літературу, усну народну творчість, культуру, історію, мистецтво слов'янських народів.

Спільнослов'янська мова – це теориторіальні діалекти предків слов'ян від початку їхнього виділення із спільноіндоєвропейської мови до розпаду слов'янської мовної єдності.

Спорідненість мов - ознака спільності походження мов з однієї прамови, що підтверджується наявністю спільних або закономірно видозмінених у кожній з них фонетичних, лексичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних елементів.

Східнослов'янська підгрупа слов'янських мов – мови українська, російська, білоруська, мертва давньоруська.

Філологія – це сукупність гуманітарних галузей науки (лінгвістика, літературознавство, текстологія, фольклористика, етнографія, джерелознавство, палеографія), що вивчають мову, літературу, культуру того чи іншого народу переважно через мовно-стилістичний аналіз текстів.

Тюркізми – слова чи конструкції, запозичені з тюркських мов, але повністю не засвоєні рідною мовою.

ПРОГРАМА КУРСУ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Слов'янська філологія в комплексі гуманітарних наук

Тема 1. Слов'янська філологія, її складові. Діалектологія, топоніміка, археологія як джерела слов'янської філології. Методологія і проблематика курсу «Вступ до слов'янської філології», його роль у вихованні культуромовної особистості. Професійна спрямованість курсу.

Тема 2. Етнонім «слов'яни». Етнічна близькість слов'янських народів. Сучасні слов'янські народи і держави. Слов'янські літературні мови, їх місце в сучасному світі. Слов'янські мови в колі споріднених індоєвропейських мов. Класифікація слов'янських мов. Риси схожості й відмінності між слов'янськими мовами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Історична доля слов'янства

Тема 3. Прабатьківщина слов'ян (мова і культура). Етнонім «слов'яни», пошуки прабатьківщини слов'янських народів. Спільноіндоєвропейська мова – спільна мова всіх індоєвропейських народів.

Тема 4. Відомості про слов'ян, їх побут, громадські організації, військово-мистецтво) в античних авторів (Тацит, Пліній, Птоломей, Прокопій Кесарійський, Йордана та ін.). Родинні обряди, житло, ремесла древніх слов'ян. Лужицька культура (кін. II – поч. I тис. до н.е.). Пшеворська культура (кін. II ст. до н.е.). Зарубинецька і черняхівська археологічна культури. Слов'янська демонологія. Народний календар.

Тема 3. Прабатьківщина слов'ян (мова і культура). Етнонім «слов'яни», пошуки прабатьківщини слов'янських народів. Спільноіндоєвропейська мова – спільна мова всіх індоєвропейських народів.

Тема 4. Відомості про слов'ян, їх побут, громадські організації, військово-мистецтво) в античних авторів (Тацит, Пліній, Птоломей, Прокопій Кесарійський, Йордана та ін.). Родинні обряди, житло, ремесла древніх слов'ян. Лужицька культура (кін. II – поч. I тис. до н.е.). Пшеворська культура (кін. II ст. до н.е.). Зарубинецька і черняхівська археологічна культури. Слов'янська демонологія. Народний календар.

Тема 5. Праслов'янська мова як спільна прामова всіх слов'ян. Періодизація історії праслов'янської мови. Діалектне членування праслов'янської мови. Мовні зв'язки слов'ян із сусідніми народами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Основні ознаки праслов'янської мови

Тема 6. Фонетичні процеси праслов'янської мови. Спільноіндоевропейська фонетична система як основа фонетичної системи праслов'янської мови. Праслов'янська звукова система. Система праслов'янського вокалізму та консонантизму та їх рефлексії у сучасних слов'янських мовах. Зредуковані ъ, ь; їх звукове значення, позиції. Рефлексії редукованих ъ, ь у сучасних слов'янських мовах.

Доля сполучень приголосних з [j]; сполучень [tl], [dl]; дифтонгів з плавними [r]; [l], типу ort, olt; палаталізації задньоязикових приголосних; спрощення сполучень у середині слова. Особливості будови складу. Наголос. Розвиток фонетичних змін у сучасних слов'янських мовах. Використання історичних фонетичних коментарів у шкільному курсі мови.

Тема 7. Словотвір, морфологія праслов'янської мови. Словотвір іменників та прикметників праслов'янської мови. Праслов'янське відмінювання іменників. Категорія роду, числа. Морфологічні ознаки прикметників, займенників, дієслів. Розвиток граматичних змін у слов'янських мовах. Використання історичних коментарів у шкільному курсі мови.

Тема 8. Лексика, фразеологія праслов'янської мови. Праслов'янська лексика. Індоевропейський шар праслов'янської лексики. Балто-слов'янський пласт. Запозичення з грецької та латинської мов. Слов'яно-тюркські мовні контакти. Слов'янський пласт. Лексика окремих слов'янських мов. Спільні риси в лексиці сучасних слов'янських мов.

Фразеологічна спадщина праслов'янської мови. Фразеологічні паралелі в різних слов'янських мовах. Використання історичних коментарів у шкільних курсах мови і літератури.

Тема 9. Виникнення слов'янської писемності. Походження слов'янської писемності. Діяльність слов'янських просвітителів Костянтина (Кирила) і Мефодія. Слов'янські азбуки: кирилиця і глаголиця. Поширення книжності в Болгарії, Паннонії, Сербії, у Київській Русі.

Поняття про старослов'янську мову. Алфавіт і писемність у сучасних слов'янських народів. Елементи старослов'янської мови в загальноосвітньому навчальному закладі.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

Слов'янські народи: мова, культура

Тема 10. Південнослов'янські країни, народи, особливості їхніх мов. Короткі відомості про розвиток словенської, сербохорватської, болгарської, македонської мов. Просвітницька діяльність Наума і Климента. Чорноризець Храбр («О письменах»). Боротьба за літературну мову в Болгарії на народній мовленнєвій основі в період Відродження в XIX ст. Літературно-книжні типи мови у сербів у кінці XVIII ст. Роль Вука Караджича у відродженні сербської літературної мови на народній основі. Діячі національного хорватського Відродження (поети Людевіт Гай, Станко Враз та ін.).

Тема 11. Східнослов'янські країни, народи, особливості їхніх мов. Короткі відомості про українську, білоруську мову, російську мови.

Тема 12. Західнослов'янські країни, народи, особливості їхніх мов. Короткі відомості про розвиток польської, чеської, словацької, верхньолужицької мов. Пам'ятники писемності давньочеської мови: духовні вірші, побутові комедії, легенди. Роль гусистського руху на початку ХУ ст. на розвиток чеської літературної мови. Кодифікація чеської мови. Граматика Й.Добровського. Розвиток сучасної чеської мови в художній літературі XIX ст. «Золотий» вік польської літератури і мови (XVI – середина ХУІІ ст.). Роль літератури класицизму і романтизму в розвитку польської літературної мови.

Тема 13. Мова звичаєвої культури слов'янських народів. Традиції, звичаї, обряди словаків. Звичаї, обряди жителів Польщі. Традиції, звичаї, обряди жителів Словенії. Звичаї, обряди білорусів. Болгарські традиції і звичаї. Традиції, звичаї, обряди жителів Македонії.

Особливості слов'янського фольклору та літератури.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5

З історії слов'янської філології

Тема 14. Виникнення слов'янської філології. Періодизація історії слов'янської філології. Основні культурні та наукові центри слов'ян.

Дослідження в галузі слов'янської філології. (1753–1829). Проблематика праць Й.Добровського: слов'янське порівняльно-історичне мовознавство, походження і рання історія слов'ян, класифікація слов'янських мов, народномовленнева основа старослов'янської мови, граматики церковнослов'янської мови, історія чеської мови. О.Востоков «Міркування про слов'янський світ» (1820). Застосування порівняльного методу до історичних фактів слов'янських мов. Наукова діяльність І. Срезневського, О. Потебні, Ф. Буслаєва та ін. Внесок Ф. Міклошича, Г. Ягича у вивчення слов'янських мов.

Тема 15. Слов'янська філологія у другій половині XIX ст. Наукова діяльність академіка О.Шахматова, І.Бодуена де Куртене та ін. Дослідження українських науковців у галузі слов'янської філології.

Тема 16. Слов'янська філологія у XX – початку XXI століття. Організація слов'янознавчих кафедр в університетах. Внесок В. Виноградова, Б. Ларіна, В. Мокієнка, Д. Лихачова, Р. Аванесов, О. Широкова, С. Бернштейна, М. Толстого, В. Іванова, В. Топорова, О. Трубачова, М. Кондрашова у розвиток слов'янської філології.

Славістика в Україні. Праці А. Кримського, Є. Тимченка, А. Білецького, Л. Булаховського, І. Білодіда, В. Лучика, В. Німчука, В. Русанівського, В. Склярєнка, Г. Півторака, О. Ткаченка, М. Жовтобрюха, О. Тараненка, А. Багмут зі слов'янської філології.

Славістика у неслов'янських країнах. Актуальні завдання славістики XXI ст. Ознайомлення з творчим доробком славістів у загальноосвітньому навчальному закладі.

Теми наукових розвідок

Проблема слов'янської прабатьківщини за даними історії, археології і філології.

Життя давніх слов'ян за даними етнології.

Слов'янські етноніми.

Сімейний устрій та суспільний лад давніх слов'ян.

Перші історичні відомості про слов'ян (Пліній Старший, Тацит, Йордан, Птолемей, Прокопій Кесарійський та ін.).

Різні концепції визначення прабатьківщини слов'ян у сучасній науці.

Побут давніх слов'ян за даними мови та історичними джерелами.

Державно-суспільний устрій західних (південних, східних – на вибір) слов'ян.

Ремесло і військова справа у слов'ян за історичними джерелами.

Слов'янське язичество – відбиття індоєвропейської культури.

Давня слов'янська обрядовість (обряди календарно-аграрного циклу, весільний обряд, поховальний обряд і т. ін.).

Слов'янська демонологія. Східнослов'янські язичницькі боги.

Язичницькі боги західних слов'ян.

Відображення у слов'янському фольклорі уявлень давніх слов'ян про світ.

Вплив Візантії на культуру і мову слов'ян.

Тюркські запозичення у східнослов'янських мовах.

Індоєвропейська лексика у слов'янських мовах.

Вплив старослов'янської мови на українську.

Язичницькі обряди у сучасних слов'янських народів.

Балто-слов'янська проблема.

Життя і діяльність Константина і Мефодія.

Гіпотези про існування писемності у слов'ян до Константина і Мефодія.

Кирилиця і глаголиця.

Література слов'ян у XI – XVI століть.

Сучасні слов'янські літератури.

Релігія давніх слов'ян.

Старослов'янська мова, її основа, характер і функції.

Слов'яно-готські мовні контакти.

Діяльність учених-славистів (М. Ломоносов, О. Востоков, А. Шафарик, Й. Добровський, Ф. Буслаєв, В. Даль, О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, Л. Щерба, Ф. Фортунатов, О. Шахматов, Т. Лер-Сплавинський, В. Виноградов, Д. Лихачов та ін. – на вибір)

Культура і побут жителів слов'янських країн.

Слов'янська філологія у ХІХ ст.

Розвиток славистики у ХХ ст.

Розвиток слов'янської філології на сучасному етапі.

Місце слов'янських мов серед інших мов світу.

Загальна характеристика формування білоруської національної літературної мови.

Загальна характеристика чеської національної літературної мови.

Загальна характеристика формування словацької національної літературної мови.

Загальна характеристика формування польської національної літературної мови.

Загальна характеристика серболужицької національної літературної мови.

Загальна характеристика болгарської національної літературної мови.

Загальна характеристика сербської, хорватської національних літературних мов.

Загальна характеристика словенської національної літературної мови.

Загальна характеристика македонської національної літературної мови.

Слов'янський фольклор. Слов'янські традиції і звичаї.

Питання до заліку

1. Слов'янська філологія як наука.
2. Порівняльно-історичний метод як основа слов'янського мовознавства.
3. Зародження і становлення слов'янської філології.
4. Слов'янська філологія у ХІХ ст.
5. Розвиток славістики у ХХ ст.
6. Розвиток слов'янської філології на сучасному етапі.
7. Місце слов'янських мов серед інших мов світу.
8. Спорідненість слов'янських мов.
9. Генеалогічна класифікація слов'янських мов.
10. Балтослов'янські мовні зв'язки.
11. Утворення праслов'янської мови.
12. Фонетична, граматична система праслов'янської мови.
13. Загальнослов'янська лексика.
14. Сучасне бачення походження і прабатьківщини слов'ян.
15. Особливості матеріальної і духовної культури, соціального устрою давніх слов'ян.
16. Передумови виникнення слов'янського письма.
17. Значення діяльності Константина (Кирила) і Мефодія для слов'янських народів.
18. Слов'янські алфавіти.
19. Загальна характеристика старослов'янської мови.
20. Східнослов'янські мови, їх загальні риси.
21. Західнослов'янські мови, їх загальні риси.
22. Південнослов'янські мови, їх загальні риси.
23. Загальна характеристика формування української національної літературної мови.
24. Загальна характеристика формування російської національної літературної мови.
25. Загальна характеристика формування білоруської національної літературної мови.
26. Загальна характеристика чеської національної літературної мови.
27. Загальна характеристика формування словацької національної літературної мови.
28. Загальна характеристика формування польської національної літературної мови.

29. Загальна характеристика серболужицької національної літературної мови.
30. Загальна характеристика болгарської національної літературної мови.
31. Загальна характеристика сербської, хорватської національних літературних мов.
33. Загальна характеристика словенської національної літературної мови.
34. Загальна характеристика македонської національної літературної мови.
35. Слов'янський фольклор. Слов'янські традиції і звичаї.

НАВЧАЛЬНА ТА НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

Підручники, навчальні посібники, хрестоматії

Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: навч. посібн. – К.: Вищ. шк., 1991. – 231 с.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К., 1998. – 152 с.

Булаховській Л.А. Вибрані праці в п'яти томах: Слов'янська акцентологія. – К., 1980. – Т. 4. – 575 с.

Бурмистрович Ю. Домашние задания к практическим занятиям по курсу «Историческая фонемология цепочки славянских языков: протославянского (как диалекта праиндоевропейского) – праславянского – правосточнославянского (или древнерусского) в сопоставлении его со старославянским – русского: учебн.пособ. – Абакан, 1995. – 66 с.

Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы / Плотникова А.А. – Институт славяноведения, М.: Индрик, 2001. – 496 с.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – 588 с.

Даниленко Л.І., Русанівський В.М., Федонюк В.Є., Чумак В.В. Українське мовознавство у західних і південних слов'ян.-К., 2005.-178с.

Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому:

Історія української мови. Лексика і фразеологія / за ред. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1983. – 739 с.

Історія української мови: Хрестоматія / Упрядн. С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – 231 с.

Жовтобрюх М.А., Волох О.Т. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980.

Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наук. думка, 1979. – 367 с.

Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми, процедури дослідження мови: Посібник. – Вид. 2-е, перероблене. – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 283 с.

Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 226 с.

Зеленько А.С. Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до семасіології лінгвістичного детермінізму): Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 210 с.

Зінченко С.В., Коваленко В.Г. Історична граматики української мови в таблицях. Історичний коментар. – Ніжин: РВВ НДПУ, 2001. – 92 с.

Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Істор.-реліг. моногр. Вид. друге. – К.: АТ «Обереги», 1994.

Історія слов'янських народів (Центральна та Південно-Східна Європа, від найдавніших часів до кінця XVIII століття). Методичні рекомендації / Лобас Т.В. – Луганськ: Альма матер, 2002. – 46 с.

Історія української мови: Методичні рекомендації до курсу історичної граматики української мови / Упор. С.П. Бевзенко.-Одеса, 1981. – 50 с.

Історична граматики. Організаційно-методичні рекомендації / Упор. Поставний В.В. – Суми: Видавн. «Слобожанщина», 1997. – 44 с.

Кондрашов Н.А. Славянские языки: Учебн.пособие для студентов филол. спец. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1986. – 239 с.

Кононенко П.П. Українознавство: Підручник. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.

Костомаров Микола Іванович. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К. : Либідь, 1994. – 384с.

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Вид.центр «Академія», 2000.

Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Вид.центр «Академія», 1999. – 288 с.

Куриленко В.М. Конспект лекцій з історичної граматики української мови (Вступ, фонетика). – Глухів: ГДПУ, 1999. – 35 с.

Куриленко В.М. До ареалогії та стратиграфії північних (поліських) говорів. – Глухів: РВВ ГДП, 2001. – 184 с.

Леута О.І. Старослов'янська мова: Підручник. – К.: Вища шк., 2001. – 255 с.

Лєсна В.В., Найрулін А.О. Історична граматика української мови: Методичні рекомендації для студентів денної та заочної форм навчання факультету української філології. – Луганськ, 2001. – 31 с.

Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 344с.

Майборода А.В. Старослов'янська мова. – К.: Вища шк., 1975. – 294 с.

Матвієнко А.М. Рідне слово. – К.: Всеукр. товариство «Просвіта», 1994. – 221 с.

Мови Європи. Календар на 2001 рік. (За матеріалами Лінгвістичного навчального музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.) / Уклад. К.М. Тищенко. – К.: «Кальварія», 2001. – 20 с.

Поляков О.Славянские языки: Основные особенности. Паралельные тексты. – Вильнюс: Leidybos centras, 1998. – 228 с.

Скаб Мар'ян Стефанович. Вступ до слов'янської філології: навч.посібн. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2003. – 32с.

Собинникова В.И. Введение в славянскую филологию. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1979. – 82 с.

Соколянський А.А. Введение в славянскую филологию: Учебн. пособ. для студентов филол. фак. высш. учеб. Завед. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 400 с.

Трохимович К.К. Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика. – Львів: Видавництво Львівського університету. – 1960. – 227 с.

Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології. – К.: НМК ВО, 1988. – 77 с.

Монографії

Бакаленко І.М. Становлення і розвиток вітчизняної лінгводидактики як самостійної дисципліни (Ф.І. Буслаєв, К.Д. Ушинський, І.І. Срезневський). – Запоріжжя. – ЗДУ, 2001. – 114с.

Баран В.Д. Давні слов'яни. – К.: Альтернативи, 1998. – 336 с., з іл.

Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – Т.1.

Будняк Д. В. Тріада: етнос – мова – культура слов'ян=Triada: etnos – jezyk – kultura slowian/ Budniak, D. / Свєнток-шиська академія ім. Я.Кохановського. Інститут слов'янської філології (м. Кельце). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – 130 с.

XIII Міжнародний з'їзд славістів, Любляна, Словенія, 15-21 серпня 2003 р. Джерелознавство, історія та культурологія слов'янських народів: Доповіді. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 62 с.

Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Філологічний факультет. Кафедра слов'янської філології / А.Й. Багмут (ред.кол.). – К. : Знання, 1999. – 147 с.

Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект.-К.: «АртЕк», 2001. – 304 с.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наук.думка. 1992.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». -К.: Видавн. центр «Академія», 2001. – 152 с.

Слов'янська ономастика: Збірник наук. праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, професора П.П.Чучки / НАН України ; Інститут української мови; Ужгородський держ. ун-т / С.М. Медвідь (відп.ред.). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. – 236 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Черниш Тетяна Олександрівна. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: (Гніздовий підхід) /Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут філології. – К., 2003. – 479с.

Словники, довідники

Белей Л., Белів О. Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 332 с.

Бромлей Ю.В. и др. Страны и народы. Восточная Европа (научно-популярное географо-этнографическое издание в 20-ти томах). – М.: Мысль, 1980. – 348 с.

Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды (библиографический словарь). 1976, т.1, 1977, т.2, 1978, т.3. – Минск.

Даль В.Л. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1955. 1978–1980 и др. издания). – Т. 1–4.

Дешиця М.Ю. Малий український церковно-історичний словник. – Львів: Основа, 1994. – 155 с.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь. – 224 с.

Исаев М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов. – 2-е изд. – М.: Флинта, 2002. – 200 с.

Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М., 1996.

Мосенкіс Ю.А. Трипільський прасловник української мови. – К.: НДІТІАМ, 2001. – 80 с.

Полный церковно-славянский словарь / Сост. прот. Г. Дьяченко. – М., 1993.

Прохоров А.М. и др. Народы мира (историко-этнографический справочник) / Под ред. Ю.В. Бромлея. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 626 с.

Славянские древности: этнолингвистический словарь. В 5-ти томах. Под ред. Н.И. Толстого. – Т.1. А-Г. – М.: Международные отношения, 1995. – 578 с.

Смирнов С.В. Отечественные филологи-слависты середины XVIII – начала XX вв.: Справочное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 336 с.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1974 (и послед. выпуски).

Підручники для загальноосвітніх закладів

Дроздова О.Е. Уроки языкознания для школьников: 5-8 кл.; Пособие для уч-ся. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 336с.

Зарубіжна література ХХ ст. / За ред. М.І. Борецького: Підр. для 11 кл. середн. загальноосвітн. школи. – Львів: Світ, 2000. – 452 с.

Зарубіжна література. 10 клас: Посібник-хрестоматія / Упор. Б.Б. Щавурський, М.М. Николин. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 480 с.

Зарубіжна література. 7 клас: Посібник-хрестоматія / Упор. Б.Б. Щавурський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 384 с.

Зарубіжна література. 8 клас: Посібник-хрестоматія / Упор. Г.Є. Безкоровайний, Б.Б. Щавурський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 432 с.

Рідна мова. Підручник для 5 класу / Г.Р. Передрій, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, Я.І. Остаф. – 5-е видання. – К.: Освіта, 1996. – 287 с.

Рідна мова: Підручник для 6 класу / Г.Р.Передрій, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, Я.І.Остаф. – К.: Освіта, 1993. – 286 с.

Рідна мова: Підручник для 8 класу / Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, Я.І. Остаф. – 4-е вид., перероб. і допов. – К.: Освіта, 1996. – 175 с.

Шелехова Г.Т., Остаф Я.І., Скуратівський Л.В. Рідна мова. Підручник для 8 класу / 3-е видання. – К.: Освіта, 2000. – 256 с.

Ющук І.П. Рідна мова. Підручник для 6 класу. – К.: Освіта, 1994. – 224 с.

Українська мова: Підручник для учнів 10–11 кл. шк. з укр. та рос. мовами навчання / О.М. Біляєв, Л.М. Симоненкова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова. – 4-те вид. – К.: Освіта, 2000. – 240 с.

Українська мова: Підручник для учнів старших класів середніх навчальних закладів нефілологічного профілю та абітурієнтів / Галетова А.Г., Гайдаєнко І.В., Горошкіна О.М., Паламарчук О.С., Пентиліук М.І. – К.: Ленвіт, 2003. – 272 с.

Статті

Ажнюк Б.М. Слов'янські і неслов'янські запозичення в мові української діаспори // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 145–160.

Андерш Й.Ф. Про співвідношення чеського літературного мовлення і відображення його в «Чесько-українському словнику» // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 19–23.

Антонюк П.І. Де чоловікові не скажуть: «Ти баба!» // Відродження. – 1994. – № 5–6.

Архангельська А.М. Мовна картина світу у слов'янській фразеології // Слов'ян. вісн. – 1998. – Вип. 1. – С. 210–213.

Бакеркина В.В. О национально-культурном менталитете и его лексикографической репрезентации // Язык и культура. Третья международная конференция. Доклады и тезисы докладов. – К., 1994. – С. 55–56.

Баландіна Н. Функціональний потенціал чеських прощань // Рідний край. – 2002. – № 2(7). – С. 44–49.

Билык Е.Н. Факультативный курс «Введение в славянские языки» как средство обеспечения базы лингвистических знаний учащихся // Відродження. – 1995 – № 4. – С. 24–25.

Бурячок А. Давньоруський період в історії східних слов'ян, їх мов, культур // Дивослово. – 1994. – № 5 – 6.

Быстрова Е.А. Культуроведческий аспект преподавания русского языка в национальной школе // Русская словесность. – 2001. – № 8. – С. 66–74.

Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 37–41.

Глущенко В.А. Період східнослов'янської мовної єдності в працях О.О. Шахматова // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 18–25.

Глущенко В.А. Щоб знати мову, треба знати її історію. // Відродження. – 1994. – № 9. – С. 66–68.

Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських // Горбач О. Зібрані статті. III. Історія української мови. – Мюнхен, 1993. – С. 4–30.

Грищенко А.П., Їжакевич Г.П. Актуальні проблеми слов'янської соціолінгвістики // Мовознавство, 1983. – № 2. – С. 13–15.

Даниленко Л.І. Лексико-семантичні інновації в сучасній чеській мові // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 104–112.

- Данилюк А. Дорогами українського Полісся – до прабатьківщини слов'ян // Берегиня. – 1994. – № 2–3. – С. 75–80.
- Довбня Л.Є. Корифей філологічної науки (Про О. Потебню) // Відродження, 1995. – № 9. – С. 75–76.
- Довбня Л.Є. Молоде та зелене. Семантичні зміни праслов'янських прикметників, що позначають колір, у російській, українській та чеській мовах // Відродження, 1994. – № 12. – С. 71–73.
- Єрмоленко С. Українська мова серед інших слов'янських // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 18–21.
- Єрмоленко С.Я. Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 25–36.
- Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
- Залізняк Л. Походження східних слов'ян // Дивослово. – 2001. – № 3. – С. 26–28.
- Залізняк Л.Л. Етногенез українців, білорусів та росіян // Пам'ять століть. – 1996. – № 2.
- Зубов М.І. Слов'янська квазітеонімія старшої доби: рожаниця і род // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 161–168.
- Карацуба М.Ю. Перевтілення в сербській народній та польській і українській літературній баладах // Зарубіжна література. – число 24(40). – К., 1997. – С.6.
- Карацуба М.Ю. Ідейно-творчі зв'язки Лесі Українки з сербським фольклором // Матеріали VI Міжнародної конференції «Мова і культура» у п'яти томах. – К. – «Collegium», 1998. – Т.4. – С. 106–109.
- Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство, 1992. – № 1.
- Карпенко Ю.О. Українська гіпотеза // Мовознавство, 1993. – № 5. – С. 3–9.
- Колесов В.В., Кара Н.В. Честь і слава в давньоруських текстах Київської доби // Мовознавство. – 1983. – № 4. – С. 9–11.
- Коломієць В.Г. Етимологічне гніздо доточити «приєднати» у слов'янських мовах. // Мовознавство. – 1992. – № 1.
- Коломієць Б.Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
- Комлев Н.Г. Речевая культура современных славянских языков в сопоставлении с неславянскими (контрастивный аксиологический анализ) // Научные доклады филологического факультета МГУ. – М., 1998. – Вып. 3. – С. 31–52.
- Кондзеля О.С. Проблеми граматики слов'янських мов у науковій спадщині О.О. Потебні // Слов'ян. вісн. – 1998. – Вип. 1. – С. 214–218.
- Кочерган М.П. Гілки слов'янських мов. Порівняльна характеристика // Відродження. – 1994. – № 8. – С. 56–59.
- Кравчук А.М. Реалізація семантики власної назви в польській ономастичній фразеології // Мовознавство. – 2001. – №2. – С. 26–34.
- Красуський М. Древность малороссийского языка // Индо-Європа. – 1991. – № 1. – С. 8–39.
- Куркина Л.В. Этимология болг. рѣся // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. – М.: Наука, 1974. – С. 125–132.
- Куркина Л.В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики // Материалы и исследования. – М.: Наука, 1974. – С. 160–171.
- Лукінова Т.Б. Из спостережень над семантикою s-основ // Мовознавство, 1983. – № 6. – С. 51–57.
- Львов М.Р. Роль родного языка в становлении духовного мира личности // Русский язык в школе. – 2001. – №4. – С. 3–8.

- Манакін В.М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 26–37.
- Марченко Т.Я. Походження назв рослин у сербській мові // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 68–73.
- Мироснова Г.М. Мотивація термінів східнослов'янської народної архітектури в етнолінгвістичному висвітленні // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 21–30.
- Нікітіна Ф.О. Якою була наша прामова? (Огляд версій її походження) // Відродження. – 1995. – № 10. – С. 55–61.
- Пасемко І. Славістика та українознавство: Історичні перехрестя // Дивослово. – 1999. – № 10. – С. 18–21.
- Печерна Г. Мова – генетичний код (Замітки з історії української мови). // Укр. мова і літ. в шк. – 1993. – № 2.
- Півторак Г.П. Занепад зредукованих ь, ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – №2/3. – С. 3–14.
- Півторак Г.П. Праслов'янська епоха у світлі сучасних наукових даних // Мовознавство. – 1982. – № 2.
- Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 30–45.
- Радчук В.Д. Мова в Україні: стан і перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2–3. – С. 39–43.
- Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
- Русанівський В.М. Міждисциплінарна наука славістика // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 3–12.
- Русанівський В.М. Основа розвитку думки // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 5–14.
- Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К.: Наук.думка, 1989. – 112 с.
- Свистельская В.Л. Украинско-белорусские противопоставления в терминологии погребального обряда // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. Часть 2. – Гомель, 1985. – С. 108–110.
- Селіванова О.О. Пареміологічні парадокси в східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 60–65.
- Семичинський С.В. У лабіринті версій (Де знаходилася мовна прабатьківщина індоєвропейських народів) // Відродження. – 1994. – № 9. – С. 63–66.
- Скляренко В.Г. Етимологічні розвідки. 2. Чоловік // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 16–22.
- Скляренко В.Г. Етимологічні розвідки. 2. Чоловік // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 11–17.
- Соколянський А.А. Введение в славянскую филологию: Учебн. пособ. для студентов филол. фак. высш. учеб. завед.-М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 400 с.
- Ставицька Л. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13–16.
- Степаненко М. З історії дослідження витоків української мови // Дивослово. – 2001. – № 7. – С. 17–19.
- Стоянова Е.П. З історії нормування болгарської мови в Україні // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 60–65.
- Суслопаров М. Пелазгійська азбука // Космос древньої України. – К., 1992. – С. 138–141.
- Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – 2003. – № 2–3. – С. 30–55.

Тищенко О.В. Номінативне вираження тематики «доля-смерть» у слов'янській обрядовості сімейного циклу // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Сер. Філологічні науки.- Кіровоград, 1999. – Вип.20. – С. 63–72.

Тищенко О.В. Лексико-семантичне поле «позитивні емоції» у слов'янській родинній обрядовості: концептуальний підхід // Мовознавство. – 2000. – № 2–3. – С. 57–66.

Ткаченко О.Б. Російська та церковнослов'янська мова (російської редакції) як джерело реконструкції найдавнішого періоду історії української мови // Мовознавство. – 1993. – № 2.

Ткачук О. Деякі аспекти проблеми походження української мови // Дивослово. – 1999. – № 4.

Ужченко В.Д. Внутрішня форма фразеологізму у зв'язку із внутрішньою формою слова // Мовознавство, 1993. – № 3. – С. 23–30.

Федоренко Д.Т. Брати-просвітителі. Начерк творчого портрета першоучителів слов'ян Кирила і Мефодія // Радянська школа. – 1990. – № 5. – С. 91–93.

Черниш Т.О. До проблеми дослідження лексичних взаємозв'язків слов'янських мов // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 53–60.

Шевельов Ю.О. О. Потебня і стандарт української літературної мови. // Мовознавство. – 1992. – № 1.

Яременко В. Якою ж мовою розмовляли київські князі? // Наука і суспільство, 1991. – № 2. – С. 14–17.

Інтернет-сайти

Славянская этнолингвистика. Краткая библиография западной и славянской этнолингвистики. karija.narod.ru.

Болгарія <http://www.internews.bg/>

Македонія <http://www.makedonskosonce.com/>

Польща <http://gazetapolska.pl/>

Словаччина <http://novycas.sk/>

Словенія <http://www.si-int-news.com/>

Хорватія <http://www.3media.hr/>

Чехія <http://ctk.ceskenoviny.cz/>

<http://www.shpl.ru/inform/projects/assbib/>

<http://www.stars.ru/>

<http://www.tane.ssft.ternopil.ua/education.html>

<http://www.unicor.ac.ru/>

<http://www.univer.kharkov.ua/>

<http://www.vaz.tlt.ru/>

<http://www.wkkodex.ru/>

<http://www1.rambler.ru/sites/9000/>

<http://www-koi8.yspu.yar.ru/vestnik/ke>

http://www.fn.univ.gda.pl/structura-Wydzialu/Instytut_Filologii_Polskiej/pol.html

<http://paula.univ.gda.pl/wieslaw/fhifpzak.html>

<http://www.kul.lublin.pl/wnh/studia>

**Варіанти контрольних робіт
з курсу «Вступ до слов'янської філології»**

Варіант №1

1. Поміркуйте, чому в різних мовах один і той же предмет називається на основі різних ознак:

укр. швець - той, що шиє;

рос. сапожник – той, що робить чоботи;

болг.обущар – той, що робить взуття.

2. Користуючись довідниковими матеріалами, з'ясуйте походження слів град, свічка, освіта, берег, уста, Всеволод, Володимир.

3. Охарактеризуйте процес зародження слов'янської філології. Назвіть її основні центри і засновників. Опишіть внесок провідних українських учених у цей процес.

Варіант №2

1. Визначте, які мови входять до моногрупи індоєвропейської мовної сім'ї:

а) індоарійська, іранська, кельтська;

б) грецька, албанська, вірменська;

в) германська, балтійська, албанська.

На основі яких даних ви зробили такі висновки?

2. Поміркуйте, чи вплинула освітня діяльність братів Кирила і Мефодія на становлення української мови.

3. Охарактеризуйте розвиток слов'янської філології в Україні протягом ХХ – на початку ХХІ століття.

Варіант №3

1. Визначте, які мови становлять південну підгрупу слов'янських мов:

а) польська, чеська, словацька, верхньолужицька, словінська;

б) українська, російська, білоруська, староукраїнська, старобілоруська, давньоруська;

в) болгарська, македонська, сербохорватська, словенська, вимерла старослов'янська, давні форми болгарської, сербської мов.

За якими ознаками виділяють південну підгрупу слов'янських мов

2. З'ясуйте, які теорії прабатьківщини актуальні. Аргументуйте свою думку.

3. Поміркуйте, у чому полягають здобутки західнослов'янської філології першої половини ХХ – на початку ХХІ століття. Опишіть внесок західнослов'янських учених у цей процес.

Варіант №4

1. Визначте, які мови представляють західну підгрупу слов'янських мов:

а) польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, серболужицька, вимерла полабська, старопольська, старочеська, словінська;

б) болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська;

в) українська, російська, білоруська, староукраїнська, старобілоруська, давньоруська.

За якими ознаками виділяють західну підгрупу слов'янських мов?

2. Поміркуйте, до яких археологічних культур причетні праслов'яни. Опишіть їх роль для подальшого розвитку слов'ян.

3. З'ясуйте, в якому класі загальноосвітньої школи вивчаються старослов'янізми. Які ознаки старослов'янізмів мають знати учні? Підготуйте фрагмент бесіди для школярів.

Варіант №5

1. Визначте, які мови становлять східну підгрупу слов'янських мов:

а) болгарська, македонська, сербохорватська, словенська;

б) російська, українська, білоруська;

в) польська, чеська, словацька, верхньолужицька.

За якими ознаками виділяють східну підгрупу слов'янських мов?

2. Поміркуйте, як відобразилася у праслов'янській мові матеріальна культура. Покажіть це на прикладі реконструйованої лексики.

3. До теми «Українська мова серед інших слов'янських мов» підготуйте запитання і завдання для учнів 11 класу загальноосвітнього закладу.

Варіант №6

1. Визначте, який критерій серед поданих критеріїв спорідненості вважається найпереконливішим, але найважчим для застосування:

а) морфологічний; б) лексичний; в) фонетичний.

Чому? Підтвердіть думку прикладами.

2. Розгляньте старослов'янськи й визначте, якими звукосполученнями вони відрізняються від незапозичених слів (в дужках подано для порівняння незапозичені слова).

Глава (голова), злато (золото), прах (порох), вражий (ворожий), возвеличити (звеличити), воздвигнути, представити, соратник (співробітник), собор (збір), священний (святий), огненний (вогняний), трудящий (трудоий), грядущий.

3. З'ясуйте сутність праслов'янської мови. Охарактеризуйте терміни, які використовують на її позначення.

Варіант №7

1. Розподіліть подані сучасні індоєвропейські мови:

1.1. за гілками:

іспанська, російська, французька, словенська, шотландська, шведська.

1.2. за сім'ями:

англійська, арабська, угорська, хінді, естонська, литовська.

1.3. за групами:

білоруська, українська, польська, сербська, старослов'янська, словацька.

2. Представте візитку культури білорусів.

3. Поміркуйте, які піддіалекти виділилися із праслов'янської мови? Охарактеризуйте фонетичні відмінності між ними.

Варіант №8

1. Розподіліть мови за сім'ями і групами у відповідності з генеалогічною класифікацією мов. Слов'янські мови розподіліть за віднесеністю до певної підгрупи. Зазначте, які з поданих мов є державними і в яких країнах:

санскрит, українська, туркменська, італійська, португальська, польська, молдавська, ескімоська, датська, російська, скіфська, кашубська, німецька, арабська, чеська, англійська, болгарська, циганська, осетинська, македонська.

2. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому власне українські слова, старослов'янізми і слова, запозичені з неслов'янських мов.

Ні, не загинеш ти безслідно В німім безслав'ї своїм. Во гніві правім і святім, Воспрянеш ти, мій краю рідний, Дніпровських круч гранітом мідним Зведешся з попелу руїн В красі і силі над землею.	Цей день прийде. І буде він Останнім днем ганьби твоєї, Твого безпросвітку. О мій Далекий краю, знявши руки, За кров, безчестіє і муки, - За все воздай... (Д.Паламарчук)
---	---

3. З'ясуйте, в чому сутність фонетичної транскрипції праслов'янської мови. Поясніть уживання її знаків.

Варіант №9

1. Поміркуйте, що являла собою праслов'янська мова, які хронологічні межі її існування, які причини розпаду праслов'янської мови?

2. Визначте, які з цих слів є старослов'янізмами за походженням: порох, молодь, берег, хороми, поворот, середина. На підставі яких ознак зроблені ваші висновки?

3. Охарактеризуйте особливості накреслення кириличних літер? Охарактеризуйте їх назви, звукові і числові значення, варіанти кирилиці у слов'янської мови.

Варіант №10

1. Поміркуйте, які припущення висловлюють вчені стосовно походження етноніма «слов'яни». Коли слов'яни виокремилися із спільноіндосвропейської етнічної і мовної єдності?

2. Прокоментуйте вислів С.Смаль-Стоцького. Чи згодні Ви з таким твердженням?

«Нехай і україністика, де все лежить ще облогом, сповнить також своє велике завдання, якого ніхто не в силі виконати так, як самі україністи, бо живе чуття мови надзвичайно важливий чинник у наукових дослідках мови».

3. З'ясуйте передумови виникнення писемності у слов'ян. Аргументуйте використання слов'янами письма до прийняття християнства.

Варіант №11

1. Заповніть таблицю «Запозичення з грецької, латинської, тюркських мов», вставивши у відповідну колонку слова:

огірок, кесар, диван, тапчан, кепський, коляда, слюсар, фортуна, гарбуз, панахида, череда, кавун, брама, гнідий, монастир, буланий, логіка, мак, конгрес, козак, люлька, пельмені, трагедія, Венера, диявол, кип'яток, ложка, щогла, Олексій, Андрій, Микола.

2. С. Смаль-Стоцький виводив українську мову з праслов'янської і стверджував, що українська мова ближча до мови сербської, ніж до російської, чим викликав неприйняття науковців на довгі десятиріччя. Як сьогодні в наукових колах сприймається це припущення?

3. Опишіть процес становлення слов'янської філології в зарубіжних наукових центрах.

Варіант №12

1. Укажіть, в яких сучасних слов'янських мовах збереглися складотворчі звуки р, л:

1) давньор. гърло, чеськ. hrdlo, серб. грло, польськ. gardlo; укр. горло;

2) укр. торг, рос. торг, чеськ. trh, серб. трг;

3) укр. горб, рос. горб, чеськ. hrb, словен. grb;

4) укр. вовк, рос. волк, чеськ. vlk, серб. вук (из влк), польськ. wilk.

2. Упродовж віків покоління українців усувалися від повноцінного формування особистості, яке можливе лише в рідномовному оточенні. Саме тому Ю. Шевельов наголошує, що для української мови притаманна «втрата власної шкали вартостей». Ваша думка щодо цього. А як ці питання вирішуються в інших слов'янських державах?

3. Назвіть країни, на території яких поширені слов'янські мови. Назвіть столиці слов'янських держав. Охарактеризуйте одну з південнослов'янських мов (на вибір).

Варіант №13

1. Поміркуйте, як реалізувалися в різних слов'янських мовах спільноіндосвропейські слова:

земля, сонце, вечір, весна, вогонь, вода, сніг, вітер, блискавка, дерево, береза, зерно.

Яку роль відіграє етимологічний аналіз лексики при встановленні найдавнішої території слов'ян?

2. Науковці відзначають багато спільних рис у календарних обрядах українців, росіян, білорусів, сербів, хорватів, чорногорців, македонців, чехів, словаків і поляків. Доведіть це.

3. Визначте, які з поданих мов входять до моногрупи індосвропейської мовної сім'ї:

- а) індоарійська, іранська, кельтська;
- б) грецька, албанська, вірменська;
- в) германська, балтійська, албанська.

На підставі яких ознак виділяються мовні сім'ї?

Варіант №14

1. Поясніть, за якими фонетичними рисами південнослов'янські мови наближаються до східнослов'янських.

2. Перекладіть на українську мову такі слова:

ухаживать, праздник, любить, больница, воспитание.

Чи є відмінність у значеннях та етимологіях цих слів в українській та російській мовах? Яка причина такої відмінності?

3. З'ясуйте, які історичні відомості про найдавніші слов'янські племена містяться у працях грецьких і римських істориків. Дайте коротку характеристику цим історичним відомостям.

Варіант №15

1. Назвіть фонетичні засоби, які зумовили поділ слов'янських мов на східну і південну групи, з одного боку, і західну - з другого.

2. З'ясуйте, які припущення висловлюють вчені стосовно походження етноніма «слов'яни»? Коли, на думку вчених, слов'яни виокремилися із спільноіндосвропейської етнічної і мовної єдності?

3. Заповніть таблицю «Запозичення з грецької, латинської, тюркських мов», вставивши у відповідну колонку слова:

огірок, кесар, диван, тапчан, кепський, коляда, слюсар, фортуна, гарбуз, панахида, череда, кавун, брама, гнідий, монастир, буланий, логіка, мак, конгрес, козак, люлька, пельмені, трагедія, Венера, диявол, кип'яток, ложка, щогла, Олексій, Андрій, Микола.

Варіант №16

1. Поміркуйте, які фонетичні зміни реалізовані в поданих словах?

болг.град., схв.град., словен. grad, словац. hrad, пол. grod, верхньол. hrod, рос.город, укр. город.

2. Прочитайте текст. Якими побачили слов'ян давні історики? Дайте характеристику слов'ян.

Слов'яни, – писав Ал-Бекрі у «Книзі шляхів та країн», – люди сміливі і наступальні, й коли б не було їхньої роздільності внаслідок багато чисельних відгалужень (колін) та розкиданості їхніх племен, то з ними силою не зрівнявся б жоден народ у світі. Вони населяють країни, найбагатші домівками і життєвими припасами. Вони запопадливі в землеробстві і в здобуванні собі прожитку й переважають у цьому всі народи півночі. І доходять ці товари їхні морем та сухоходом до Русів і Константинополя. І найголовніші з племен півночі розмовляють по-слов'янськи...»

3. Змоделюйте тези конференції «Діалог мов і культур у сучасному соціумі».

Варіант №17

1. Прокоментуйте наслідки зредукованих у старослов'янській та сучасних слов'янських мовах.

2. Як свідчать праці польських дослідників, для розвитку сучасної польської мови характерні такі основні явища:

1) різке збільшення словникового складу, особливо термінологічної лексики;

2) уніфікація варіантів у системі словозміни;

3) активна взаємодія літературної мови й територіальних діалектів;

4) подальший розвиток функціональних стилів і їхня активна взаємодія (розширення експресивних засобів літературної мови, вплив соціальних діалектів тощо).

Поміркуйте, чи характерні ці явища для української мови?

3. Поміркуйте, за якими фонетичними рисами південнослов'янські мови наближаються до східнослов'янських.

Варіант №18

1. Поясніть суть палаталізації задньоязикових звуків у праслов'янській мові.

2. Порівняйте початок «Думи про Федора Безрідного» з перекладом М.Грабовського польською мовою. Які відмінності у мові твору ви можете визначити?

Понад сагою Дніпровою

Молодий козак обід обідає; не думає, не гадає,

Що на його молодого, ще й на чуру малого біда настає...

Po nad zalewem dniprowym

Młody kozak obidaje ani myśli ni sgaduje

Ze na niego młodego i na ciure malego bieda nastepaje

3. Поміркуйте, які фонетичні риси західнослов'янських мов характерні також для східнослов'янських.

Варіант №19

1. Відтворіть праслов'янські форми поданих пар слів, з'ясуйте наявні чергування в цих словах: мету-мести, плету-плести, веду – вести.

2. Прокоментуйте вислів Т. Масарика про ментальність чехів.

Ми (чехи) завжди будемо маленькою часточкою світу... Ми нічим не гірші від будь-якого іншого народу в світі, а в дечому і ліпші. Це тепер починають зауважувати за кордоном. Нічого, що ми малий народ. Це має і свої переваги, ми можемо себе ліпше почувати вдома. Але дуже важливо, щоб малий народ поміж великим не залишався позаду і вносив свою частку до справи великої людяності.

3. Охарактеризуйте процес зародження слов'янської філології. Назвіть її основні центри і засновників. Опишіть внесок провідних українських учених у цей процес.

Варіант №20

1. Відтворіть праслов'янські форми поданих слів, прокоментуйте подані зміни:

береза, ворота, солодкий.

2. Поміркуйте, в чому, на вашу думку, виявляється близькість чеської та української мов.

3. Визначте, з яких мов до української мови прийшли такі слова, як: клуня (kluonas), жлукто (zluktas), ятір (venteris), гринджоли, а́рус, зозуля, кепсько, локишина, пампушка, ремесло, толока, скирта, садиба, стодола, шлунок, гаразд. Що вам відомо про ці мови, їх зв'язок із праслов'янською мовою?

Варіант №21

1. Заповніть таблицю «Позиції зредукованих звуків», вставивши відповідні колонки слова:

сла-дѣ-кѣ, сѣ-нѣ, вла-стѣ, вѣ-се-го, зво-нѣ , жѣ-рѣ-ць.

2. Порівняйте текст болгарською і українською мовою. Що спільного і що відмінного в лексиці цих мов.

Почивка в село Осмар

Далеча от шума на галемия град, сред живописната природа на Шуменски окръг, вие имате възможност да прекрате своята ваканция различно от всеки друг път. На гости в село Осмар! Тук, в гънките на Предбалкана, в малко селце, разположено между двести древни български столици Плиска и Преслав, вие можете да преживеете нещо необичайно за традиционното туристическо всекидневие.

Домакините са се погрижили и за любителите на историята. Село Осмар се намира в близост до старата българска столица Преслав.

3. Визначте, з яких мов до української мови прийшли такі слова: багатурь «богатир, герой, військовий керівник», боляринь «представник старої родової знаті», кагань «князь», «володар», від тюрк. кауап, тълмач «перекладач», сань «звання», хань «азіатський титул» від тюрк. хан «імператор», а також корогва, тютюн, козак, лоша, буланій, карий, чумак, отара, чабан, кавун, казан.

Дайте характеристику цим запозиченням.

Варіант №22

1. Поміркуйте, які фонетичні процеси відбулися в поданих словах:

укр. подати – впасти, кладу –класти, білор. м'яту – месці, пляту – плесці, серб. плетем – плести; польськ. plote - ples'c', чes. pletu - ples'c'?

2. Прочитайте подані словацькі та українські слова. Чим можна пояснити схожість і відмінність цих слів?

куп – натовп

кукарка – хатина

Маса – стіл

муртусе – морщитися

Робота – справа

срека – щастя

таван – стеля

татковци – батьки

чичко – дядько

3. Визначте, для якої мови, яких мов характерні такі явища:

«цекання» і дзекання»: цень, сядзець, адзін;

відсутність вставних звуків після губних /в/, /р/, /в/, /м/ при сполученні з j ziemia, karia, lubie;

наявність носових голосних а, ę: mieso - м'ясо, język - язык, dąb – дуб;
а в якій мові а, ę передавались відповідно літерами ч#до, жен@;

звуки dz, c, dz, cz, sz завжди тверді: dziewczę – дівчина, cześć – честь.

Доведіть це.

Варіант №23

1. З'ясуйте, коли виникла перша словенська незалежна держава. Який принцип правопису характерний для словенської мови?

2. Охарактеризуйте актуальні завдання сучасної слов'янської філології. У чому полягає перспектива її розвитку?

3. Один з літописів 988 року повідомляє, що київський князь Володимир «нача ставити по градам церкви Послав нача по-имати у нарочитое чади дети и даяти нача на учение книжное» .

Поміркуйте, яка причина цього факту?

Варіант №24

1. Поміркуйте, які ознаки прикметників: *добрая, добр*. Для яких мов такі форми характерні?

2. Порівняйте описане в тексті свято з українськими. Чи є спільні елементи? Чи є різниця? Чим це зумовлено?

Словацьке свято «годи». Ідея свята - вдячність духам і язичницьким богам за багатий урожай, молитва за врожай майбутнього року. Це було не тільки громадське свято, але й сімейне, на нього запрошувались як близькі, так і далекі родичі. У кожному домі серйозно готувались до свята: наводили лад в оселі, запікали гусей, варили пиво.

3. Охарактеризуйте становлення слов'янської філології в Україні у ХХ столітті.

Варіант №25

1. Поясніть, які особливості відмінювання числівників у слов'янських мовах.

2. Прочитайте слова, порівняйте їх. Які з поданих слів є спільнослов'янськими, а які східнослов'янськими?

укр. мова рос. мова білор. мова польськ. мова

жовтий жёлтый жоўты zolty

білий белый белы biaty

ворона ворона барана brona

коромисло коромысло карамысел posidla

3. За якими фонетичними рисами південнослов'янські мови наближаються до східнослов'янських?

Варіант №26

1. З'ясуйте, як змінилася праслов'янська система відмінювання іменників.

2. Зіставте подані фразеологічні звороти (при цьому скористайтеся етимологічними, фразеологічними словниками). Які мовні відмінності Ви знайшли?

польськ. *Za krola Cwiczka* (за царя Гороха),

словацьк. *za Kakana kral'a* (за царя Гороха).

укр. наговорити на вербі груші;

укр. наговорити сім мішків гречаного Гаврила;
білор. верзці грушу на вербе, выдраць лысому волосся.

3. Назвіть фонетичні засоби, що зумовили поділ слов'янських мов на східну і південну групи, з одного боку, і західну - з другого.

Варіант №27

1. Поміркуйте, що споріднює слов'янські відповідники, в яких при відмінюванні чи словотворенні з'являється суфікс *es* :

укр. небо – мн. небеса,
рос. слово – мн. слова;
п. *niebo* – мн. *niebiosia*;
ч. *slo* – мн. *sloeso* «дієслово»,
слц. *telo* – *telesny* «тілесний».

2. Охарактеризуйте фонетичні особливості болгарської мови. Який принцип правопису у болгар?

3. У Т. Шевченка є вірш «Подражаніє сербському». Поету пощастило відчути й досягнути багатство й велич саме сербської народної пісні. Охарактеризуйте сербські елементи у вірші.

Варіант №28

1. З'ясуйте з допомогою словників, як реалізувалися в різних слов'янських мовах спільноіндосвропейські слова:

земля, сонце, вечір, весна, вогонь, вода, сніг, вітер, блискавка, дерево, береза, зерно.

Яку роль відіграє етимологічний аналіз лексики при встановленні найдавнішої території слов'ян?

2. Охарактеризуйте фонетичні, морфологічні особливості сербської та хорватської мов.

3. О. Тищенко наводить такі різновиди весільного хліба: укр. (поліське) й білоруське *підручник, падручник* «різновид короваю, який кладуть молодому під руку», рос. (північне) *столовуха* «весільний хліб», укр. *перепієць* «різновид весільної шишки, приуроченої до обряду перепою, обдарування», словацьк. *radostnik, radovnik* «обрядове печиво на хрестинах і весіллі», південночеськ. *radvanec* «печиво, що випікають у молодій напередодні шлюбу, на дівич-вечорі». **Поясніть розбіжності в назвах у різних мовах.**

Варіант №29

1. Ознайомтеся з підходами-оцінками вчених стосовно просвітницької діяльності Кирила і Мефодія. Які Ваші припущення стосовно створення слов'янської абетки?

З іменами Кирила і Мефодія пов'язують створення слов'янської абетки. Ґрунтовне дослідження абетки, яку умовно названо кирилицею, зробив український філолог, відомий також як Митрополит Іларіон. Його праця «Слов'янське письмо перед Костянтином» переконливо доводить правдивість оповіді ченця Храбра, який писав, що Костянтин (Кирило) знайшов у Херсонесі Таврійському Євангеліє і Псалтир «руськими письменами писані». Ця подія датується зимою 860–861 рр. Якщо це вже була сформована писемність, то що ж тоді створив Кирило? Це питання не дає спокою вченим ось уже протягом кількох століть.

2. Український дослідник О. Стрижак звернув увагу на наявність у сербській та українській мовах низки семантично майже тотожних слів: *ватра, вулиця, гинути, дихати, збірка, лаяти, людство, люлька, плетиво, сукня*. У чому причина такої схожості?

3. Поміркуйте, які праслов'янські суфікси іменників та прикметників успадкували слов'янські мови.

Варіант №30

1. Поміркуйте, як змінилася праслов'янська система дієслівних форм у сучасних слов'янських мовах.

2. Порівняйте, що є спільне, а що відмінне в словах. Доведіть, що подані слова української мови є спільнослов'янськими.

в укр. мові в рос. мові в білор. мові в болг. мові

земля земля земля земя

гіркий горький горкі горчив

один один адзін єдин

3. У багатій спадщині Лесі України є оригінальний твір, написаний на «південнослов'янський» мотив, - поема «Віла-посестра». Поема тематично написана на основі сербського героїчного епосу і сербської міфології. Доведіть це, спираючись на відповідні джерела з фольклору.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Семенов Олена Миколаївна

ВСТУП ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Суми: СумДПУ, 2010
Свідоцтво ДК №231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск *А.А. Сбруєва*
Комп'ютерний набір *О.М. Семенов*
Комп'ютерна верстка *Ю.С. Нечипоренко*

Здано в набір 09.09.2010 р. Підписано до друку 08.10.2010 р.
Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Друк ризогр. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 11,04. Обл.-вид. арк. 10,9.
Тираж 300. Вид. №. 103

Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка
40002, Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім. А.С. Макаренка

